

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 58

Видання здійснюється за фінансового сприяння Міцубіші Корпорейшн
This book is published with the financial support of Mitsubishi Corporation

Наукові розвідки, присвячені проблемам японської мови, літератури та міжкультурної комунікації.

Научные исследования, посвященные проблемам японского языка, литературы и межкультурной коммуникации.

Scientific entries devoted to problems of the Japanese language, literature and cross-cultural communication.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	А. Д. Белова, д.філол.н., проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Ш. Т. Апридонідзе (Інститут грузинської мови АН Грузії), д. філол.н., проф.; Р. Бальсис (Клайпедський університет), д.філол.н., проф.; А. І. Бельський (Білоруський державний університет), д. філол.н., проф.; І. В. Кононенко (Варшавський університет), д. філол.н.; В. Д. Старичонок (Білоруський державний педагогічний університет ім. Максима Танка), д. філол. н., проф.; В. Б. Бурбело, д. філол.н., проф.; І. О. Голубовська, д.філол.н., проф.; Н. Ю. Жлуктенко, к. філол. н., проф.; В. І. Карабан, д. філол. н., проф.; Н. Ф. Клименко, д. філол. н., проф.; Н. М. Корбозерова, д. філол. н., проф.; Г. Г. Крючков, д.філол.н., проф.; О. С. Снитко, д.філол.н., проф.; Л. І. Шевченко, д. філол. н., проф.; Л. В. Коломієць, д.філол.н., проф.; О. І. Чердніченко, д.філол.н., проф.
Адреса редколегії	01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-32-58
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології 19.04.16 (Протокол № 10)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України (свідомство про державну реєстрацію КВ №16155-4627Р від 11.12.2009 р.) Постановою президії ВАК України Протокол №1-05/5 від 01.07.10
Засновник	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Відповідальний за випуск	Ю.В. Осадча Феррейра, к. філол. н.
Адреса видавця	04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41 Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; www.burago.com.ua, e-mail: info@burago.com.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

УДК 811.521

Л. Аністратенко, здобувач

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Досліджується явище синонімії у японській літературознавчій термінології. Встановлюються причини існування розгалуженої системи синонімії у термінології японського письменства; пропонується класифікація синонімічних одиниць досліджуваної галузевої термінології.

Ключові слова: японська мова, літературознавча термінологія, синонімія.

Як відомо, проблема термінологічної синонімії як одного із лексико-семантичних процесів є дискусійною. Більшість учених схилиються до думки про небажаність існування синонімії у термінології [Головин 1987, с.53-54; Даниленко 1977, с.65; Лотте 1941, с.9], оскільки наявність декількох планів вираження одного поняття суперечить одній із головних вимог до терміна – єдиного означення для певного явища. Відомо також, що фахова мова є похідною загальнолітературної мови, а отже має деякі успадковані риси, у тому числі утворення синонімів. Японська літературознавча термінологія має багате підґрунтя для виникнення синонімічних одиниць: тришаровість лексичного складу мови (*канго* 漢語, *варо* 和語, *гайрайго* 外来語), півторатисячолітня історія існування фахової мови (діахронічні синоніми; паралельне уживання архаїзмів), різні поетичні школи (кожна з яких карбувала власні терміни). Отже, нескладно передбачити існування явища синонімії у термінології японського письменства. Як і будь-які наявні у галузевій термінології лексико-семантичні процеси, синонімія потребує дослідження.

Синонімія у термінології неодноразово досліджувалася класиками термінознавства [Головин 1987; Даниленко 1977; Лотте 1941] та молодими ученими на матеріалі фахових мов [Задояна; Колган 2009; Польщикова 2010; Фецько 2014]. Комплексного дослідження явища синонімії у японській літературознавчій термінології, за нашими даними, не здійснювалося.

Метою розвідки є дослідження синонімії у термінології японського літературознавства. Задля досягнення поставленої мети вважаємо за можливе виконати такі завдання: 1) визначити передумови та джерела формування певних груп синонімічних термінів; 2) спираючись на проаналізований масив термінів, запропонувати власну класифікацію синонімів фахової мови японського письменства. Об'єктом

дослідження є японські літературознавчі терміни, відібрані нами зі словників [Словник 2012; 新編文学用語辞典 1987; 日本文学史辞典 1954] та фахових текстів [紀貫之 2006].

Услід за термінологами, під поняттям “синонімія фахової мови” будемо розуміти “збіг за основним значенням слів, морфем, конструкцій, фразеологічних одиниць” [Головин 1987, с.53]. При цьому зауважимо, “що синоніми: 1) виражають одне поняття; 2) розрізняються за відтінками значень; 3) здатні до взаємозамінності в контексті” [Головин 1987, с.53].

Нам відомо, що синоніми фахової мови мають деякі відмінності від загальнолітературних. У загальнолітературній мові дуже поширені стилістичні синоніми, які використовуються в різних стилях мови. У фаховій мові такий різновид синонімів, як правило, не поширений [Даниленко 1977, с.73; Головин 1987, с.53]. Натомість термінологіям у більшості притаманна абсолютна синонімія (або термінологічна дублетність). Термінологічні дублети – це слова або словосполучення, які поєднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з одним і тим самим науковим поняттям і об’єктом дійсності [Головин 1987, с.54].

Здебільшого, вчені поділяють термінологічну синонімію за критеріями зовнішньої форми (на лексичну /дублети/ та синтаксичну /слово – словосполучення, слово – аббревіатура/ [Головин 1987, с.53; Даниленко 1977, с.73-76]) та за ступенем тотожності значень: “абсолютні” та “відносні” синоніми, де абсолютними синонімами називають такі терміни, зміст яких повністю тотожний, а під поняттям “відносні синоніми” розуміють такі, у яких значення лише частково збігаються [Лотте 1941, с.9].

Відомою є аксіома про особливу активність явища синонімії на початкових етапах формування галузевої термінології [Даниленко 1977, с.78], коли формується система основних наукових понять (відповідно, термінів) різними мовними засобами – прямого запозичення, калькування, пошуку відповідного найменування у своїй національній мові. У досліджуваній термінології спостерігаємо невідповідність цьому твердженню. Японська літературознавча термінологія існує понад півтори тисячі років, проте має розгалужену систему синонімів. Семантична активність у фаховій мові японського літературознавства, на нашу думку, спричинена низкою факторів, одним із яких є японська мова як субстрат досліджуваної термінології.

На основі дослідження синонімії загальнолітературної японської мови О. Пашковський свідчить про «об’єктивні передумови і суб’єктивні прагнення до синонімічної різноманітності». Японська синоніміка характеризується широкою матеріальною основою, великими комбінаторними можливостями, прагненням мовців до вживання варіантів [Пашковский 1980, с.194]. Тришаровість сучасної лексики, співіснування слів різних типів збільшують обсяг словникового складу, поповнюючи синонімічні ряди [Пашковский 1980, с.191]. Отже, спираючись на дослідження лексикографів японської мови та власні спостереження, можемо констатувати наявність багатого підґрунтя для утворення синонімів японської літературознавчої термінології, якому сприяють такі фактори: тришаровість лексичного складу мови (*канго* 漢語, *ваго* 和語, *гайрайго* 外来語), півторатисячолітня історія існування фахової мови (діахронічні синоніми; паралельне уживання архаїзмів), різні поетичні школи (кожна з яких

карбувала власні терміни), відкриття країни після багатовікової ізоляції (паралельне існування японських та запозичених європейських термінів).

Отже, взявши до уваги теоретичні напрацювання вчених у дослідженні синонімії галузевих термінологій та зваживши на специфіку об'єкту дослідження, вважаємо за можливе запропонувати власну класифікацію синонімів японської літературознавчої термінології. При цьому акцентуємо увагу на виокремленні нами синонімів за *функціональним* критерієм. Зазначимо, що дослідження функціональних синонімів є новим і недостатньо розробленим теоретиками термінознавства і зустрічається у новітніх дослідженнях галузевих термінологій. Зокрема, аналіз синонімії за функціональним критерієм був здійснений Т. Комарницькою на матеріалі японської юридичної термінології. Окрім функціонального критерію, до дослідження синонімії японської літературознавчої термінології залучимо традиційні *етимологічний* та *структурний* критерії.

За *етимологічним* критерієм пропонуємо класифікувати синоніми за різними джерелами походження: за трьома лексичними групами японської мови *канго* 漢語, *ваго* 和語, *гайрайро* 外来語; за різними мовами-продуцентами запозичених термінів; за різними ознаками означуваного предмета, взятими за внутрішню основу для творення терміна.

За *структурним* критерієм, очевидно, можливо розглядати терміни-синоніми за лексико-синтаксичними особливостями, виходячи з поділу термінів, як і слів загальнолітературної мови, на словосполучення, словозчеплення, скорочення.

За *функціональним* критерієм вважаємо за можливе розрізняти синоніми за відмінними сферами функціонування: у різних галузях літературознавства, у різному часовому вимірі, у запозиченій та автентичній літературі.

Отже, за викладеними вище трьома критеріями пропонуємо таку класифікацію проаналізованих синонімічних одиниць японського літературознавства:

Абсолютні синоніми:

1. терміни-дублети етимологічного типу:

а) за лексичними групами (*канго* 漢語, *ваго* 和語, *гайрайро* 外来語);

б) за мовами-продуцентами запозичених термінів;

в) за різними ознаками означуваного предмета, взятими за внутрішню основу для творення терміна.

2. терміни-дублети морфолого-синтаксичного типу.

Функціональні синоніми:

а) за галузями літературознавства;

б) за діакронією;

в) за вживанням у національній та іноземній літературі.

Нижче розглянемо і обґрунтуємо кожен вид виділених нами груп синонімів.

Абсолютні синоніми. Як указують науковці, саме абсолютна синонімія, або дублетність, найбільш притаманна галузевим термінологіям. Під поняттям «абсолютні синоніми» будемо розуміти термінологічні одиниці, тотожні за внутрішньою формою і взаємозамінні між сферами галузевої термінології (у межах однієї галузевої термінології).

Причинами виникнення синонімів (дублетів) у термінології частіше за все є різні джерела формування термінів [Даниленко 1977, с.73]. Встановлення причин існування абсолютних синонімів у японській літературознавчій термінології вважаємо одним із завдань нашого дослідження. Отже, розглянемо окремо виділені нами типи абсолютних синонімів японської літературознавчої термінології.

Терміни-дублети етимологічного типу. За нашими спостереженнями, ознаки синонімічної дублетності в японській літературознавчій термінології мають одиниці, утворені за допомогою прямого запозичення, вираженого транскрибуванням іноземного слова і, відповідно, записом нового слова абеткою *катакана* 片仮名 (*гайрайго* 外来語); та одиниці, утворені шляхом часткового запозичення, тобто дослівного перекладу терміна (*канго* 漢語). Причиною утворення дублетів за моделлю *гайрайго-канго* (外来語 – 漢語), очевидно, є різні творці (а точніше, перекладачі) термінів. Наведемо кілька прикладів подібних одиниць: *ва:рудо рітерачноа* ワールド・リテラチュア *англ.* world literature – *секай бунтаку* 世界文学 – світова література; *ве:пу рі:буру* ウェール・リーブル *фр.* vers libre – *джіюші* 自由詩 – верлібр; *саіенсу фікушюн* サイエンス・フィクション *англ.* science fiction – *катакушью:сецу* 科学小説 – наукова фантастика; *торансуреішюн* トランスレイション *англ.* translation – *хон'яку бунтаку* 翻訳文学 – перекладна література; *торіроджі:* トリロジー *англ.* trilogy – *санбусаку* 三部作 – трилогія.

Велику частотність серед термінів-дублетів мають одиниці, утворені за допомогою суфікса *-шюгі* 主義, який у більшості випадків вказує на певний напрям літератури і відповідає українському суфіксові *-ізм*. Наприклад: *моданідзуму* モダニズム *англ.* modernism – *кіндай шюгі* 近代主義 – модернізм; *ріарідзуму* リアリズム *англ.* realism, *фр.* réalisme – *шяджіцу шюгі* 写実主義 – реалізм; *санборісуму* サンボリズム *фр.* symbolisme – *шью:чьо:шюгі* 象徴主義 – символізм; *начюарідзуму* ナチュラリズム *англ.* naturalism – *шіндзенишюгі* 自然主義 – натуралізм.

Проаналізуємо інший тип виділених нами абсолютних синонімів японської літературознавчої термінології, які утворилися шляхом *запозичення найменування одного поняття з різних мов*. Відповідно, такі синонімічні терміни мають ідентичні значення і відмінні зовнішні форми. Наведемо кілька прикладів подібних одиниць: *іроні:* イロニー *фр.* ironie – *айроні:* アイロニー *англ.* irony – іронія; *арукаізуму* アルカイズム *фр.* archaïsme – *а:кейдзуму* アーケイズム *англ.* archaism – архаїзм; *ономатоні:* オノマトピーア *англ.* onomatopoeia – *ономатопе* オノマトペ *фр.* onomatopée – ономатопея.

До термінів-дублетів етимологічного типу ми зарахували також синоніми, чия внутрішня форма була утворена за *різними ознаками означуваного предмета*. Такі терміни, як і проаналізовані вище синоніми, вказують на єдине поняття і мають відмінні зовнішні вираження (ознаки). Наприклад, розглянемо синонімічну пару *рекіші моногатарі* (歴史物語, *досл.:* “історична повість”) – *окіна моногатарі* (翁物語, *досл.:* “оповідання старця”), якими означають середньовічний прозовий жанр, головною темою творів якого була історія Японії, що викладалася у вигляді окремих життєписів імператорів, канцлерів тощо. Як бачимо, у внутрішній формі першого терміну *рекіші моногатарі* (歴史物語, *досл.:* “історична повість”) висвітлена ознака головного змісту творів – історична оповідь. У семантичній основі другого синонімічного терміну

окіна моногатарі (翁物語, досл.: “оповідання старця”) покладена інша ознака – головного оповідача – старця. Майже у всіх творах цього жанру оповідь ведеться від імені столітнього старця (*окіна*翁).

Наведемо ще кілька подібних прикладів: *цукеку* (付句, досл.: “додана строфа”) – *гоку* (後句, досл.: “наступна строфа”) – наступна строфа *ренга*, яка дописується до попередньої строфи *маеку*.

Хіко-ічі банаши (彦一話, досл.: “оповідання про кращого хлопця”) – один із п’яти головних жанрів японської народної казки *мукаші-банаши*, до якого належать казки про відомих особистостей, інколи про реальних історичних осіб. Синонім цього терміна – *ерай хіто-но о-ханаши* (偉い人のお話, “казки про великого /славетного/ хлопця”).

Другою групою синонімічних термінів етимологічного типу, виділених нами у межах літературознавчої термінології японського письменства, є дублети *морфолого-синтаксичного* типу. Синтаксичні синоніми – синтаксичні конструкції, співвідносні за будовою й ідентичні за значенням [Головин 1987, с.54], які є результатом синхронного існування двох варіантів найменування – повного і короткого [Даниленко 1977, с.76]. Короткий варіант може створюватися або шляхом лексичного скорочення терміна-словосполучення, або шляхом заміщення словосполучення однослівним найменуванням (складноскороченим, складним або похідним словом) [Даниленко 1977, с.76].

У межах японської літературознавчої термінології типовими виявилися такі синтаксичні синонімічні відповідності:

Словосполучення – слово. Наприклад: *хайкай-но ута* (俳諧の歌) – *хайкай-ка* (俳諧歌, досл.: “гумористична /жартівлива/ пісня”) – назва віршів десятого сувою антології “Кокін-вака-шю”.

Слово – скорочене слово. Наприклад: *шікімоку* (式目, досл.: “збірка правил”) – *шікі* (式, досл.: “правила”) – теоретичні праці, які містять правила зі складання віршів жанрів *ренга* та *хайкай*; *айрен* (哀憐, досл.: “жаль”, “співчуття”) – *рен* (憐, досл.: “жаль”, “співчуття”) – поетична категорія *хайкай*, яка виражає тонкий смуток, на зразок *аваре* у придворній поезії *вака*.

Отже, вище ми проаналізували абсолютні синоніми японської літературознавчої термінології, серед яких нами були виділені групи одиниць етимологічного та морфолого-синтаксичного типів. Були встановлені причини існування абсолютної синонімії у межах досліджуваної термінології: запозичення термінів на означення одного поняття з різних європейських мов, різні способи адаптації запозиченого терміну (дослівний переклад, повне запозичення), паралельне існування повної та скороченої форми, різні ознаки позначуваного поняття, взяті за основу для творення внутрішньої форми терміна.

Функціональні синоніми. На відміну від проаналізованих вище абсолютних синонімів, функціональні синоніми не є взаємозамінними між галузями однієї терміносистеми. Тобто під поняттям «функціональні синоніми» будемо розуміти одиниці, що мають аналогічні або близькі внутрішні форми на позначення одного спільного поняття, проте мають чітку диференціацію у сфері вживання.

За попередньо проведеним нами аналізом, у межах японської літературознавчої термінології можемо констатувати наявність груп функціональних синонімів, які різняться за такими сферами вживання:

- 1) за різними галузями літературознавства;
- 2) за діяхронією;
- 3) за вживанням у національній та іноземній літературі.

Виявлені нами приклади першої групи функціональних синонімів японської літературознавчої термінології (за різними галузями літературознавства) є вживаними у конкретних жанрах літератури. Наприклад, алюзія на відомий вірш іншого автора, часто з використанням прямої або видозміненої цитати з цього твору, у жанрі *ренга* має назву *хонка-дзуке* (本歌付け, досл.: “поєднання з головною пісню”), у жанрі *танка* – *хонкадори* (本歌取り, досл.: “слідом за головною пісню”). Аналогічний стилістичний засіб алюзії у прозі має й іншу назву – *хонмондори* (本文取り, досл.: “слідом за головним твором”). Названі синонімічні терміни закріплені за конкретним жанром або родом літератури і не є взаємозамінними у контексті.

Наведемо інший приклад: *сакі* (作意, досл.: “конструкція”) – термін, запроваджений Мацуо Башо для означення форми та побудови вірша-*хайку*. Ідентичний за семантикою термін існував уже у середньовічній поезії для означення форми віршів-*танка*, мав назву *сама* (さま, досл.: “вид, образ”) і уперше згадується в передмові Кі-но Цураюкі до антології “Кокін-шю” (913 р.) [紀貫之 2006]. Сьогодні ці синонімічні терміни уживаються виключно у поезії конкретного жанру (*танка* або *хайку*).

Проаналізуємо другу групу класифікованих нами функціональних синонімів, які різняться за вживанням у часовому вимірі. Для прикладу візьмемо синонімічну пару *натаута* (長歌, досл.: “довга пісня”) – *цьока* (長歌, досл.: “довга пісня”). Часто ці терміни вважаються абсолютними синонімами, проте деякі авторитетні літературознавці, як-от О. І. Мамонов, здійснюють чітку диференціацію у вживанні цих термінів: “І *цьока*, і *натаута* є читаннями одного ієрогліфа зі значенням «довга пісня». Для означення поетичної форми «довга пісня» часів «Ман-йю-шю» вживається слово «*цьока*», а «*натаута*» означає поетичну форму, яка існувала тисячу років потому, в епоху Едо” [Мамонов 1971, с.40]. Тобто, науковці схильні зробити чітке розмежування у вживанні назв одного поетичного жанру VIII ст. і аналогічних відроджених поетами “національної школи” (こくがく, 国学) “довгих пісень” XVIII ст. Зазначимо, що як давні “довгі пісні”, так і відроджені за доби Едо, є ідентичними за жанрово-стилістичними характеристиками, а мають відмінність лише у часі створення.

До третього типу функціональних синонімів японської літературознавчої термінології належать одиниці, які означають тотожні поняття, проте різняться за сферою вживання “*національне – запозичене*”. Тут спостерігаємо паралельне існування запозиченого з європейських мов терміна та автентичного японського. При цьому, запозичений термін вживається для означення або перекладної, або створеної за європейським зразком літератури; тоді як автентичний термін вживається для обслуговування національного сегменту літературознавства. Наприклад:

мису ミス *англ.* myth – *шінва* 神話 – міф;

те:ма テーマ *нім.* thema – *шюдай* 主題 – тема;

реджєндо レジェンド *англ.* legend – *денсецу* 伝説 – легенда;

метафа: メタファー *англ.* metaphor – *ан’ю* 暗喩.

Отже, вище ми проаналізували і обґрунтували запропоновану нами класифікацію функціональних синонімів японської літературознавчої термінології за трьома групами. У складі першої групи були досліджені синоніми, вживані у виключно конкретній галузі літературознавства. До другої групи функціональних синонімів ми зарахували терміни-синоніми, функціональні у діяхронії. Третю групу становлять терміни, диференційовані за вживанням у національній та іноземній літературі.

Вище ми проаналізували явище синонімії японської літературознавчої термінології. Нами була запропонована класифікація термінів-синонімів досліджуваної термінології на основі трьох критеріїв: етимологічного, структурного та функціонального. Також були встановлені об'єктивні причини розгалуженої системи синонімії термінології японського письменства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М: Высшая школа, 1987. – 104 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
3. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/50_3.pdf.
4. Колган О. Явище синонімії в термінології гірництва / Олена Колган // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2009. – № 648. – С. 82–87.
5. Лотте Д. С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов. – М.: Изд-во акад. наук СССР, 1941. – с. 26 с.
6. Мамонов А. И. Свободный стих в японской поэзии. – М.: Наука, 1971. – 192 с.
7. Пашковский А. А. Слово в японском языке / А. А. Пашковский. – М.: “Наука”, 1980. – 208 с.
8. Польщикова О. Синонімія в українській телекомунікаційній термінології / Ольга Польщикова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 42–44.
9. Словник української мови: в 11 томах. — Том 9, 1978. – С.185.
10. Словник японських літературознавчих термінів / Л. С. Аністратенко, І. П. Бондаренко – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 208 с.
11. Фецько І. Синонімія в сучасній українській музейній терміносистемі / Іванна Фецько // Наукові виклади. – 2 / 2014. – С.65-70.
12. 日本文学史辞典 / 西尾實. - 東京: 日本評論新社, 1954. – 980 p. (Nihon bungakushi jiten / Nishio Minoru. – Tokyo: Nihon hyōron shinsha, 1954. – 980 p.).
13. 新編文学用語辞典 (A Handbook of Literary Terms) / 福田陸太郎・村松定孝. - 東京: こびあん書房, 1987. – 280 p.
14. 紀貫之の古今和歌集 (Передмова Ки-но Цураюкі) // 古今和歌集. Збірка старих і нових японських пісень: поетична антологія. (905-913 pp.) “Кокін-вака-сю” / Передм., пер. з яп. та комен. І.Бондаренка. – Київ: Факт, 2006. – С.28-62.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2016 р.

Л.Анистратенко, соискатель
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ЯВЛЕНИЕ СИНОНИМИИ В ЯПОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Исследуется явление синонимии в японской литературоведческой терминологии. Выясняются причины существования разветвленной системы синонимии в терминологии японского литературоведения; предлагается классификация синонимических единиц данной отраслевой терминологии.

Ключевые слова: японский язык, литературоведческая терминология, синонимия.

L.Anistratenko, postgraduate student

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PHENOMENON OF SYNONYMY IN JAPANESE LITERARY TERMINOLOGY

The phenomenon of synonymy in Japanese literary terminology is analyzed. The reasons of existing wealthy synonymy system in the terminology of Japanese literature are finding out. Also the classification of synonymy units is proposed.

Key words: Japanese language, literary terminology, synonymy.

УДК 811.521'282.3'27:82-31

І. Батюк, асист.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів

ФУНКЦІЇ КАНСАЙСЬКОГО ДІАЛЕКТУ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ У ТВОРАХ ЮКІО МІШІМІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «ПЛЕСКІТ ХВИЛЬ» ТА «ЗОЛОТИЙ ХРАМ»)

У статті розглянуто функції кансайського діалекту у романах Юкіо Мішімі «Плескіт хвиль» та «Золотий храм». Діалект використано як засіб правдоподібного зображення дійсності, передачі приналежності героїв до певного регіону та означення їхнього віку. У статті також зацентовано увагу на випадках переходу героїв-носіїв діалекту на літературну мову і можливих причинах цього.

Ключові слова: кансайський діалект, функції діалекту, літературна мова.

Японці послуговуються діалектами не тільки у щоденному спілкуванні, але і в художній літературі знаходимо чимало прикладів їх вживання. Цікаво, що діалект використовують не тільки письменники, які самі походять з регіону його побутування, але й ті, хто народився і виріс в інших місцевостях. Дослідник П. Ю. Гриценко виділяє два види текстів, які, на його думку, посідають проміжне місце між літературною мовою та діалектом: а) тексти, які автори дещо стилізують під діалект, однак загалом

орієнтуються на літературну норму, тому говіркові риси оцінюються як діалектизми; б) тексти, орієнтовані не на літературну мову, а на діалект, тому у них одиниці не диференціюються на діалектні і нормативні, а отже, говіркові риси не можна розглядати як діалектизми [1, с. 146-147]. Тексти Юкіо Мішіми «Плескіт хвиль» та «Золотий храм» належать до першої категорії.

Діалект у творах може використовуватися для означення територіальної приналежності героя, вказівки на його вік, соціальний статус, а також для передачі певного емоційного висловлювання [4]. Окрім того, діалект урізноманітнює мову персонажів, надає певного колориту художньому твору, оригінальності стилю письменника [2]. Діалектизми виконують також художньо-естетичні функції, оскільки «суттєвим компонентом оцінки художнього дискурсу виступає здатність читача відчувати стильові та жанрові відмінності літературної мови й усвідомлювати різницю між літературною мовою й мовою художньої літератури» [2].

У творі Юкіо Мішіми «Плескіт хвиль» (『潮騒』 *Shiosai*, 1954), в якому йдеться про життя людей на острові Утаджіма (тепер Камішіма, префектура Міе), в основу сюжету лягла історія кохання рибалки Шінджі Кубо та дівчини Хаґуе Міяди, та перипетії, які постали на шляху до їхнього щастя. Перед написанням твору письменник відвідував острів для збирання матеріалу і для ознайомлення зі щоденним побутом місцевих жителів. У мові героїв автор використав діалект, першочерговою функцією якого було якнайвірогідніше передати особливості мови героїв з району Кансай, щоб надати твору більшої реалістичності. Було б дивно, якби прості селяни на острові у щоденному спілкуванні послуговувалися виключно літературною мовою. Уже з перших сторінок роману Мішіма використовує у діалозі Шінджі та його матері діалектні елементи, аби ввести читача в атмосферу селянського життя: 「台長さんは喜んでたやろ」「おお、家へ上がれ上がれ言うて、ココアちゅうもん、よばれてきた」 [14, с. 232] “*Daichou san wa yorokondota yaro*” “*Oo, uchi e agare agare yuute, kokoa chuumon, yobarete kita*” «Доглядач, певно, втішився?» «Еге ж. Кликав у хату пригоститися какао». Діалектний елемент *やろ yaro* можна співвіднести з *だろ daro*, що є скороченою версією *だろう darou* літературної мови [7, с. 13]. У кансайському діалекті дієслово 言う *uui* «казати» у *te*-формі змінюється на 言うて *yuute*. Довгота голосних також з’являється не тільки у *te* – формі, але й у *ta* – формі дієслів, третя основа яких закінчується на *u* [10, с. 17].

Поряд з головним героєм Шінджі, автор увів у текст Ясуо Кавамото. Протиставлення між обома хлопцями Мішіма підкреслив тим, що Ясуо володів літературною мовою, але характеристику його автор подав не зовсім у позитивному ключі, а описав його як ліниву та розбещену людину, яка уміла прилаштовуватися до оточення. Один з проявів цього бачимо у такій цитаті: 彼は東京の女大学生に標準語を使ってみせるのが得意であった [14, с. 253]. *Kare wa Tyoukyou no onna daigakusei ni hyoujungo wo tsukatte miseru no ga tokui de atta*. Він уміло продемонстрував студентці з Токіо своє володіння літературною мовою [Переклад наш]. З цієї цитати видно, що герой хотів підлаштувати свій мовний стиль на догоду співбесідниці, і проявити таким чином свою освіченість та заімпонувати їй. Ще й на зібраннях молоді хизувався володінням літературною мовою, оскільки взяв на себе функцію ватажка: 彼は標準語を巧みに;

喋った [14, с. 237]. *Kare wa hyoujungo wo takumi ni shabetta*. Він розмовляв правильною літературною мовою [Переклад наш]. Згідно теорії мовної акомодатії (Communication Accommodation Theory (CAT)), розробленої професором комунікативістики Г. Джайлзом та його колегами, люди у спілкуванні можуть пристосовувати свої мовні стилі один до одного, щоб позитивно налаштувати слухача до себе, отримати певне соціальне схвалення і підтримати міжособистісний контакт [3, с. 413]. Або навпаки, можуть послуговуватися різними стилями, щоб збільшити соціальну дистанцію між учасниками спілкування [5, с. 68].

На противагу Ясуо, Шінджі переважно не використовував літературну мову у щоденному спілкуванні, і Мішіма зобразив його як доброго та роботящого хлопця. Перехід Шінджі на літературну мову відбувся, коли той звернувся з молитвою до божеств: 『神様、どうか海が平穏で、漁獲はゆたかに、村はますます栄えてゆきますように！わたくしはまだ少年ですが、いつか一人前の漁師になって、海のこと、魚のこと、舟のこと、天候のこと、何事をも熟知し何事にも熟達した jc2 hps14 oadsup 14 すぐ、優れたものになりますように！...』 [14, с. 238] “*Kamisama, douka umi ga heion de, gyokaku wa yutaka ni, mura wa masumasu sakaete yukimasu you ni! Watakushi wa mada shounen desu ga, itsuka ichinin mae no ryoushi ni natte, umi no koto, sakana no koto, fune no koto, tenkou no koto, nanigoto wo mo jukuchi shi nanigoto ni mo jukutatsu shita sugureta mono ni narimasu you ni!*...” «Божества, пошліть моря спокійного, щедрого улову та процвітання селу! Я ще малий, але колись стану справжнім рибалкою, тому допоможіть мені набратися досвіду та знань про море, рибу, човни, погоду, щоб бути майстром у цій справі» [Переклад наш]. Таким чином письменник підкреслив перевагу літературної мови над діалектом як вищої форми спілкування, якою слід звертатися до невидимого світу. На такий вибір Мішіми частково могло вплинути його токійське походження. Для шанобливого прохання письменник використав ввічливі форми. На нашу думку, якби герой звернувся діалектом, то це вказувало би на рівність людини та божеств, і розцінювалося як демонстрація неповаги до останніх. Це підтверджує думку американського лінгвіста Е. Хаугена про те, що діалект не може виконувати стільки функцій, що й мова у суспільстві [6, с. 927]. Стандартна мова, як інструмент релігійного братерства, може винагороджувати своїх мовців у майбутньому [6, с. 933]. Тому, сподіваючись на ласку богів, Шінджі і перейшов на літературну японську.

Перехід героїні Хацуе на літературну мову спостерігається у цитаті, де вона звертається до матері Шінджі, причому остання відповідає їй діалектом, оскільки належить до старшого покоління, яке зазвичай послуговується ним у щоденному мовленні. Цікаво те, що Хацуе говорить літературною з помилками, оскільки вжите нею おる *oru* – скромний еквівалент いる *iru* «бути», у пасиві у кансайському діалекті, як відомо, використовується як шанобливе дієслово: 「新治さん、おられますかあ？」 「今し、かえって来たと思うたら、また出てったが」 [14, с. 245] “*Shinji-san, orare-masuka?*” “*Imashi, kaette kita to omoutara, mata detetta ga*” «Шінджі є?» «Та він щойно прийшов, і одразу кудись вийшов» [Переклад наш]. Діалектизм 今し *imashi* і «щойно» вживається як на території району Кансай, так і Канто [8; 13, с. 91]. Слід зазначити, що у мові матері наявні деякі елементи, які не цілком відповідають кансайському

діалекту. У цитаті дієслово 思う *omou* «думати» у формі たら *tara* набуває такого звучання – 思うたら *omoutara*, що не збігається з літературним відповідником 思ったら *omottara* та 思おたら *omootara* кансайського діалекту [9, с.5].

У романі «Золотий храм» у сюжетну канву лягла подія, яка шокувала не лише Кіото, а й людей в усьому світі, хто захоплювався традиційною культурою Японії – це було спалення Кінкакуджі монахом-прислужником при храмі. Мішіма досліджує у творі хворобливий світ психічно неврівноваженого юнака Мідзогучі, зображує не тільки пошуки ним своєї внутрішньої індивідуальності, а й прагнення до ідеалу.

У деяких висловлюваннях героїв твору наявний діалект. Наприклад, батько Мідзогучі, як представник старшого покоління, послуговується ним замість літературної мови: 「闇米ではないさかいにな。jc2 hps14 oadsup 13 だんか、檀家の志だから、よろこんでもろたらええのんや」 [14, с. 322] “*Yamigome de wa nai sakai ni na. Danka no kokorozashi dakara, yorokonde morotara ee no n ya*”. «Цей рис не з чорного ринку. Це пожертва парафіян, тому можеш сміливо куштувати» [переклад наш]. *さかい* *sakai ni* має таке ж значення, як *い* *ka* літературної мови [12, с. 363]. У цитаті вжито *や* *ya* замість літературної дієслівної частки *だ* *da*, а також діалектизм *ええ* *ee*, який є аналогом літературного *いい* *ii* [7, с. 25]. У цитаті також вжито *もろた* *morota*, що має літературний відповідник *もらった* *moratta* «отримав» [11, с.255]. Тут діалект використано для вказівки на вік людини. Далі батько ще висловився про касира та контролера при вході до храму Кінкакуджі: 「この次来るときは、又変わってるんやろな」 [14, с. 322] *Kono tsugi kuru toki wa, mata kawatteru n yaro na*. «Як прийдемо наступного разу, вони, мабуть, знову поміняються» [Переклад наш]. Діалектний елемент *やろ* *yaro* уже було розглянуто вище.

У романі «Золотий храм» є цитата, де змальовано прагнення Мідзогучі спілкуватися незвичною йому літературною мовою, що викликає негативну реакцію героя Кашівагі:

「一寸、今の講義でわからんところを、教えてもらおうと思って」と私は吃り吃り、標準語で言った。大学へ入ったら、標準語を喋ろうと思っていたのである。柏木は、「何を言っているのかわからん。吃ってばかりいて」といきなり言った[14, с. 361]。 “*Chotto, ima no kougi de wakaran tokoro wo, oshiete moraou to omotte*” *to watashi wa domoridomori, hyoujungo de itta. Daigaku e haittara, hyoujungo wo shaberou to omotte ita no de aru. Kashiwagi wa, “Nani wo itte iru no ka wakaran. Domotte bakari ite” to ikinari itta*. «Перепрошую, я дещо не зрозумів з лекції, чи не могли б ви пояснити?» – запитав я літературною мовою, сильно заїкаючись. Після вступу до університету постановив спілкуватися літературною мовою. На що Кашівагі відказав: «Я не розумію вашого базікання. Лише одне заїкання» [переклад наш]. Мідзогучі прагнув показати свою освіченість перед Кашівагі і сподобатися йому, тому і використав літературну мову. А те, що Кашівагі так безсоромно його принизив, свідчить, що йому абсолютно не до вподоби була така спроба вирізнитися, і причиною такого ставлення не було заїкання, як це може видатися на перший погляд. Два герої походили з одного району. За текстом Мідзогучі народився на мисі Наріу, а потім оселився у селі Шіраку неподалік від Майдзурі префектури Кіото. Кашівагі був з

округу Санномія міста Кобе префектури Хього. Отже, обидва були з району Кансай, де вживається однойменне наріччя.

У статті розглянуто функції кансайського діалекту у творах Юкіо Мішіми. Основну увагу зосереджено на діалогічному мовленні героїв. Проаналізовано певні психолінгвістичні фактори використання героями діалекту та літературної мови. Одержані результати можуть бути підґрунтям для подальших досліджень з поданої теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриценко П.Ю. Діалектизм / П.Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін.]. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 146–147.
2. Єрмоленко С. Говіркове багатоголосся сучасної української прози [Електронний ресурс] / С. Єрмоленко // Українознавство. – Київ, 2008. – № 1. – С. 198–205. – Режим доступу: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=1231>
3. Жукова И. Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович. – Москва: ФЛИНТА: Наука, 2013. – 632 с.
4. Чукшис В. А. Функции венского диалекта в произведениях современной австрийской художественной литературы [Электронный ресурс] / В. А. Чукшис // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-venskogo-dialekta-v-proizvedeniyah-sovremennoy-avstriyskoy-hudozhestvennoy-literatury>
5. Concise Encyclopedia of Pragmatics / [editor J. L. Mey]. – Oxford: Elsevier, 2009. – 1180 p.
6. Haugen E. Dialect, Language, Nation [Electronic resource] / E. Haugen // American Anthropologist. New Series. – Blackwell Publishing, 1966. – Vol. 68, No. 4. – pp. 922–935. – Access mode: https://alogro.files.wordpress.com/2010/05/haugen_1_d_n.pdf
7. Palter D. C., Slotsve K. Kinki Japanese. The dialects and culture of the Kinki region / D. C. Palter, K. Slotsve. – Tokyo: Tuttle Publishing, 1995. – 176 p.
8. 伊勢の方言 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.japonum.com/link11.cgi>
9. イナムダーアビジット. 方言比較研究: 広島弁・関西弁・標準語 [Electronic resource] / イナムダーアビジット // 日本語・日本文化研修プログラム研修レポート集. – 広島大学国際センター, 2014. – 29期巻. – 1–14 頁. – Access mode: https://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/files/public/38685/20151225162540764750/ReportJTP_29_1.pdf
10. 大西拓一郎. 現代方言の世界 (シリーズ〈現代日本語の世界〉) / 大西拓一郎. – 朝倉書店, 2008. – 第6巻. – 121 頁.
11. 真田信治. 日本における危機に瀕した方言の研究課題 [Electronic resource] / 真田信治 // 消滅の危機に瀕した言語の研究の現状と課題. 国立民俗学博物館調査報告 / [崎山理] 国立民俗学博物館-2003. – № 39. – 243–256 頁. – Access mode: http://ir.minpaku.ac.jp/dspace/bitstream/10502/1574/1/SER39_015.pdf
12. 谷本尚. 日本方言辞典. – 北京: 北京出版社, 1990. – 623 頁.
13. 都道府県別・全国方言辞典 CD 付き / [編者: 佐藤亮一]. – 東京: 三省堂, 2009. – 480 頁.
14. 三島由紀夫. 三島由紀夫集 新潮日本文学 45. – 東京: 新潮社, 1971. – 681 頁.

И. Батюк, асист.,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов

**ФУНКЦИИ КАНСАЙСКОГО ДИАЛЕКТА И ЕГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С
ЛИТЕРАТУРНЫМ ЯЗЫКОМ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЮКИО МИСИМЫ (НА
МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ «ПЛЕСК ВОЛН» И «ЗОЛОТОЙ ХРАМ»)**

В статье рассмотрены функции кансайского диалекта в романах Юкио Мисимы «Плеск волн» и «Золотой храм». Диалекты использовано как средство правдоподобного изображения действительности, передачи принадлежности героев к определенному региону и обозначению их возраста. В статье также внимание акцентировано на случаях и возможных причинах перехода героев-носителей диалекта на литературный язык. .

Ключевые слова: кансайский диалект, функции диалекта, литературный язык.

I. Batiuk, teaching assistant
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

**FUNCTIONS OF KANSAI DIALECT AND ITS INTERACTION WITH THE
LITERARY LANGUAGE IN THE WORKS WRITTEN BY YUKIO MISHIMA
(BASED ON THE NOVELS “THE SOUND OF WAVES” AND “THE TEMPLE OF
THE GOLDEN PAVILION”)**

This article deals with some functions of Kansai dialect in the novels “The Sound of Waves” and “The Temple of the Golden Pavilion” written by Yukio Mishima. Dialect is used for plausible representation of reality, indicating the particular region to which characters belong and their age. Special attention is paid to the usage of literary language in the character’s speech and possible reasons of this.

Key words: Kansai dialect, functions of dialect, literary language.

УДК 94(477)“1917/1994”

Ю. Боярчук, магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

КОНЦЕПТИ «СОРОМ» І «ВИНА» В ЯПОНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Статтю присвячено аналізу поняття «лінгвокультурний концепт» і розгляду виявлених у ході дослідження положень на прикладі концептів «сором» та «вина» у японській лінгвокультурі.

Ключові слова: лінгвокультура, мовна картина світу, концептосфера, концепт, лінгвокультурний концепт, сором, вина, лінгвокультура Японії.

Вивчення будь-якого лінгвокультурного концепту як одиниці мовної картини світу представляє цінність для виявлення особливостей культури і світобачення конкретної лінгвокультурної спільноти. Тим не менше, існують концепти, які мають особливу значимість у когнітивному просторі і в культурі мовної спільноти. Подібними

базовими одиницями японської лінгвокультури є абстрактні поняття сорому [恥] та вини [罪].

Поняття «вина» і «сором» мають міждисциплінарний характер і досліджуються такими гуманітарними дисциплінами, як психологія, етика, культурологія, лінгвокультурологія. Ці етичні поняття, за Я.Ф. Мільнер-Ірініним, фахівцем в галузі етики, також виступають етапами становлення совісті.

На відміну від таких афектів як страх, агресія, які є загальними для людини і більшості живих істот, «сором» і «вина» трактуються в культурології як окультурені емоції, що сформувалися в результаті соціогенезу.

За теорією лінгвістичної відносності В. фон Гумбольдта, у свідомості людини існують системи понять, а, отже, і особливості її мислення визначаються тією мовою, носієм якої є ця людина [3, с.39-43]. Відтак, світорозуміння носія мови складається зі сукупності концептів – концептосфери [2]. У ході міжкультурної комунікації лінгвокультурний концепт інтерпретує когнітивні рівні асоціативно-вербальної мережі засобами мови на основі пізнавальної та мисленнєвої діяльності у результаті вербального і невербального спілкування, що унаочнює національний спосіб бачення світу та формування національного характеру на основі чуттєвого досвіду [1, с.26].

Розгляд категорій сорому і провини в культурологічному контексті дозволяє простежити динаміку їх розвитку, подолати протиставлення, що затверджує неможливість повноцінного діалогу між українською та японською ментальностями.

Згідно з лінгвокогнітивною польовою моделлю концепту, він містить:

- ядро – прототипову одиницю з найбільшою чуттєво-наочною конкретністю, що може бути як загальнонародною, так і груповою й індивідуальною;
- базові шари, що розрізняються за ступенем абстракції й послідовно нашаровуються на ядро;
- інтерпретаційне поле концепту, що залучає оцінки та трактування змісту ядра концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю.

Для початку, варто звернутися до розгляду слів, пов'язаних із значеннями «сором» та «вина», тому ми виявляємо особливості лексичних одиниць через аналіз словників. У цій роботі використовуються дані із «Yarxi», «たんごりん» та ін.

Лінгвокультурний концепт «сором» і його об'єктивізація засобами японської мови. Першим ієрогліфом, а точніше ієрогліфічним словосполученням словник «Ярксі» виводить 慙愧 [ざんき] – сором, ганьба, приниження. Якщо розбити його на окремі ієрогліфи, то виходить, що обидва ієрогліфа мають не лише одне й те саме значення, але й однакове читання.

慙じる [はじる] соромитися, стидатися	愧じる [はじる] соромитися
---------------------------------------	----------------------------

Із ієрогліфом 慙 далі наводяться такі слова: 慙汗 [ざんかん] – спітніти від сорому; 無慙 [むざん]: 1) безжалісний, жорстокий, зв'язчий; 2) горісний, трагічний. А з ієрогліфом 愧 наводяться наступні: 愧死 [きし] – кн.: умерти від сорому, ганьби; 無愧 [むぎ] – будд.: безсоромність.

Перший асоціативний лексично-семантичний шар пов'язаний безпосередньо із негативними наслідками відчуття сорому. Лексична сполука поєднує одиниці, що характеризують ознаку (慙, 愧) і означають предмет, явище (汗, 死).

Щодо другого шару, то він позитивно характеризує ознаку, що пов'язана із основним змістовим сенсом ієрогліфу, але при цьому заперечує його частинкою 無.

Декомпозиція ієрогліфа 慙: 斬る [きる] відрубати; 心 [こころ] серце.

Зі значень ключів можна зробити висновки, що ієрогліф 慙 характеризує більше душевні переживання, які пов'язані із болем у серці, тобто сором ніби ріже, коле серце. Із того, що перший ключ також належить до характеристики часу, а саме його протяжності, увага звертається на довгоплинність – біль завдається поступово, але постійно прогресує.

Декомпозиція ієрогліфу 愧: [りっしんべん] серце; 鬼 [おに | きにょう] чорт. Цей ієрогліф характеризує сором як чорта, демона, який заховався у душі.

Наступний ієрогліф – 羞: 羞じる [はじる] соромитися; 羞じらう [はじらう] за-соромитися, ніяковіти. Слова із ним: 羞惡 [しゅうお] (рідко) сором; 羞恥 [しゅうち] сором'язливість, нерішучість, сором; 含羞 [がんしゅう] кн.: зніяковіння, сором; 嬌羞 [きょうしゅう] на кн.: чарівно сором'язлива (про жінку); 膳羞 [ぜんしゅう] (рідко) частування, їжа; 時羞 [じしゅう] сезонне підношення (богам). Тобто він вживається у поєднанні з: 恥 [はじ] сором; 惡 [あく] зло; 含 [ふくむ] таїти в душі; 嬌 [きょう] привабливий; 膳 [ぜん] обідній столик, таця; 時 [とき] час.

На нашу думку, найбільш характерними є 3 одиниці, оскільки за змістом та смислом вони цілком підходять до слова «сором». Щодо поєднання із ієрогліфом 嬌, то цілком зрозуміло, що поведінка м'яких, сором'язливих жінок поставала як явище естетики. А щодо слів з ієрогліфами 膳 та 時, то в даному контексті сором виступає як емоція, безпосередньо пов'язана із почуттям вдячності, провини, поваги.

Декомпозиція ієрогліфу 羞: Перший ключ не названий, здебільшого входить до радикалу 差す [さす] різниця, вживається у словах 着る [きる] одягати, 繕る [よる] скручувати; 丑 [うし] знак бика.

Із декомпозиції даного ієрогліфа важко щось уявити, але, напевно, в контексті поєднання ключів, явище сорому ототожнюється із пришнурованим биком, якого ведуть. Тобто він являє собою статичне, громіздке емоційне явище, через яке здійснюється контроль. Слід зауважити, що в японській культурі це дуже яскраво відображено.

Наступні ієрогліфічні поєднання скоріше характеризують поверхню: 面汚し [つらよごし] ганьба, стидовисько, сором; 面汚しな ганьбливий, постидний.

У даному словосполученні наявні ієрогліфи: 面 [めん | おもて] лице, поверхня; 汚 [きたない | よごれる] бруд, плямувати, оскверняти, безчестити. Тобто він у словесному плані безпосередньо відображає «бруд на поверхні», «лицем у болото».

Ще більш радикальним за смислом видається наступний ієрогліф: 辱める [はずかしめる] 1) принижувати, ображати, зневажати; 2) ганьбити (ім'я тощо); 3) наружитись, гвалтувати; 辱め [はずかしめ] образа, приниження, ганьба; (!) 辱い [かたじけない] вдячний.

Досить незвичним здається смисл «вдячний», адже попередні значення взагалі не корелюють з ним. Але варто звернутися до попередніх ієрогліфів, які характеризують сором зі сторони етики поваги у японців.

Даний ієрогліф вживається у таких словах: 恥辱 [ちじょく] ганьба, безчестя, сором; 侮辱 [ぶじょく] образа; 屈辱 [くつじょく] приниження; 凌辱 [りょうじょく] поглумитися, учинити наругу, познущатися, гвалтувати; 雪辱 [せつじょく] реабілітація, реванш. Тобто, він поєднується із: 侮る [あなどる] зневажати, зверхньо ставитися; 屈む [かがむ] гнутися, нахилитися; 屈める [かがめる] наклонити, преклоняти (коліна); 屈する [くつする] нагинати, гнути, згинатися, здаватися, підпорядковувати(ся), підкоряти(ся); 屈む [こごむ] нагинатися, клонитися, сутулитися; 凌ぐ [しのぐ] 1) терпіти, виносити; 2) долати, прориватися; 雪 сніг; 雪ぐ [すすぐ] змивати, полоскати.

Декомпозиція ієрогліфу 辱: 辰 [たつ | しんのたつ] знак дракона; 寸 [すん] дюйм. У даному контексті криється певний оксюморон – дракон завбільшки з дюйм. Це можна зрозуміти так, що навіть велике створіння може почувати себе нікчемно через тяготи сорому.

Основний ієрогліф, який демонструє смислову прив'язаність до відчуття сорому (恥 [はじ] сором, ганьба, приниження), має наступні похідні слова: 恥じる [はじる] соромитися; 恥ずかしい [はずかしい] соромно, незручно; 恥じらう [はじらう] ніяковіти, засоромитися = 恥ずかしがる; 恥ずべき [はずべき] постидний, ганьбливий; 恥ずかしかねぬ пристойний, порядний, достойний.

Він вживається у: 恥辱 [ちじょく] ганьба, безчестя, приниження, сором; 羞恥 [しゅうち] сором, сором'язливість, скромність, ніяковість; 破廉恥 [はれんち] безсовісний, безчесний, постидний. Ці слова утворені поєднанням ієрогліфа 恥 із наступними лексичними одиницями: 破る [やぶる] розбивати, ламати, рвати; 廉 [かど] основа, причина, мотив; 廉い [やすい] дешевий, недорогий (основне значення – чесний, непідкупний); 赤恥 [あかはじ] ганьба, приниження; 恥部 [ちぶ] ганьбліві місця, сором, щось соромливе.

Тобто, «сором» 恥 у своїх ієрогліфосполученнях має різний спектр семантизації. Це може бути характеристика явища чи предмета (赤恥, 恥部) або ж характеристика самого емоційного явища, а саме – руйнація чесності, основи. Саме порушення принципів лежить в основі характеристики сорому, і тому, коли людина починає розуміти ситуацію, через рефлексію відбувається моральний перелом, в результаті чого в особистості виникає специфічне відчуття. Тобто, «серце почуло», і людина зрозуміла свою помилку.

Декомпозиція ієрогліфу 恥: 耳 [みみへん] вухо; 心 [こころ] серце.

Наступні ієрогліфи характеризують сором як результат заперечення позитивних моральних постулатів, а саме честь, гідність:

1) 不名誉 [ふめいよ] безчестя, ганьба: 不 не; 名 ім'я; 誉 [ほまれ] честь, слава; 誉める [ほめる] хвалити, захоплюватися; 名誉 [めいよ] честь, слава, репутація, добре ім'я, чеснота, престиж;

2) 不面目 [ふめんぼく] сором, ганьба: 不 не; 面目 [めんぼく] честь, гідність, репутація, «обличчя»; 不面目にする покривати ганьбою.

Лінгвокультурний концепт «вина» і його об'єктивізація засобами японської мови. Дещо невизначеним є характеристика вини в лексичному виявленні, адже аналізуючи літературу важко не помітити те, що в більшості випадків вона визначається словом [罪], що буквально є «гріхом». З іншого боку, яскравим і наближеним до «вини» є «обов'язок» в японській культурі і саме явище соціальних відносин [義理]. Проте і воно неточно підходить під смислову характеристику, що відповідає потрібному значенню, тому дослідження пішло в руслі аналізу найбільш адекватного відповідника – 罪. Ієрогліф 罪 [つみ] має декілька значень: 1) злочин, хиба; 2) гріх, зло; 3) покарання, кара; 罪にする 1) обвинувачувати; 2) карати. Вживається в наступних словах: 罪状 [ざいじょう] юр.: вина; 犯罪 [はんざい] злочин; 重罪 [ゆうざい] тяжкий злочин; кримінальний злочин; 罪人 [ざいにん] / [つみびと] злочинець; грішник; 原罪 [げんざい] першорідний гріх; 無罪 [むざい] невинність; 謝罪 [しやざい] вибачення; 死罪 [しざい] смертна кара. За його декомпозицією важко сказати, яке першорідне значення було в нього закладене.

Декомпозиція ієрогліфу 罪: [あみがしら | よこめ] сітка; 非 [ひ] не.

Наступне словосполучення характеризує вину в одному асоціативному ряді разом із помилкою та хибою як протилежність бездоганності: 落ち度 [おちど] 1) помилка, хиба, упущення (落ち度のない бездоганий; 落ち度にする звальювати вину).

Із аналізу складових цього словосполучення, можна зробити висновок, що воно характеризує вину як разову помилку, яка спіткала і яку можна виправити: 落ちる [おちる] падати, обрушитися, розвалюватися; 度 [ど] ступінь, міра; 度 [たび] раз; 度する [どする] виправляти, направляти на шлях істинний.

У словосполученні «罪科 [ざいか] вина, злочин, покарання, кара» ієрогліф 科 [か] у значенні «факультет, відділення, курс, сімейство (як вид класифікації)» показує те, що способом класифікації злочину відбувається покарання. З іншої сторони, він постає як рівнозначна лексична одиниця з ієрогліфом 咎, маючи однакове значення та читання:

- 科 [とが] вина, хиба, звинувачення;

- 咎 [とが] вина, хиба, звинувачення;

- 咎める [とがめる] докоряти, придиратися, дорікати, запалюватися (про рану).

Є ще одне слово – 罪過 [ざいか] хиба, провина, погрішність – із ієрогліфом 過 ち [あやまち] помилка.

Наступне словосполучення є водночас і граматичною конструкцією. Цікаво, що один ієрогліф наявний у двох протилежних конструкціях, а саме のせいで і のために:

- 所為 [せい] (の)(で) через щось, з провини когось: 所為にする звальювати вину; 所 [ところ] місце, ...коли;

- 為 [ため] для чогось: 為る [なる] ставати, робитися; 為す [なす] робити, здійснювати.

Проаналізувавши лексичні одиниці, які пов'язані за змістом із концептами «сором» та «вина», перше, що привертає увагу, це те, що ієрогліфів, які означають «сором», набагато більше. Тобто, основним рушієм розвитку соціуму та відносин у ньому в Японії є саме сором.

Щодо вини, то вона означає більше індивідуальні переживання, пов'язані із помилкою, промахом, і, як наслідок, – карою. Але позаяк у японському суспільстві більшої ваги набув саме фактор групи, колективу, то «вина» як складова рефлексії окремого індивідууму набула в мові менш яскравого відображення, ніж «сором».

Проте, слова у японській мові, написані ієрогліфами, дають ширшу і глибшу характеристику концептів, зазначених вище, надаючи їм якісних відтінків у залежності від застосування. Звісно, допускається думка, що лексика шару канго несе у собі більше світогляд Китаю, проте не можна заперечувати масштабний вплив у всіх сферах цієї країни-світила цивілізації сходу на Японію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зубач О. А. Лінгвокультурний концепт у психолінгвістичному аспекті / О. А. Зубач // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Сер. Філологічні науки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – № 8. – С. 24-26.
2. ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ ГИПОТЕЗА // Энциклопедия Кругосвет – [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitar nye_nauki/lingvistika/LINGVISTICHESKO_OTNOSITELNOSTI_GIPOTEZA.html;
3. Єлізарова Г. В. Культурологічна лінгвістика (Досвід дослідження поняття в методологічних цілях) / Г.В. Єлізаров. – СПб.: Бельведер, 2009. – 197 с.;
4. Tangorin – free online English ↔ Japanese dictionary – [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: <http://tangorin.com/>; 5. Yarxi – free online Russian – Japanese dictionary – [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: <http://www.susi.ru/yarxi/>

Стаття надійшла до редакції 30.03.16 р.

Y. Boyarchuk, undergraduate,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE CONCEPTS OF “SHAME” AND “GUILT” IN JAPANESE LINGVOCULTURE

This article analyzes the concept of “lingvocultural concept” and consider provisions, identified in the study on the example of the concepts of “shame” and “guilt” in Japanese lingvoculture. Keywords: lingvoculture, language world, conceptual, concept, lingvocultural concept, shame, guilt, Japanese lingvoculture.

ジュリア・ボヤルチュック
キエフ、キエフ大学

「恥」と「罪」と言う概念は日本文化言語的な概念として
この記事では、「文化言語的なコンセプト」の概念を分析し、識別された規定が、「恥」と「罪」と言うコンセプトで検討されます。
キーワード：言語文化、言語の世界、概念、コンセプト、文化言語的なコンセプト、恥、罪、日本文化言語。

ГЕНДЕРНІ ЕЛЕМЕНТИ В ЯПОНСЬКІЙ ОНОМАТОПЕЇЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

В японській ономотопеїчній лексиці виділено та проаналізовано лексичні одиниці з погляду дослідження гендерного питання: слова, які виступають у ролі прислівника, які позначають особливі дії і стан для чоловіків або жінок, а також деякі субстантивовані слова, пов'язані з гендерними ознаками. Усвідомлення відмінності статі змінюється залежно від суспільного стану та індивідуального ставлення до цього питання. Але узагальнена відмінність користування ономотопеїчною лексикою з огляду на відмінність статі продовжує існувати.

Ключові слова: ономотопеїчна лексика, гендерна відмінність, усвідомлення відмінностей статі.

1.1. Мотивація дослідження

Значний ступінь складності коректного відбору слів у японській мові для не носія мови особливо виявляється у вживанні ономотопеїчної лексики. Проте давно відомо, що ономотопеїчна лексика японської мови є однією з ознак системності цієї мови. Наприклад, японський лінгвіст Кіндаїчі Х. у своїй книзі для широкої аудиторії написав про відношення між звучанням та значенням в ономотопеїчній лексиці: «взагалі в японській мові існує тенденція, що кожному звуку було обіцяно якесь значення» [3, с. 172]. Але носії японської мови не можуть чітко пояснити не носіям користування цим видом лексичних явищ. Природно, японцям або тим, хто виріс у японському мовному середовищі, не потрібно думати про коректний відбір цієї лексики, а тільки потрібне відчуття рідної мови. Для неносіїв мови залишається розв'язувати цю проблему бібліографічним і довідниковим способом або кількісною вправою з японською ономотопеїчною лексикою.

Подібний характер також мають лексичні одиниці, пов'язані з гендерною відмінністю. Мовне явище, в якому виявляються статеві відмінності, недостатньо досліджене, навіть не зважаючи на намагання багатьох японських й інших лінгвістів. Складність вивчення цієї лексики тісно пов'язана зі статевим іміджем, стереотипами і, можливо, мовною упередженістю або схильностями статевого характеру. Надзвичайно важливо вивчити гендерні проблеми з діахронічної точки зору. Недостатньо займаються в Україні проблемами японської мови, пов'язаними зі статевими стосунками або статевим життям.

Існують основні поняття, напрями та наукові підходи до гендерного питання: есенціалізм *хоншіцу-шюгі* 本質主義, коли вважають, що статева відмінність визначається природно і соціально до мовної діяльності, і жіночий та чоловічий атрибути протистоять один одному; та структуралізм *коузоу-шюгі* 構造主義, коли вважають, що саме поняття гендеру є різноманітним. Існує різна статева відмінність, а разом з цим поняття статевої відмінності змінюються, і гендерна належність кожної людини – це не атрибут, а кожна людина може його вибирати [5]. Ці поняття есенціалізму та структуралізму мають переваги та недоліки. Есенціалізм простий, і його легко

можна зрозуміти, але не можна впоратися з різноманітністю. А структуралізм може впоратися з різноманітністю, але в його межах складно розглядати ціле явище. В цьому дослідженні, аналізуючи ониматопеїчну лексику, пов'язану з гендерними відмінностями, ми й розглянемо цю проблему.

Об'єктом цього дослідження постає ониматопеїчна лексика, яка пов'язана зі ставовою відмінністю. Актуальність цієї статті полягає у необхідності опису та аналізу таких лексичних одиниць. Метою статті є виокремлення цієї ониматопеїчної лексики та її кваліфікація, а також уточнення важливих проблем мови та гендерних питань.

1.2. Матеріал дослідження

У цьому дослідженні ми намагаємося виявити проблеми гендерних елементів в ониматопеїчній лексиці. Перед подальшим дослідженням такі лексичні одиниці проаналізовано в бібліографічній праці. Матеріалом для аналізу базового етапу дослідження слугував «Японський ониматопеїчний словник за ред. Оно Масахіро, 4500 звуконаслідувальних та звукозображальних слів» (далі ЯОС) 小野正弘編『擬態語・擬音語4500日本語オノマトペ辞典』 [2]. Загальна кількість ониматопеїчних одиниць у ЯОС становить близько 4700 слів. Особливістю цього словника є не тільки велика кількість ониматопоетизмів, а й їхня різноманітність. Безсумнівно, в основному складі ЯОС є звуконаслідувальна та звукозображальна лексика. Але такі слова інколи можуть не мати чітких меж, і термінологія ониматопеї користується сукупністю обох лексик. Укладач цього словника навів такий приклад: ониматопея *toy-toy* とうとう у реченні на кшталт *тече мутна ріка* розуміється і як звук, і як стан. Крім звуконаслідувальних та звукозображальних слів, автор включає до свого словника також вигук: собачий гавкіт *van-van* わんわん, пташине щebetання *niyo-niyo* ぴよぴよ, дзижчання комах *rin-rin* りんりん, а окрім цього також відносить до ониматопеїчної лексики слова китайського ієрогліфічного походження, наприклад: *aku-seku* 齧齧, *en-en* 延延, *san-san* 燦燦 тощо. Зазначений словник розглядали різні науковці, зокрема, дослідники історичного розвитку ониматопеїчної лексики, неологізмів або ониматопеї в коміксах, рекламі, публіцистичному матеріалі, в японському діалекті і фольклорних та інших матеріалах. Отже, цей словник має неабиякий потенціал як матеріал дослідження, оскільки кількість зафіксованих у ньому одиниць фактично найбільша в світі, та і якість матеріалу висока з наукового погляду.

2. Відбір гендерних елементів в ониматопеїчній лексиці.

Для виявлення необхідних лексичних одиниць у цьому дослідженні ми умовно користувалися поняттям гендерного питання – есенціалізмом. Він простий і стереотипний, але дає загальну картину мовної діяльності японців. Для відбору лексичних одиниць, пов'язаних зі статевими відмінностями, зі статей ЯОС усіх ониматопеїчних лексичних одиниць було виписано лексичні одиниці, які мають пояснення чоловічих або жіночих ознак. Наприклад, слово *куна-куна* ぐなぐな «безсилий рух і слабкий стан; вигляд кокетуючої жінки та інших осіб» [2, с. 100] належить до жіночої категорії. Ониматопеїчна лексика *пінтокона* ぴんとかな «роль м'якого гарного чоловіка, який має міцний характер (у традиційному японському театрі кабукі 歌舞伎)» [2, с. 344] належить до чоловічої категорії.

Але статті ЯОС не завжди мають пояснення чоловічого або жіночого опису. Для відбору матеріалу ми користувалися також складанням умовних речень на кшталт: *онна датерані... 女だてらに, онна-но кусені... 女のくせに* «не зважаючи на те, що жінка...»; *отоко наноні... 男なのに* «не зважаючи на те, що чоловік...» тощо. Наприклад, разом зі словом *найо-найо* なよなよ «слабкий, м'який і піддатливий зовнішній вигляд» [2, с. 311] складено таке речення: *отоко-но кусені найо-найо шітеіру 男のくせになよなよしている* «не зважаючи на те, що він – чоловік, він дуже чутливий, м'який», або *онна но кусені найо-найо шітеіру 女のくせになよなよしている* «не зважаючи на те, що вона – жінка, вона дуже чутлива, м'яка». Враховуючи дослідження Арі'ідзумі Ю. «Зв'язки між знаннями, особистими думками та упередження в гендерних стереотипах» 「ジェンダー・ステレオタイプにおける知識と個人の考えおよび偏見の関係」 [1], в якому було проведено анкетування та соціолінгвістичне дослідження стереотипу стосовно статевих відмінностей японців, ономатопейчна лексика *найо-найо* зазвичай використовується тільки у варіанті *отоко но кусені найо-найо шітеіру*. Слово *найо-найо* не може бути характеристикою для чоловіків, але вживається для критики чоловіка зі слабким, м'яким і піддатливим виглядом. З точки зору есенціалізму і використання вказаного стереотипу, це слово належить до жіночої класифікації.

Отже, в цьому дослідженні відібрано всього 62 ономатопеї з ЯОС, у тому числі 43 одиниці, які пов'язані з жіночою статтю, і 19 слів – з чоловічою.

3. Аналіз гендерних елементів в ономатопейчній лексиці.

Сасакі М. у двох особливостях розділяє лексичні одиниці, пов'язані зі статевими відмінностями, на дві категорії [3, с.506]: лексика з відтінком статі, адресат якої жінка або чоловік, і вислови та вигукі жіночого або чоловічого мовлення, які при комунікаціях характерно використовуються тією або іншою статтю.

Також для аналізу було зроблено таку класифікацію: 48 лексичних одиниць з відтінком статі; в тому числі 16 прислівників стану або дії жінок, 12 прислівників вигляду жінки, 6 субстантивованих слів, пов'язаних із жінками, 9 прислівників стану або дії чоловіків, два прислівники вигляду чоловіка, три субстантивованих слова, пов'язані з чоловіками; а також 14 висловів та вигуків жіночого або чоловічого мовлення; в тому числі три вислови жіночої мови, 6 жіночих вигуків, 5 чоловічих вигуків. Висловів чоловічого мовлення не було знайдено.

3.1. Лексичні одиниці з відтінком статі

3.1.1. Прислівники стану або дії жінок

До цієї категорії входить така ономатопейчна лексика: *кяпі-кяпі* きゃぴきゃぴ, *куна-куна* くなくな, *шітторі* しっとり, *шінарі-шінарі* しなりしなり, *шіне-куне* しねくね, *шіяна-шіяна* しやしやな, *шіянарі-шіянарі* しやなりしやなり, *суне-куне* すねくね, *чяра-чяра* ちゃらちゃら, *найо-найо* なよなよ, *рун-рун* るんるん [2, с. 72, 100, 168, 172, 178, 213, 252, 311, 502, 626]. Також сюди входять такі історизми або лексика з класичного театрального мистецтва *джьорурі* 浄瑠璃: *карарі-шіярарі* からりしやり, *джярарі-курарі* じゃりくらり, *шіярарі-шіярарі* しやりしやり, *біра-шіяра* びらしやり, *йо-йо* よよ [2, с. 52, 182, 182, 380, 499, 508].

3.1.2. Прислівники вигляду жінки

До цього підрозділу входять такі слова: *нічі-нічі* ぴちぴち, *ніччі-нічі* ぴっちぴち, *нурі-нурі* ぶりぶり, *мучіт* むちつ, *мучі-мучі* むちむち, *мучірі* むちり, *муччірі* むちちり, *муццурі* むつつり, *мун-мун* むんむん, *мочі-мочі* もちもち [2, с. 366, 370, 406, 477, 478, 481, 488]. А до лексичних історизмів належать: *бонджярі* ぼんじやり та *муцу-муцу* むつむつ [2, с. 465, 479].

У статті ЯОС *нурі-нурі* ぶりぶり пояснюється так: «здається, ніби назовні ви-ривається багато випуклостей» [2, с. 406], при цьому наводиться приклад із твору Нацуме Сосекі «Новаке» 夏目漱石『野分』 та іншого літературного твору, який ви-ражає зовнішній вигляд жінки. У поясненні лексичної одиниці *мучі-мучі* むちむち написано: «вигляд добре вгодованого тіла, що має пружність, ніби тремтить». Також наведено приклад з оповідання японської письменниці Шібакі Йошіко «Омокаге» 芝木好子『面影』: «цікава (її) сексуальна привабливість від вгодованого тіла *мучі-мучі-шіта карада-но іроке-га омошіроі-на* むちむちした体の色気がおもしろいな [2, с. 477].

А для лексичного історизму *муцу-муцу* むつむつ укладач ЯОС Оно М. дає таке пояснення: «вигляд добре вгодованого; шкіра напружена». Для пояснення цієї оно-матопеї він обрав приклад із *хайкай* «*Руїсєніюу*» 俳諧『類船集』(XVII ст.), в якому йдеться про зовнішність немовляти [2, с. 479]. Так само й у «Японсько-англійському ономатопейчному словникові (класифікаційного типу)» 『和英 擬態語・擬音語分類用法辞典』 для слів *нурі-нурі* ぶりぶり та *мучі-мучі* むちむち укладач Чанг Е. на-вів особисті приклади в контексті з немовлям [6, с. 39, 41]. Вважають, що історична форма *муцу-муцу* є одним із архетипів низки сучасних слів на кшталт *мучіт*, *мучі-мучі*, *мучірі*, *муччірі*, *муццурі*, і вони мають спільне семантичне значення для жінок та немовлят.

3.1.3. Субстантивовані слова, пов'язані з жінкою

До цієї категорії належать специфічні лексичні одиниці, наприклад, назва спо-соби дихання на момент народження дитини *xix-xix-фу* ひっひっふー. Також слово, яке виходить із ужитку сучасного японського мовного середовища – назва літнього легкого одягу для жінок *анпанпа* あっぱっぱ. Було обрано також інші ономатопеї: мовний екзотизм – традиційне взуття для дівчинки *коппорі* こっぱり; історизми: жі-ноча зачіска *гуру-гуру-маге* ぐるぐる髷, зачіска для маленької дівчинки *шьобо-шьобо* しよぼしよぼ, жінка, яка особливо молода *біра-шыра* びらしやら [2, с. 2, 109, 130, 191, 371, 380].

3.1.4. Прислівники стану або дії чоловіків

До цієї категорії належать такі ономатопейні лексичні одиниці: *сутакора* すたこら, *сутакора-сасса* すたこらさっさ, *ноші-ноші* のしのし, *носо-носо* のそのそ, *ношіші-ношіші* のっしのっし; а також слова з класичного театру кабукі: *паччірі* ぱちちり «контроль за жінкою, яка робить те, що хоче чоловік», *біро-біро* びろびろ «нерозумно чіпляючись до протилежної статі»; історичні лексичні одиниці: *бірі-бірі* びりびり «стан статевого жадання», *біро-біро* びろびро «нерозумно чіпляючись до протилежної статі» [2, с. 2, 205, 323, 324, 384, 385].

3.1.5. Прислівники вигляду чоловіка

До цього підрозділу входять такі слова: *мукі-мукі* むきむき «на вигляд тіло дуже мускулистої та сильної людини», *моджя-моджя* もじやもじや «вигляд сплутаного жмута волосся» [2, с. 442, 472, 487].

3.1.6. Субстантивовані слова, пов'язані з чоловіком

В цьому дослідженні до субстантивації належать такі ономатопейчні лексичні одиниці: *хітемоджа* ひげもじや «густа неохайна борода і вуса, або якщо такий вигляд має людина», *пінтокона* ぴんとこな «роль м'якого гарного чоловіка, який має твердий характер (у традиційному японському театрі *кабукі* 歌舞伎)», слово *хеначьоко* へなちょこ «недосвідчена, слабка, не здатна ні на що людина». Ономатопейчна лексика *хеначьоко* в контексті прикладу ЯОС застосовується для чоловіка. [2, с. 387, 424, 489].

3.2. Вислови та вигуки жіночого або чоловічого мовлення

3.2.1. Вислови жіночого мовлення

До цієї категорії належать такі ономатопейчні лексичні одиниці: *сука-сука* すかさすか «поспішати», *суру-суру* するする «безпроблемні пологи», *хари-хари* はりはり «сушена редиска *дайкон*» [2, с. 200, 221, 349]. Вони всі належать до історизмів – дамського мовлення *ньобоу котоба* 女房言葉, які використовувалися при дворі імператора та в палацах аристократів, а відтак поширилися серед вищого суспільства Японії.

3.2.2. Жіночі вигуки

Укладач ЯОС включив такі жіночі вигуки: сміх, *о-хо-хо* おほほ, *хо-хо-хо* ほほほ; гукання гучним і високим голосом – *кяа-кяа* きゃーきゃー, *кят-кят* きゃつきゃつ; сексуальний стогін *ах-хан* あっはん. Також сексуальний стогін з інтимним характером *ахе-ахе* あへあへ може входити до цієї категорії [2, с. 2, 3, 20, 71, 72, 458].

3.2.3. Чоловічі вигуки

До цієї категорії належить чоловічий сміх: *у-хьо-хьо* うひょひょ, *та-ха-ха* がはは, *кара-кара* からから, *канра-канра* かんらかんら, *гера-гера* げらげら. Вигук сміху *гера-гера* може траплятися й у жінок, але цей сміх вульгарний та дуже гучний. З точки зору есенціалізму та стереотипів, наведених у дослідженні Арі'ідзумі Ю., ці вигуки можна не включати до жіночої категорії.

4. Висновки

Було відібрано ономатопейчну лексику з огляду на відмінність статі, а також зроблено її кваліфікацію. При цьому для цього дослідження ми прийняли підхід есенціалізму, переваги якого дають змогу простим способом окреслити загальну картину цієї проблеми. Для виконання поставленого завдання використовувалися умовні стереотипи статевих ознак. Звичайно, порівняно зі структуралізмом, тут бракує детальних оцінок окремих випадків. Наприклад, слово для опису зовнішнього вигляду чоловіка *мукі-мукі* «на вигляд тіло дуже мускулистої та сильної людини» можна вжити для накачаної жінки-спортсменки.

Із аналізу стає зрозумілим, що лексична одиниця *мучі-мучі* «вигляд добре вгодованого тіла, що має пружність, ніби тремтить» та інші ономатопейчні одиниці, які позначають зовнішній вигляд жінки, вживаються в односторонньому порядку чоловіками. Тут надзвичайно важливо враховувати серйозне вивчення сексуальності та статевих відносин японців.

Також у сучасній японській мові в чоловічому та жіночому мовленні практично не існує ономатопейної лексики зі статевим відтінком. З діхронічної точки зору було декілька слів дамського мовлення *ньообоу котоба*. Субстантивованих слів серед ономатопеї мало, особливо в сучасній японській мові, тому наявність таких слів можна розцінити як виняток. Взагалі, можна припустити таку думку, що субстантивація від ономатопейної лексики відбувається рідко і може мати тимчасовий характер.

Отже, різниця у вживанні ономатопейної лексики з огляду на відмінність статі відповідно до загальноприйнятих понять продовжує існувати. Але залежно від суспільного стану та індивідуального ставлення змінюється усвідомлення відмінності статі з огляду на соціальний стан та час. Для поглиблення цього дослідження разом із виконанням поставленого завдання існує необхідність проводити вивчення на основі підходу структуралізму, щоб сфокусуватися на окремих деталях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 有泉優里. ジェンダー・ステレオタイプにおける知識と個人の考えおよび偏見の関係—特性語に関する調査研究—/ Ariizumi Yuri//日本語ジェンダー学会学会誌『日本語とジェンダー』第7号. —東京：2007. —27 березня 2016 [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: http://www.gender.jp/journal/no7/04_ariizumi.html
2. 擬態語・擬音語4500日本語オノマトペ辞典, 小野正弘編/ Ono Masahiro. —東京：小学館, 2007. —701頁.
3. 金田一春彦. 日本語の特質/ Kindaichi Haruhiko. —東京：日本放送出版協会, 1981. —252頁.
4. 佐々木瑞枝. 日本語ジェンダー辞典/ Sasaki Mizue. —東京：東京堂出版, 2009. —545頁.
5. 中村桃子. 言語とジェンダー研究/Nakamura Momoko//日本語ジェンダー学会学会誌『日本語とジェンダー』第3号. —東京：2003. —27 березня 2016 [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: http://www.gender.jp/journal/no3/No3_1.html#A00
6. 和英 擬態語・擬音語分類用法辞典, アンドルー・チャン編/ Andrew C. Cang. —東京：大修館書店, 1990. —554頁.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2016 р.

江川裕之、上席講師
タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学、キエフ市

日本語のオノマトペ語彙における性差要素

日本語のオノマトペ語彙の中には、性差による使い分けがなされている言葉がある。これらは主に副詞的用法で女性や男性に特徴的な行為や状態を示している。また言及対象の姓にもとづいた名詞化したオノマトペ語彙もある。これらオノマトペ語彙を抽出し日本語ジェンダー研究の観点から考察した。性差に対する意識は、社会状況や個人的主観によって変化するが、一般化されたオノマトペ語彙の性差による使い分けは存在し続ける。

キーワード：オノマトペ語彙、ジェンダーによる差異、性差意識

GENDER ELEMENTS IN JAPANESE ONOMATOPOEIA

Lexical units are distinguished and analyzed through examining gender issue of Japanese onomatopoeic lexis: words acting as adverbs, denoting activity and states that are specific to men or women, and some substantivized words connected with gender characteristics. Awareness of gender differences is changed according to social status and individual attitude towards this issue. However, general differences in usage of onomatopoeic lexis, considering gender distinction, still persist.

Key words: onomatopoeic lexis, gender differences, awareness of gender differences.

УДК 811.521'276.16'367.625:395.6

О. Забування, канд. філол. наук, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів

УЖИВАННЯ ТА МОВНІ ВАРІАЦІЇ РЕКВЕСТИВУ Vてもらっている? ЗАЛЕЖНО ВІД СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ АДРЕСАТА

У статті розглядається вживання реквестиву Vてもらっている? у ситуаціях спонукання до дії співрозмовників різного соціального статусу, які перебувають на відносно близькій психологічній віддалі до мовця. На базі здійсненого лінгвістичного дослідження встановлено, що Vてもらっている? порівняно часто вживається до вищого за соціальним статусом співрозмовника у ситуації доброзичливої вимоги та до рівного за статусом співрозмовника в ситуації необтяжливого прохання. У звертанні до вищого за статусом адресата спостерігається більша варіативність форм та вживання допоміжного дієслова шанобливої мови いただく.

Ключові слова: прагматика, реквестиви, японська мова, Vてもらっている?

Конструкція зі спонукальним значенням Vてもらっている? стала об'єктом розгляду японістики на початку 21 ст. У працях, виданих до початку 21 ст., скажімо, у матеріалах розмовної японської мови Наукового товариства сучасної японської мови [1; 2] чи в теоретичних роботах, присвячених систематизації спонукальних конструкцій [3; 4], вона не згадується.

Однією з перших статей, присвяченої Vてもらっている, є стаття Юріко Сунакави [5]. Дослідниця констатує, що Vてもらっているですか? останнім часом набула поширення серед молоді як форма для вираження невимушеного спонукання.

Vてもらっている? є поєднанням прохання дозволити власну дію мовця V(も) いい? та дієслова もらう, котре перетворює прохання дозволити дію мовця на прохання до адресата дозволити його ж дію. Хоча Vてもらっている? виражає спонукання непрямо, Ю. Сунакава зауважує, що ця конструкція зазвичай не

вживається для вираження спонукання, здійснення котрого спричиняє клопіт чи певні незручності адресатові, як це спостерігаємо у прототипному проханні. На думку дослідниці, Vてもらっていい? вживається у ситуаціях спонукання до дії, котру можливо виконати одразу і без клопоту; адресата ж вважають таким, що, безумовно, дію здійснити погодиться [5, с.316]. Тобто, з одного боку можна стверджувати, що сфера покриття Vてもらっていい? ближча до ситуацій, які можна охарактеризувати як розпорядження чи вимогу, а не як прохання. Однак прототипним розпорядженням Vてもらっていい? також не є, адже не вживається у ситуаціях безпелаяційної вимоги, скажімо, у ситуації накладання штрафу порушникові права. Більш природними вважаються такі ситуації, котрі передбачають співпрацю адресата з адресантом, наприклад, у стосунках лікар-пацієнт.

(1) (лікар на огляді до пацієнта) ちょっとお腹を見せてもらってもいいですか。

(2) (турист до перехожого) すみませんがシャッター押してもらっていいですか¹。

У сучасній японській мові існує широкий вибір реквестивів та низка їх варіантів, котрі виражають спонукання як прямо, так і непрямо. Які ж фактори спричинили стрімке поширення Vてもらっていい серед японської молоді? На думку Ю. Сунакави, поширення Vてもらっていい насамперед спричинене скороченням соціальної дистанції в традиційному суворо ієрархізованому суспільстві, коли з'явилася потреба у вираженні не лише підкреслено поштивої ввічливості, але разом з тим і прихильності до адресата. “Якщо говорити про прохання чи розпорядження, то вже існує вираз Vてもらえますか, однак звучить він досить прямо і настирливо. З іншого боку, вживання, скажімо, Vていただけますか не набагато покращує ситуацію з огляду на його формальність і відчуженість” (「指示や依頼の表現ならば『～てもらえますか』という言い方がすでにあるんですが、それを使ったのではあまりにストレートで押しつけがましい感じがするし、そうかといって『～ていただけますか』と言うのはあまりに堅苦しくて、親しさがないと感じるでしょう」) [5, с.317].

У зв'язку з цим, у цій статті ми намагатимемося відповісти на такі запитання:

- наскільки поширеним є реквестив Vてもらっていい серед японської молоді?
- які відмінності спостерігаються у його вживанні залежно від характеру реквестивної ситуації?
- які відмінності спостерігаються у його вживанні залежно від соціального статусу адресата?
- чи є і якими є мовні варіації Vてもらっていい.

Для відповіді на ці питання було проведено лінгвістичне дослідження, котре охоплювало студентську аудиторію. Опитано 66 студентів та аспірантів (35 жінок (JF), 31 чоловік (JM)), які навчаються в університетах Токіо. Вік опитуваних – 18-32 роки. Дані збиралися протягом 2011-2012 років.

Учасникам експерименту було запропоновано чотири ситуації, які передбачають потребу звернутися до співрозмовника зі спонуканням. Кожна ситуація має два варіанти: в одному варіанті адресатом учасника експерименту є студент-однокурсник,

¹ Приклади наведено зі [5, с. 311].

а в іншому варіанті – викладач. Для уникнення гендерних впливів учасникам було запропоновано ситуації, в яких адресат є тієї самої статі, що і учасник експерименту.

Табл.1 Параметри ситуацій лінгвістичного експерименту

	ситуація	статус адресата	психологічна віддаль	безумовність виконання
1	прохання А) взяти проектор / Б) підписати дозвіл на користування рідкісною літературою	вищий/рівний	відносно близька	середня
2	А) / Б) прохання зробити копію сторінки бракованої ксерокопії	вищий/рівний	відносно близька	середня
3	А) / Б) прохання закрити погано закриту пачку з колбами	вищий/рівний	відносно близька	висока
4	прохання А) підписатися / Б) внести дані у список до людини, що пропустила збори	вищий/рівний	відносно близька	висока

Дві перші ситуації є ближчими до прохання, оскільки не відомо, чи зможе адресат піти назустріч адресанту, а дві наступні ситуації є ближчими до вимоги, оскільки адресат повинен і може виправити стан справ, який став безпосередньою причиною спонукання.

З отриманих у ході дослідження спонукальних дискурсів було виокремлено спонукальні репліки та проаналізовано частотність вживання *Vてもらっていい*. Дані щодо вживання відображені у нижче поданій таблиці.

Табл. 2 Частотність вживання *Vてもらっていい*? залежно від ситуації та статусу адресата

	опис ситуації	кількість фіксацій до рівного за статусом (66-100%)	кількість фіксацій до вищого за статусом (66-100%)
1	прохання А) взяти проектор / Б) підписати дозвіл на користування рідкісною літературою	15 (22,7%)	4 (6%)
2	А) / Б) прохання зробити копію сторінки бракованої ксерокопії	8 (12,1%)	1 (1,5%)
3	А) / Б) прохання закрити погано закриту пачку з колбами	5 (7,6%)	13 (19,7%)
4	прохання А) підписатися / Б) внести дані у список до людини, що пропустила збори	7 (10,6%)	1 (1,5%)
	Усього	35	19

Отже, *Vてもらっていい*? було вжито у всіх ситуаціях спонукання. До рівного за статусом психологічно відносно близького співрозмовника носії японської мови

вживають цю спонукальну конструкцію досить інтенсивно. Найвищий показник спостерігається у ситуації 1А (прохання до однокурсника взяти проектор) – у 15 випадках реквестивних дискурсів із 66 (22,7%) носії японської мови звертаються зі спонукуванням за допомогою Vてもらっている。

(3) ねえねえ、プロジェクター、今から借りに行こうと思ってたんだけど、ちょっと別の用事が入っちゃったから、悪いんだけど、借りてきてもらってもいい？ (JF22)

Ситуацією передбачено, що проектор потрібен обох учасникам ситуації (адресату та адресанту) для виголошення спільної доповіді на парах, що виступає додатковим ситуативним фактором скорочення психологічної відстані. Однак взяти проектор з центру технічної підтримки не є дією, яку можливо зробити відразу ж при адресантові без клопоту. Тому вважаємо, що висока частотність Vてもらっている у цій ситуації говорить про те, що до рівного за статусом досить близького співрозмовника Vてもらっている вживається у випадку прототипного прохання.

У ситуації 2А (прохання зробити копію сторінки бракованої ксерокопії) та у ситуації 4А (прохання внести дані у список до людини, що пропустила збори) також спостерігаємо досить високу частотність Vてもらっている – 12,1% та 10,6% відсотків відповідно.

(4) この前、論文のコピー、ありがとう。なんだけど、もらったコピー、43ページがなかったので、もう一回コピーしてもらってもいい？ (JF23)

(5) あのさー、学祭のことなんだけど、明日中に書いてもらわなきゃいけないことがあって、で、武藤君今日これ、出なかったから、内容必ず今日中に確認して明日書いてもらっていいかな (JM13)

Порівняно нижча частотність цієї конструкції частково зумовлена тим, що на відміну від 1А, в обох ситуаціях адресант має ширший вибір комунікативних стратегій, тобто, це може бути не лише спонукання адресата до дії, а ще й можливість запропонувати адресатові власну дію (тобто, адресант може сам попросити дозволу зняти копію (2А), запропонувати принести список для заповнення (4А) тощо).

Найменшу частотність спостерігаємо у ситуації 3А (прохання закрити пачку з коблами): лише 5 випадків з 66 (7,6%).

(6) あっ、ごめん、蓋してもらっていい？ (JF34)

У цій ситуації чимало учасників експерименту або не вдавалися експліцитно до спонукання узагалі, лише констатуючи негативну ситуацію, або ж спонукали співрозмовника безпосередньо за допомогою форми Vて. Тобто, у ситуації 3А, яка є ближчою до вимоги, ніж до прохання, реквестив Vてもらっている вживається рідше з огляду на появу «менш увічливих» стратегій. Звідси можна зробити висновок, що до психологічно відносно близького співрозмовника у ситуації спонукання до дії, яка є ближчою до вимоги, аніж прохання, Vてもらっている вживається тими мовцями, які вважають за потрібне зробити своє спонукання більш увічливим.

Загалом у ситуаціях звертання до рівного за статусом Vてもらっている зустрічалося частіше у спонуканні жінок: 12 вживань у JM, 26 у JF (у тому числі, 1А: JM – 6, JF – 9; 2А: JM – 2, JF – 6; 3А: JM – 1, JF – 4; 4А: JM – 3, JF – 7).

Щодо вживання V てもらっていい? до вищого за статусом, то результати експерименту дають право стверджувати певне обмеження у вживанні цього реквестиву в ситуації прохання 2Б (зробити копію сторінки бракованої ксерокопії) та 4Б (підписати список студентів, що йдуть на мовну практику). Очевидно, що V てもらっていい? не позиціонується як достатньо ввічливе прохання до вищого за статусом. Четверо учасників (6%) вжили цей реквестив у ситуації 1Б (прохання підписати дозвіл на користування рідкісною літературою в бібліотеці).

(7) あの一、今、卒論書いてるんですけど、あの一、図書館で必要そうな資料があったんですけど、その資料というのが先生の許可がないと、閲覧することができない本なんです。でそれで、先生に特別閲覧願書というのが書いていたきたいんですけども、書いていただいてもいいですか (JM11)

3-посеред ситуацій спонукання до вищого за статусом високий показник має лише ситуація 3Б (прохання закрити пачку з колбами) – 13 вживань (19,7%). Вона найбільше підходить до умов вживання цієї конструкції, наведених Ю. Сунакавою: легка для виконання моментально здійснювана дія, висока ймовірність того, що адресат не відмовиться від виконання. Суть ситуації 3Б відповідає прагматичним умовам реалізації вимоги (діяльність адресата спричинила ситуацію, яку адресант оцінює як негативну для себе; адресат зобов'язаний виконати дію). Однак у 3Б адресатом є співрозмовник вищий за статусом, а це означає, що з огляду на нерівновагу соціальних статусів реалізація спонукання набирає форм прохання.

Отже, на основі проведеного лінгвістичного експерименту можемо окреслити сферу вживання реквестиву V てもらっていい? у стосунках, які характеризуються відносно близькою психологічною відстанню, таким чином.

V てもらっていい? достатньо широко вживається:

- 1) у ситуаціях необтяжливого прохання до рівного за статусом адресата,
- 2) при спонуканні до легко здійсненої моментальної дії, яке, за суттю, є вимогою, однак з огляду на соціальні (напр., вищість статусу адресата) чи психологічні чинники подається як прохання.

Тепер розглянемо варіативність мовних форм реквестиву V てもらっていい. У ситуаціях до рівного за соціальним статусом співрозмовника було вжито такі варіанти:

Табл. 3. Форми V てもらっていい? у спонуканні до рівного за статусом

		усього вживань	1А	2А	3А	4А
1	V てもらっていい?	7	1	-	4	2
2	V てもらってもいい?	13	7	4	1	1
3	V てもらってもいいかな	10	5	3	-	2
4	V もらっていいかな	3	1	-	-	2
5	V もらっていいですか	1	1	-	-	-
6	V もらって大丈夫かな	1	-	1	-	-

Як видно з вище наведеної таблиці, найуживанішими є варіанти 1-3. Варіант 2 V てもらってもいい? є найбільш поширеною формою цього реквестиву. Він

зустрічається у всіх ситуаціях, однак частіше у тих, що ближчі до прохання (1А, 2А) Варіант 3 з часткою も і з питальною часткою かな, як видно, не властивий для ситуації вимоги. Скажімо, Vてもらってもいいかな не вживається у 3А та характеризується низькою появою в ситуації 4А. Можна припустити, що в 4А його вжили мовці, які позиціонують своє спонукання як прохання, а не вимогу. З іншого боку, «найпростіший» варіант 1 без частки も та без питальної частки かな, навпаки, вживається у ситуаціях 3А та 4А, суть яких близька до вимоги, але не зустрічається у ситуації прохання 2А та фактично не вживається у 1А.

У ситуаціях до вищого за соціальним статусом співрозмовника було вжито такі мовні варіації:

Табл.4 Форми Vてもらっていい? у спонуканні до вищого за статусом

		усього вживань	1Б	2Б	3Б	4Б
1	Vてもらっていいですか(ね)	3	1	-	2	-
2	Vてもらってもいいですか	3	-	-	2	1
3	Vてもらっても大丈夫ですか	3	-	1	2	-
4	Vてもらってもいいでしょうか	1	-	-	1	-
5	Vていただいてもいいですか	1	-	-	1	-
6	Vていただいてもいいですか	3	1	-	2	-
7	Vていただいてもよろしいですか	2	-	-	2	-
8	Vていただいてもよろしいですか	2	1	-	1	-
9	Vていただいてもよろしいでしょうか	1	1	-	-	-

У спонуканні до вищого за статусом спостерігається більше розмаїття варіантів, однак, з огляду на невелику кількість фіксацій, важко зробити однозначні висновки. Можна стверджувати лише, що у ситуації прохання вживаються ввічливіші форми 8 та 9. Окрім цього, варіанти без も (1,5,7) фактично не з'являються у ситуаціях 1Б та 2Б, які ми зарахували до прохання¹.

У порівнянні зі спонуканням до рівного за статусом зростає вміст варіанту реквестиву із прикметником 大丈夫 (з 1 з 35 вживань до рівного за статусом збільшується до 3 з 19 вживань до вищого за статусом). Також з'являється службове дієслово шанобливої мови いただく (9 вживань з 19), а разом з ним замість いい мовці вживають よろしい (5 вживань з 9 з いただく). У спонуканні до вищого за статусом з'являється аналог かな, а саме でしょうか, що також передає сумнів, хоча частотність його є досить низькою (2 вживання).

Здійснене дослідження виявило розмаїття форм реквестиву Vてもらっていい? серед японської молоді. Варто також зазначити, що поряд з твердженням про те, що мовці коригують рівень ввічливості Vてもらっていい? залежно від характеру реквестивної ситуації та статусу співрозмовника, сам факт розмаїття мовних варіацій цього реквестиву дає змогу говорити про його широке побутування в сучасній японській мові.

¹ Окрім одного випадку, коли Vてもらっていいですか вживається у 1Б, однак тут мовець пом'якшує спонукання, вживаючи прикінцеву частку ね.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 現代日本語研究会。女性のことば。職場編。－東京：ひつじ書房、1998。－276頁。
2. 現代日本語研究会。男性のことば。職場編。－東京：ひつじ書房、2002。－245頁。
3. 柏崎雅世。日本語における行為指示型表現の機能。「お～/～てください」「～てくれ」「～て」およびその疑問・否定疑問形について。－東京：くろしお出版、1993。－153頁。
4. 日本語記述文法研究会。現代日本語文法4。モダリティ。－東京：くろしお出版、2003。－304頁。
5. 砂川有里子。「～てもらっていいですか」という言い方。指示・依頼と許可求めの言語行為 // 言外と言内の交流分野。小泉保博士傘寿記念論文集。－東京：大学書林。－311-321頁。

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2016 р.

O. Zaburanna, PhD in Philology, associate professor,
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

USAGE AND LINGUISTIC VARIATIONS OF THE REQUESTIVE FORM V-TE MORATTE II? DEPENDING ON THE SOCIAL STATUS OF THE ADDRESSEE

The article examines the usage of the requestive form V-te moratte ii? in the situations of the request and demand addressed to the interlocutors of the different social status which are situated on the fairly close psychological distance. The linguistic experiment conducted within this research revealed that V-te moratte ii? is used often to address the interlocutor of the higher social status than the speaker in the situations of the friendly demand and to the interlocutor of the equal social status in the situations of no burdensome requests. When addressing the interlocutor of the higher social status V-te moratte ii? exhibits a variety of linguistic forms and often is used with an auxiliary verb itadaku.

Tags: pragmatics, Japanese language, requestive form, V-te moratte ii?

ザブランナ・オレスタ、准教授
イヴァーン・フランコー記念リヴィウ国立大学、リヴィウ

対話者の社会的地位による「V-てもらっていい？」の使用傾向および 言語形式におけるヴァリエーション

本論では、《依頼・要求》の場面における比較的親しい目上・同等の相手に対する「V-てもらっていい」の使用傾向及びその特徴を取り上げる。言語調査の結果、「V-てもらっていい」は目上の相手に対しては好意的な《要求》の場面で、同等の立場にある相手に対しては負担の軽い《依頼》の場面で用いられる表現であることが明らかになった。また、対目上の場合、言語形式のより多いヴァリエーションや補助動詞「いただく」の使用が見られた。

キーワード：語用論、日本語、依頼表現、V-てもらっていい

МАКРО- ТА МІКРОСТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯПОНСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ОНОМАТОПЕЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті наводяться й обґрунтовуються основні засади, що обумовили відбір відповідних лексичних одиниць та загальну структуру першого «Японсько-українського словника ономатопеїчної лексики» (Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 241 с.), а також описуються зміст і структура окремих словникових статей цього двомовного словника навчального типу.

Ключові слова: японська мова, японська ономатопея, звуконаслідування, японська ономатопеїчна лексика, словникова стаття, макро- та мікроструктура словника.

Свого часу Фердинанд де Сосюр у «Курсі загальної лінгвістики» зазначав: «Звуконаслідування жодним чином не є органічним складником мовної системи. Кількість їх до того ж набагато менша, ніж зазвичай вважають... Вони не лише нечисленні, а й якоюсь мірою довільні, оскільки відтворюють лише приблизну і вже напівумовну імітацію певних звуків...» [13, с. 91]. При цьому Ф. де Сосюр, як видно з наведених ним конкретних прикладів, аргументуючи свої погляди щодо місця та ролі звуконаслідувань у лексичній системі мови, оперує даними, що стосуються виключно європейських мов, насамперед французької та німецької, для яких ономатопеїчна лексика (ОЛ), можливо, і справді не є ні «органічним складником мовної системи», ні «значущою за своєю чисельністю» [13, с. 91] в її зіставленні з іншими словами, передусім – із загальною кількістю слів у цих мовах, пропорційною кількістю лексем, що належить до різних частин мови тощо. Однак, що стосується багатьох східних мов, зокрема японської (а тим більше корейської, яка вважається чи не найбагатшою на звуконаслідування мовою світу), ситуація тут зовсім інша. Саме тому й уваги цьому специфічному пласту лексики східні лінгвісти приділяють набагато більше¹. На підтвердження наших слів наведемо хоча б такий факт: тільки за останні 20-30 років у Японії вийшло друком близько десятка різних словників ономатопеїчної лексики – як тлумачних, призначених виключно для японців, так і двомовних, розрахованих на вітчизняних та зарубіжних користувачів, що містять у своєму складі від кількох сотень до майже п'яти тисяч відповідних лексичних одиниць. Ось приклади таких видань:

¹ Явищем ономатопеї вітчизняні сходознавці (насамперед японісти та корейісти) почали цікавитися лише останнім часом. Так, у 2012 р. в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова викладачами японської мови був виданий перший в Україні науково-методичний посібник довідкового характеру під назвою «Гионго. гитайго: учебно-методическое пособие» (Мигдальская В. И., Мигдальский В.И. и др. – Одесса: Астропринт, 2012. – 64 с.), що містив близько 150 японських ОО з їх перекладом російською мовою та прикладами використання в сучасній японській мові. А 2015 р. в Україні вийшов друком перший навчальний посібник з корейської ономатопеї під назвою «Ономатопеїчні слова в корейській мові», авторами якого є Д.С. Кан, В.Д. Урядова та М.Ю. Корсун (К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. – 80 с.).

1. [Аманума Ясуші] 天沼寧「擬音語・擬態語辞典」(Gion-gogitai-gojiten – «Словник звуконаслідувальних та звукозображальних слів») / Ясуші Аманума. – Токіо: Токіо-до, 1974. – 396 с.
2. [Асано Цуруко]「朝野鶴子「擬音語・擬態語辞典」(Gion-gogitai-gojiten – «Словник звуконаслідувальних та звукозображальних слів») / Цуруко Асано. – Токіо: Кадокава-шютен, 1985. – 371 с.
3. [Ясано Цуруко, Кіндаїчі Харухіко] 浅野鶴子、金田一春彦「擬音語擬態語辞典」(Gion-gogitai-gojiten – «Словник звуконаслідувальних та звукозображальних слів») / Цуруко Ясано, Харухіко Кіндаїчі. – Токіо: Кадокава-шютен, 1988. – 371 с.
4. [Чанг Андрю С. (Chang Andrew S.)] チャン、アンドルー「和英擬態語擬音語分類用法辞典」(Va-eigitai-gogion-gobunruiyohojiten – «Японсько-англійський ониматопейчний словник (класифікаційного типу)») / Андрю С. Чанг (Andrew S. Chang). – Токіо: Тайшюкан-шютен, 1990. – 554 с.
5. [Хіната Шірео]日向茂男「擬音語擬態語の読本」(Gion-gogitai-go-notokuhon – «Звуконаслідувальна та звукозображальна лексики: книга для читання /хрестоматія/») / Шірео Хіната. – Токіо: Шьогакукан, 1991. – 316 с.
6. [Атода Тошіко, Хошіно Кадзуко]阿刀田稔子・星野和子「擬音語擬態語使い方辞典」(Gion-gogitai-gotsukai-katajiten – «Словник способів використання звуконаслідувальних та звукозображальних слів») / Тошіко Атода, Кадзуко Хошіно. – Токіо: Сотакуся, 1995. – 614 с.
7. [Ямагучі Накамі] 山口仲美「暮らしのことば擬音・擬態語辞典」(Kurashi-notokobagion-gitai-gojiten – «Словник звуконаслідувальних та звукозображальних слів повсякденного вжитку») / Накамі Ямагучі. – Токіо: Коданша, 2003. – 606 с.
8. [Оно Масачіро]「擬音語・擬態語 4 500 日本語オノマトペ辞典」(Gion-gogitai-gonihon-go 4500 onomatopejiten – «4 500 звуконаслідувальних та звукозображальних ониматопейчних слів японської мови: Словник») / Токіо: Шьогакукан, 2007. – 701 с.

При цьому слід зауважити, що далеко не кожна навіть ретельно досліджена і докладно описана мова світу взагалі має у своєму кодифікаційному інвентарі спеціалізовані словники ониматопейчної лексики. Саме тому появу в Україні першого «Японсько-українського словника ониматопейчної лексики» (Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2015. – 241 с.) [15] можна вважати непересічною подією як у галузі сходознавства зокрема, так і вітчизняної лінгвістики в цілому².

Які ж чинники обумовили основні критерії відбору укладачами зазначеного словника японської ониматопейчної лексики, загальну кількість ключових слів, що увійшли до його складу, а також структуру цього словника в цілому?

Комунікативний потенціал певного прошарку лексики будь-якої мови світу передусім визначається частотністю її використання в реальному повсякденному мовленні, а також у літературі, створеній для задоволення культурних, ділових, інформаційних та інших потреб конкретного мовного колективу.

² Виходячи з особливостей типології звуконаслідування в сучасному японському мовознавстві, яке безумовно відносить до класу ониматопейчної лексики усі вигуки як людського, так і тваринного походження, у процесі наших підрахунків ми також включали їх до складу ОЛ.

Що стосується японської ониматопейчної лексики (ОЛ), то найчастіше вона трапляється:

- у дитячій мові (відповідно, і в літературі для дітей);
- у розмовно-побутовому мовленні;
- в окремих уснопоетичних (фольклорних) жанрах, насамперед – у казках, прислів'ях, приказках;
- у художній літературі, передусім – у поезії жанру *хайку*;
- у текстах газетно-публіцистичного стилю;
- у мові японських коміксів *манга*;
- у сучасних рекламних текстах.

Безумовно, показник частотності навіть у мовних джерелах одного жанру залежить від цілої низки різноманітних факторів, зокрема від статусу самого мовця (вікового, соціального, освітнього), жанрово-стилістичного різновиду конкретного тексту, комунікативної ситуації, адресата тощо, а тому може значно коливатися. За нашими підрахунками, у середньому відсоток ониматопейчних лексичних одиниць у складі лексики, характерної для японських текстів різного походження, складає¹:

- дитяча мова:
 - а) діти віком від 2-х до 5-ти років – 10-12 %;
 - б) діти віком від 6-ти до 9-ти років – 6-8%;
- японські комікси *манга* – 8-10 %;
- дитяча література (оповідання, казки, пісні, вірші) – 5-6 %;
- розмовно-побутове мовлення – 3-4 %;
- рекламні тексти – 2-2,5 %;
- художня література (поезія жанру *хайку*) – 1,5-2 %;
- тексти газетно-публіцистичного стилю – 0,5-1 %.

Численні приклади комунікативно значимих ониматопейчних одиниць (ОО), характерних насамперед для розмовно-побутового мовлення, ми наводили у своїх попередніх статтях, де аналізували структурно-морфологічні особливості японської редукованій та нередукованій ОЛ (див.: 8; 9). А найуживаніша ОЛ, притаманна японській художній літературі, передусім поезії жанру *хайку*, також була доволі широко представлена нами як ілюстративний мовний матеріал у процесі дослідження звукопису і звукового символізму на основі японської ониматопей у відповідних публікаціях (див.: 10; 11). Що ж стосується японської дитячої мови і літератури для дітей, то ґрунтовні дослідження в цій царині, включаючи й ониматопейчну лексику, були здійснені свого часу талановитою львівською японісткою Л. Богдан (див.: 2-5).

Важливим показником не лише частотності слововжитку ОЛ в сучасній японській мові, а й оцінки японськими лінгвістами комунікативного потенціалу цих слів є також той факт, що створений науковим колективом найвідоміших японських фахівців у галузі методики викладання японської мови як іноземної «Словник базової японської лексики для іноземців» (外国人のための基本語用例辞典 – «Гайкоку-джін-но таме-но ніхон-го йорейджітен», Токіо, 1971) при загальному обсязі 2500 ключових

¹ Тлумачення значень ОО, зроблені Умурою Сусуму, наводяться в перекладі з російської мови.

лексем налічує у своєму головному реєстрі 81 ономатопеїчне слово, тобто майже 3,3% від усього масиву лексики, визначеної як активний словниковий запас для іноземців, що вивчають японську мову. А весь масив ОС, рекомендованих японськими фахівцями як для активного, так і пасивного засвоєння іноземними студентами, який також наводиться в цьому словнику, налічує 193 лексичні одиниці – тобто понад 7,7 % від загального обсягу лексики цього навчального словника, що є надзвичайно високим показником кількості ОС для лексичної основи будь-якої мови світу.

При цьому, за спостереженнями фахівців, для іноземців, які вивчають японську мову, саме ономатопеїчний шар лексики є одним із найскладніших при опануванні лексичної системи японської мови в цілому: «Проблема полягає зовсім не в написанні або прочитанні тих чи інших одиниць, як у випадку з ієрогліфікою. Тут ми стикаємося з задачею іншого рівня. Асоціативне мислення японця й іноземця (у даному випадку – європейця) не збігаються. Те, що є очевидним для першого, для другого дуже часто не значить абсолютно нічого. Японці кажуть, що при вивченні ономатопеї жодним чином не можна діяти механічно» [12, с. 46].

З такою думкою можна було б цілком погодитися, однак, як свідчить наша власна викладацька практика, залучення ономатопеїчної японської лексики до навчального процесу, зокрема на практичних заняттях з японської мови значно поживає урок, а лексика такого роду, як правило, доволі успішно й швидко засвоюється українськими студентами, принаймні тими, що вивчають японську мову як свою майбутню спеціальність. Саме тому ми вважаємо, що вітчизняним викладачам японської мови, аби зацікавити студентів, слід знайомити їх з вищим ономатопеї, починаючи вже з перших занять.

Справжня проблема полягає в іншому, а саме у вирішенні важливої лінгводидактичної задачі – за якими критеріями і які японські ОО слід відбирати для засвоєння іноземними, зокрема українськими, студентами? У якій кількості їх відбирати для того чи іншого етапу вивчення японської мови і в якій саме послідовності це краще робити.

Зазвичай, на першому етапі вивчення японської мови викладачі знайомлять своїх студентів передусім з японськими ОО, що відтворюють звуки тварин та птахів:

わんわん [ван-ван] – «гав-гав»;
けろけろ [кєро-кєро] – «ква-ква», «кум-кум»;
ぶうぶう [буу-буу] – «хрю-хрю»;
かかなく [кака-наку] – «кар-кар»;
こけこっこ [коке-кокко] – «ку-ку-рі-ку»;
めめ [ме-ме] – «мм-є» (мекання кіз).

Відомий в Японії фахівець у галузі методики викладання японської мови як іноземної, професор університету Кіото-сангьо Уемура Сусуму пропонує такий перелік японських ОЛ із 34 одиниць, рекомендованих ним для першочергового засвоєння іноземними студентами. Водночас він пояснює значення цих ОО в японській мові таким чином²:

さらさら [сара-сара] – «дзюрчання води»;
ざあざあ [дзаа-дзаа] – «шум хвиль»;
わんわん [ван-ван] – «гав-гав»;

² Тлумачення значень ОО, зроблені Умуруо Сусуму, наводяться в перекладі з російської мови.

びよびよ [пьо-пьо] – «ціп-ціп»;
 びーちく [пі-чіку] – «голос пташенят, голос лелеки»;
 にやにや [нія-нія] – «хитро посміхатися»;
 ふらふら [фура-фура] – «гойдатися»;
 ゆらゆら [юра-юра] – «колихатися»;
 さんさん [сан-сан] – «яскраво світити /про сонце/»;
 こうこう [коу-коу] – «яскраво світити /про місяць/»;
 がたがた [гата-гата] – «про звук, що утворюється при ударі твердих предметів»;
 じろじろ [джіро-джіро] – «допікати поглядами»;
 しげしげ [сіге-сіге] – «дивитися зі здивуванням»;
 じっと [джітто] – «поглянути здивовано»;
 てくてく [теку-теку] – «долати довгий шлях пішки»;
 すたすた [сута-сута] – «упевнено крокувати вперед»;
 ぶらぶら [бура-бура] – «іти, не поспішаючи»;
 よちよち [йочі-йочі] – «іти маленькими кроками»;
 とぼとぼ [тобо-тобо] – «ледве плестися /про ходу/»;
 しゃなりしゃなり [шнярі-шнярі] – «іти кокетливо, манірно»;
 きらきら [кіра-кіра] – «виблискувати /про щось блискуче/»;
 たら [тара] – «кап-кап»;
 べったり [бетторі] – «обліплювати /щільно/»;
 しんしん [шін-шін] – «настати, запанувати /про тишу/»;
 むむ [му-му] – «теж про тишу, але більш підкреслено»;
 たじたじ [таджі-таджі] – «пробуркотіти»;
 ぐしゃ [гушія] – «похитнутися»;
 ぐさつ [гусацу] – «падати у /на/ щось м'яке»;
 ずがーん [дзуган] – «різко вдаритися»;
 どかあん [докаан] – «бабах!»;
 ほんのり [хоннорі] – «про щось, що ледве проявляє себе»;
 こんがり [конгарі] – «засмагнути /на сонці/»;
 かんがり [кангарі] – «засмагнути, але дещо меншою мірою, ніж こんがり [кон-гарі]».

Саме ці ОО Уемура Сусуму вважає за доцільне і навіть необхідне включати до складу лексики, рекомендованої для засвоєння іноземцями, які опановують японську мову, на початковому етапі навчання [14].

Безсумнівно, оволодіння певним мінімумом ониматопейчної японської лексики є необхідною умовою для ефективного спілкування і взаємопорозуміння з носіями цієї мови, адекватного сприйняття усних та писемних текстів, що належать до різних функціональних стилів мовлення, насамперед тих, де така лексика трапляється доволі часто, зокрема розмовного і літературно-художнього. «Японсько-український словник ониматопейчної лексики», який ми аналізуємо, містить 400 ключових і понад 2000 похідних та синонімічних найчастотніших слів сучасної японської мови, що належать до ониматопейчної лексики. Проте ми вважаємо, що вітчизняним викладачам японської мови у процесі користування цим словником слід самостійно оцінювати

як актуальність лексичних одиниць, що входять до його складу, так і можливу послідовність їх презентації на тому чи іншому етапі оволодіння мовою залежно від конкретних умов навчання, контингенту учнів тощо.

Для укладачів словника основними критеріями відбору оноματοпеїчної лексики для її активного чи пасивного засвоєння студентами були:

а) частотність використання тієї чи іншої оноματοпеїчної одиниці в текстах різних функціональних стилів мовлення;

б) частотність окремих оноματοпеїчних лексем в японській художній літературі, насамперед – у прозових та поетичних творах, що входять до університетської програми курсу японської літератури;

в) частотність ОО у фразеологічному фонді японської мови, де такого роду лексика трапляється доволі часто;

г) багатозначність тієї чи іншої ОО, що дозволяє значно розширити сферу її активного використання;

д) величина синонімічного ряду, до якого входить та чи інша конкретна ОО.

Розміщення ключових лексем у словнику здійснювалось відповідно до порядку розташування графем *кани* в японській складовій абетці «Годжюон».

Що ж стосується мікроструктурних характеристик «Японсько-українського словника оноματοпоетичної лексики», то їх краще розглянути на прикладі кількох типових словникових статей:

<p>きよろきよろ</p>	<p>[kyoro-kyoro] прислівник Озиратись у пошуках когось або чогось, неспокійно дивитися довкіл (навколо) (про поведінку людини, яка намагається щось побачити, розгледіти, знайти). ~ (と)、; 見回す; ~する デートのときにボーイフレンドが; 遅れても、きよろきよろ; 周りを; 探したらだめですよ。 Якщо хлопець запізнюється на побачення, не варто озиратися навкруги та шукати його очима. Близькі за значенням: きよろきよろ、きよろっ</p>
<p>がっつん</p>	<p>[gatsun] звук, прислівник Бац! Бум! (одноразовий звук, що утворюється при зіткненні двох твердих округлих предметів; стан зіткнення). ~と、ぶつかる、jc2 hps12 oadsup 14あ; 当たる、なぐる ; 頭をがっつんとぶつけて、; 痛かった。 Бац! – Ударився головою. Боліло.</p>

	<p>Шок, струс; травма; шоковано; травмувати, шокувати (про психічний стан людини при сильному потрясінні, несподіванці тощо)</p> <p>〜と、;言う、;来る</p> <p>あいっは jc2 hps12 oadsup 14なまいき;生意気だから、ちょっとがっつんと jc2 hps12 oadsup 14い;言ってやったほうがいいよ。</p> <p>Оскільки він занадто самовпевнений, його слід (спочатку) шокувати словами.</p> <p><i>Близькі за значенням:</i> がっつん、がつつん、がつつ、かつん、かつーん、かつつん、かつつ</p>
ごちゃごちゃ	<p>[gochya-gochya] прислівник</p> <p>Безлад, у безладі (про стан речей, що розкидані, змішані, заплутані, звалені до купи тощо).</p> <p>〜(に)、ちらかす、まじる;〜する;〜だ</p> <p>;部屋の;中がごちゃごちゃで、どこに;何があるのかぜんぜんわからない。</p> <p>Де і що знаходиться в цій кімнаті – незрозуміло. Повний безлад!</p> <p>Заплутано, безладно (про відносини, стосунки, організаційний стан, думки, розмову, сюжетну лінію тощо).</p> <p>〜(に)、まじる;〜する;〜だ</p> <p>あなたの;発表したことは、;事実と;個人的な;意見がごちゃごちゃに;混ざっていて、;何が;言いたいのかよくわかりません。</p> <p>У твоїй доповіді реальність та особисті думки безладно переплутані. Не розумію, що ти хочеш сказати.</p> <p>Говорити з доріканнями; мати безлад у голові, думати про щось непотрібне (не варте уваги, зайве тощо).</p> <p>〜(と)、;言う、;考える;〜(に)、なる;〜だ</p> <p>こんな;難しい;本を;読んでいると、;頭の;中がごちゃごちゃになってきた。</p> <p>Коли читаєш цю важку книгу, у голові коїться справжній безлад.</p> <p><i>Близькі за значенням:</i> こちゃこちゃ、ごたごた、ごしゃごしゃ</p>

По-перше, у словниковій статті після ключового ониматопейчного слова міститься його англомовна транскрипція, що дозволяє послуговуватися цим словником користувачам навіть на початковому етапі вивчення японської мови, коли засвоєння *кани* лише розпочалося.

По-друге, у кожній словниковій статті після транскрипції зазначена частина мови, у якій ця ключова ониматопейчна одиниця найчастіше виступає в усних та письмових текстах, після чого наводяться найпродуктивніші словотвірні афікси (переважно постфікси) або дієслова, які переводять ключову лексему до складу тієї чи іншої частин мови, надають їй певного конотативного значення тощо.

По-третє, з метою прискорення пошуку українськомовних відповідників для адекватного перекладу японської ключової ОО у кожній словниковій статті наводиться ціла низка виділених жирним шрифтом можливих українськомовних варіантів перекладу ключової ОО, а в дужках описово пояснюється значення цих лексичних одиниць.

По-четверте, кожна словникова стаття містить приклади використання ключових ОО у сучасній японській мові у вигляді речення (іноді двох-трьох речень) з його перекладом українською мовою, що були запозичені укладачами словника з наявних тлумачних словників японської ониматопейчної лексики, газетних шпальт, творів сучасної японської літератури тощо. У деяких випадках приклади речень, що містять у своєму складі відповідні ключові ОО, були створені самостійно одним із укладачів цього словника, для якого японська мова є рідною.

По-п'яте, у випадку наявності у ключових японських ониматопейчних слів синонімів чи близьких за значенням фонетичних варіантів, вони наводилися наприкінці словникової статті.

На думку укладачів словника, саме така структура словникової статті може виконувати не лише довідкову функцію для адекватного перекладу відповідних японських текстів українською мовою, але й дозволяє використовувати словник у лінгводидактичних цілях, зокрема дозволяє студентам, які вивчають японську мову та літературу, активно поповнювати свій словниковий запас, накопичувати певні фонові знання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О.С, Минаева Л.В. О предмете и метаязыке учебной лексикографии. //Словари и лингвострановедение. – М.: МГУ, 1982. – 55 с.
2. Богдан Л.В. Деякі аспекти лексико-семантичних особливостей дитячої японської мови // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна. Вип. 45. / Леся Богдан. – Львів: ЛНУ, 2008. – С. 225-234.
3. Богдан Л. В. Особливості графічного оформлення лексичних одиниць в японській дитячій літературі // «Східний світ». Вип. 43. / Леся Богдан. – К.: Інститут сходознавства імені А. Кримського, 2008. –С. 17-26.
4. Богдан Л.В. Звукосімволізм і звуконаслідування в дитячій японській літературі (японською мовою) // Збірник КНУ імені Тараса Шевченка «Мовні та концептуальні картини світу». Вип. 27./ Леся Богдан. –К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – С. 13-17.
5. Богдан Л.В. Структурно-семантичні особливості японської дитячої ониматопейчної лексики // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Східні мови та літератури». № 16. / Леся Богдан. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – № 16. – С. 4-7.
6. Володіна Т.С. Типологія лінгвістичних словників / Science and Education a New Dimension: Philology, I (3), Issue: 13, 2013. Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/volodina_t_typology_of_linguistic_dictionaries.pdf
7. Єремута В.Ю. Основні елементи макро- та мікроструктури лінгвістичного словника. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2012_2/files/GN212_09.pdf

8. Кобелянська О.І. Типологія звуконаслідування в європейському і японському мовознавстві // Сходознавство / О.І. Кобелянська. – К., 2000. – № 9-10. – С. 11-26.
9. Кобелянська О.І. Дослідження явища ономапоетів в японській лінгвістиці // Мовні та концептуальні картини світу / О.І. Кобелянська. – К.: Вид. дім Дмитра Бурого. – 2013. – Вип. 45. – С. 49-60.
10. Кобелянська О.І. Діахронічні зміни в семантиці японської ономапоетичної лексики поезії // Мовні та концептуальні картини світу / О.І. Кобелянська. – К.: Вид. дім Дмитра Бурого. – 2011. – Вип. 35. – С. 48-54.
11. Кобелянська О.І. Особливість і універсальність японського вокального звукоسیمволізму (на матеріалі японської та європейської поезії) // Східний Світ / О. І. Кобелянська. – К., 2011. – № 4. – С. 111-120.
12. Подшибякина А.А. Ономапоэтическая лексика в японском языке: Учебное пособие для студентов востоковедных вузов / А.А. Подшибякина. – М.: Муравей, 2003. – 63 с.
13. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко / Ф. Сосюр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
14. Уемура Сусуму. Курс лекцій з історії японської мови / Сусуму Уемура. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка. – [ЕР]. – Режим доступу: <http://www.philology.kiev.ua/php/26/bibl.html>
15. Японсько-український словник ономапоетичної лексики / Укладачі: Оксана Кобелянська, Хіроюкі Егава. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2015. – 241 с.

О. Кобелянская, к. филол.н., ассист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, г. Київ

МАКРО-И МИКРОСТРУКТУРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯПОНСКО-УКРАИНСКОГО СЛОВАРЯ ОНОМАТОПОЕТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

В статье приводятся и обосновываются основные принципы, которые обусловили отбор соответствующих лексических единиц и общую структуру первого «Японско-украинского словаря ономапоэтической лексики» (Київ: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2015. – 241с.), а также описываются содержание и структура отдельных словарных статей этого двуязычного словаря учебного типа.

Ключевые слова: японский язык, японская ономапоэзия, звукоподражание, японская ономапоэтическая лексика, словарная статья, макро- и микроструктура словаря.

O. Kobelianska, PhD in Philology, teaching assistant,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MACRO AND MICRO CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN-JAPANESE ONOMATOPOEIA DICTIONARY

The article presents the basic principles that led to the selection of appropriate lexical items and the overall structure of the first «Japanese-Ukrainian onomatopoeia dictionary» (Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2015. – 241 p.). Also described the content and structure of articles in this bilingual and educationally oriented dictionary.

Keywords: Japanese, Japanese onomatopoeia, onomatopoeia, Japanese onomatopoeia vocabulary, articles of dictionary, macro- and micro structure of dictionary.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ТЕОНІМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті висвітлено структурно-семантичні особливості неоказіональної теонімічної японської лексики на матеріалі японськомовних православних перекладів Біблії та богослужбових текстів. Сакральні оніми розглядаються як підвид конфесійної лексики та один з інструментів здійснення ритуальної релігійної комунікації.

Ключові слова: теоніми, японська мова, церковнослов'янська мова православ'я.

Середина ХХ століття ознаменувалася розвитком теорії та практики перекладу біблійних текстів, після чого зріс інтерес до вивчення особливостей релігійної комунікації (Бугайова), семантичної екзегетики (Вежицька), теолінгвістики (Постовалова, Гадомський) та біблійної герменевтики.

Богослужіння в православній церкві виступає центральною християнською формою комунікації [11, с. 510], але при цьому лишається слабо вивченим. Дослідження такого комплексного явища передбачає аналіз на всіх мовних рівнях. В даній статті подано аналіз низки теонімічних одиниць, притаманних японськомовному православному дискурсу, а за мету взято визначити головні особливості відтворення сакральних онімів засобами мови, культурно непристосованої до християнської релігійної традиції. Для максимального охоплення жанрової палітри розглянемо православні переклади Нового Заповіту Біблії, тексту літургії Іоанна Богослова, а також катехізаторської праці середньовічного богослова Миколая Кавасили.

Спершу розглянемо особливості конфесійної мови. Про важливість дослідження ролі мови у релігійному житті можна говорити у таких аспектах: а) лінгвокультурологічний, що вбачає в мові виразник культурного та духовного укладу життя суспільства; б) загальнолінгвістичний – полягає у тому, що релігійна мова, або, вдаючись до термінології І. В. Бугайової, «релігійний соціолект», виконує всі функції повсякденної літературної (комунікативна виражається у використанні мови в середовищі численної кількості людей-єдиновірців, когнітивна дає змогу осмислити та засвоїти догмати християнського віровчення, фатична реалізується в різноманітних етикетних формулах, як, наприклад, «*Бог у поміч*», «*Христос воскрес*» та ін., естетична – у створенні текстів художньої літератури, емоційно-експресивна – у наявності в літературній мові чималої кількості конотативних синонімів, похідних з православної культури, а також християнських максим, котрі нерідко демотивуються та вкорінюються в мову у вигляді паремій, консервуюча функція – у збереженні знання, інформації про життя, звичаї та ін. в різних країнах у діахронічному зрізі.

Будь-яка релігійна традиція формує релігійну свідомість єдиновірців, впливаючи на їхню мову. Так, із поширенням релігійного вчення лексика змінюється: семантика та сфера вжитку слова може розширюватися чи обмежуватись, якщо воно переходить

до класу конфесійної лексики. Звичні слова починають розумітися по-новому (як-от субстантивовані прикметник *ближній* у його сучаснохристиянському значенні «*дружній, рідний*»), а лексеми набувають властивостей сакральних онімів (пор. *бог* та *Бог*).

У «традиційних» християнських конфесіях (православ'я та католицизм) мова постає не лише комунікативним інструментом, а й «атмосферотворчим». Ритуальна обрядовість – невід'ємна частина будь-якої релігійної діяльності. Теонімічна лексика становить неабиякий інтерес з огляду на те, що саме вона стоїть у центрі православного обрядового мовлення. Ритуальна мова значною мірою алегоризована та образна, і ключ до розуміння таких текстів полягає в метафорах, які в них застосовуються. Метафори в ритуальному тексті дають змогу «віддалити» текст від слухача, оскільки метафорична мова значення не виражає, а символізує, що забезпечує майже автоматичне сприйняття тексту, його розуміння та запам'ятовування [9, с.167].

У східнослов'янських мовах лексичний склад мови чітко поділяється на зони сакрального і зони профанного. У церковнослов'янській мові сакралізована лексика має власну специфічну орфографію, як-от використання скорочень та діакритичних знаків (цѣтко, Гдѣ, вѣгословѣчѣ, мѣтка). Саме тому, навіть вбачаючи необхідність у перекладі текстів сучасними національними мовами, перекладачі насичують текст церковнослов'янськими та похідними від них: «*Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Вседіву Марію зо всіма святими пом'янувши, самі себе і один одного, і все життя наше Христу Богові віддамо*» (Божественна Літургія Іоана Золотоустого (переклад українською УПЦ КП)).

Розгалужена система номінацій, властива православному релігійному дискурсу, передусім пояснюється важливістю сталої образно-символічної системи. В середовищі традиційних християнських деномінацій богослужбовим текстам приписують трансцендентні, надприродні властивості. Саме тому, за словами дослідника релігійних комунікаційних систем Ястрежемського, чи не найголовнішою складністю в дослідженні релігійної комунікації є необхідність досліджувати «не тільки словесну форму, мовленнєві прояви (як лінгвістичні, так і паралінгвістичні), а увесь суцільний культурний та етнографічний контекст» [9, с.209], поза яким справжнє припикнення до змісту ритуального тексту вважаємо неможливим.

Серед усього масиву сакралізованої християнської лексики особливе місце посідають особові номінації – теоніми та християнські антропоніми. Теоніми в широкому розумінні – це «ім'я божества, що належить до будь-якого пантеону». Для успішного дослідження структури та семантики теонімічної лексики важливо брати за основу не лише сучасні науково-філософські концепції, а й ту роль, яку вона відігравала в момент створення, та картину світу, на якій вона ґрунтувалася. Глибоке розуміння смислової багатовимірності біблійного тексту досягається через виявлення символічних, алегоричних, буквальних та інших смислів [8, с.223], тому при дослідженні необхідно брати до уваги низку другорядних аспектів: соціологічний, релігійно-філософський, богословський, географічний та ін.

Нині відсутні ґрунтовні дослідження християнських сакральних онімів, що пов'язано з їхньою належністю до найдавнішого пласту. Тексти, в яких зафіксовано імена християнського божества, створювалися упродовж багатьох століть, але

загальний принцип іменування залишався відносно незмінним. У середовищі використання до сакральних онімів ставилися з особливою пошаною, захищаючи їх від спотворень та надмірного вживання.

Для максимального розуміння природи та змісту сакрального оніму, важливо розглядати його з позицій людини, котра вступає в безпосередній зв'язок з Богом і потребує засобів його іменування. Дослідники стверджують, що цей феномен сягає давньосхідних міфологічних уявлень, за якими довідатися чиєсь ім'я означало увійти в безпосередній зв'язок із його носієм. В давнину ім'я присвоювалося цілком умотивовано: «Мовою Біблії ім'я – не просто умовне позначення тієї чи іншої особи або предмета: ім'я вказує на основні характеристики свого носія, являє його глибинну сутність. Окрім того, ім'я визначає місце, яке його носій повинен займати у світі» [1, с. 18].

З точки зору православного, зокрема паламітського богослов'я, Божественна сутність є непізнаваною в цьому світі, а тому теоніми являють собою сукупність найменувань Божественних дій, енергій (грецьк. *energeia* «діяльність, дія»). Божественна сутність протиставляється енергіям і не може мати імені, тоді як до останніх людина може долучитися: «Божество, будучи незбагненим, неодмінно буде і безіменним. Тож не шукаймо імені для Його сутності» [6]. Імена Бога в православному богослов'ї розглядаються як його дійсні прояви, котрі безпосередньо пов'язують величню та надземну сутність божества із землею та людьми. Важливою особливістю імен Бога є те, що вони не описують його у повній мірі, лише підкреслюючи численність його діянь (іпостасей): «Немає жодного імені, яке б, досягнувши все єство Боже, могло б виразити його уповні, але численні та різноманітні, кожне зі своїм власним значенням, вони утворюють разом тьмяне та надзвичайно мале у порівнянні з цілим поняття, яке, втім, для нас цілком достатнє» (св. Василій Великий).

Отже, ім'я сприймається Біблією як повний і дійсний вираз його носія, виявляє його внутрішню сутність. Християнство є релігією, зорієнтованою ретроспективно [4, с. 203], а отже вивчення лексичного складу християнських текстів вимагає знання та розуміння усіх міфолого-історичних мотивацій та відповідної символічної системи. Цілком імовірно, що людина, не ознайоmlена з релігійною концепцією креаціонізму (теолого-міфологічною версією створення світу), не впізнає сакрального оніма у слові *Творець*, як і, не знаючи релігійної парадигми християнства, не асоціює *Сина Людського* та *Агнца* з постаттю Ісуса Христа.

До проблем дослідження теонімічної лексики можна віднести зокрема проблему виокремлення теонімів з тексту. У ролі номінації християнського Бога можуть виступати слова, що належать до різних частин мови – іменники, прикметники, дієприкметники – а також цілі словосполучення та фразеологічні єдності. Православна церква оперує цілою низкою неоказіональних Божественних імен, основні з яких проаналізуємо далі.

Інша проблема, що постає у процесі лексикографічного опису – класифікація. Загалом усі японські православні теоніми можна класифікувати за декількома принципами. **По-перше**, їх можна розділити на так звані імена сутності (*Отец, Пастырь*) та імена якості (*Премудрый, Свет*). **По-друге**, можна виокремити імена власне біблійного походження (*Альфа и Омега, Законодатель*) та утворені в процесі богословського

осмислення (*Жизнодавец*) . **По-третє**, залежно від того, як сприймається тринітарна сутність християнського божества, можна розглядати декілька груп теонімів за дено-тативною співвідністю: слова, що позначають Бога в цілому, першу іпостась – Бога-Отця, Ісуса Христа, Святого Духа. **По-четверте**, можлива класифікація за способом відтворення у мові перекладу: ті, які мають прямі (*відносно* прямі) відповідники; ті, відтворення яких потребує запозичення. **По-п'яте**, можна розглядати теоніми за морфологічними ознаками: відтворені аналогічно до оригіналу; ті, що зазнали морфологічної трансформації. **По-шосте**, ті, що реалізуються в словах чи у словосполученнях. Така класифікація може стати предметом окремої праці.

Найбільш уживаними теонімами церковнослов'янських текстів, які стали джерелом для переважної більшості японських перекладів, є лексеми *Бог* та *Господь*. Слово *Бог* увійшло до східнослов'янського православного дискурсу, перейшовши «у спадок» від дохристиянських язичницьких вірувань. Його здатність позначати одночасно християнського Єдиного Бога та богів язичницьких вилилася у його заміну словом *Господь* [3, с. 122]. Недивно, що слово *Бог* у більшості мов, якими перекладено Біблію, є найменш суперечливим, адже незалежно від культури та релігійного культурного фону, більшість мов має у своєму складі лексему, котра позначала б «вищу істоту у всій її сукупності сутностей та функцій» [5].

Етимологія грецького слова *theos* (Θεός) остаточно не вивчена, його універсальність у найменуванні богів грецького пантеону і християнського бога (у т.ч. як відповідник давньоєврейського *Elohim* «Єдиний Бог» у грецькому перекладі Старого Заповіту LXX) є безсумнівною. В японському православному дискурсі як еквівалент використовується лексема **камі** 神, що також є запозиченою з традиційного для Японії синтоїзму, у якому єдиного бога-пантократора не існує: 「神や、爾の恩寵を以て我等を助け救い憐れみ護れよ」 *Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твоею благодатью* (текст літургії) 「此人には能せざる所なれども、神には然らず、蓋神には能せざる所なし」 *у человек невозможно, но не у Бога: вся бо возможна суть у Бога* (Мк. 10:27).

Другою за вживаністю в українському та церковнослов'янському богословському дискурсі номінацією християнського Бога є лексема *Господь*, етимологія якої складна та досі не цілком з'ясована. Етимологічний словник української мови висуває версію її спорідненості з латинським словом *hospes* «гостинний друг, господар; гість, чужинець» та походження від індоєвропейського *ghosti-pot-s. Першим компонентом вважається *ghostis «гість», що втратило -ti- всередині слова, як це буває в словах-титулах, а другим – індоєвропейський корінь *potis «пан, володар» (ЕСУМ). Разом з тим, російська словоформа *господа* свідчить про суто слов'янське походження слова *Господь* (Фасмер). Слово, яке первісно не мало жодного відношення до релігії, перейшло до пласту теонімічної лексики церковнослов'янської, а далі й деяких сучасних слов'янських мов, саме завдяки поширенню християнства: перекладачі вжили його як еквівалент грецького слова *kyrios* (κύριος, «пан, государ, повелитель, господар»), яке, в свою чергу, сягає давньоєврейського «замісника» імені Бога *Adonai* («*Наш Господь*») [10, с. 21]. Сучасні словники тлумачать слово *Господь* виключно як одну з назв Бога у християн (СУМ), причому давність цього значення засвідчується

функціонуванням низки сталих фразеологізмів: *Господь його знає, І де в господи, Прости господи, Слава тобі господи* та ін. Нерелігійна семантика перейшла до споріднених однокорених слів: *господар* (укр.), *господин* (рос.) та ін.

В сучасному японському православному перекладі як еквівалент ужито лексему-китаїзм **しゅ主**: 1) господар, пан, 2) вождь, лідер, 3) головний, центральний, 4) *христ*. Бог, Христос [13]. В тексті літургії він уживається без змін у всіх молитовних кліше («*Миром Господу помолімся*» 「安和にして主に祈らん」; «*Господи, помилуй*» 「主、憐れめよ」), фразях-звертаннях до Бога («*Тебе, Господи*» 「主、爾に」), актах славослов'я («*Благословен еси, Господи*» 「主や爾は崇め讃めらる」), прошення («*хранителя душ, телес наших, у Господа просим*» 「我が霊体の守護者を賜わんことを主に求む」 «*Поддай, Господи*» 「主、賜えよ」) та подяки («*Слава Тебе, Господи*» 「主や光栄は爾に帰す」). Текст Нового Заповіту оперує словом **しゅ** аналогічно в усіх випадках, де в церковнослов'янському перекладі вжито лексему *Господь*, а в грецькому *Kyrios* на позначення Бога-отця: «*благословен Грядущий во имя Господне*» (Мт. 21:9) 「主の名に因て来る者は祝福せらる」.

Означена морфема формує словотворче гніздо православної японської лексики з вершиною **主**. Слова, які в церковнослов'янській та українській мовах не є спільнокореними зі словом *Господь*, в японському перекладі відображені з включенням даної морфеми, напр. *Творець* – **しゅ造物主** (「[Господь]-Творець」): 「受造物に敬拜奉事して、造物主に代へたり」 «*и почтоша и послужиха твари паче творца*» (Рим. 1: 25). До цієї групи слів належить також слово *Спаситель, Спас* – **しゅ救主** (Тажко онім **しゅ** реалізується у словосполученнях: *шю-ко карада* 主の体 («Тіло Господнє»), *баншю-но шю* 万物の主 («Владака всього створеного»)).

Ще однією часто вживаною номінацією Бога в православному дискурсі є словосполучення *Господь Бог*. Оскільки в церковнослов'янській та сучасній українській мовах слова *Бог* та *Господь* є синонімами, такий номінаційний комплекс може видатися тавтологічним, однак, свої витoki він знаходить ще в текстах Вітхого Заповіту у вигляді словосполучення *Яхве* יהוה *Бог* אלהים, де *Яхве* – транслітерація тетраграматону JHWH, особистого імені Бога. В грецькому тексті Нового Заповіту найбільш уживаним комплексом є вираз **κύριος** ^{Господь} **θεός** ^{Бог}, до якого часто додаються особові займенники. В тексті Біблії це відображається поєднанням у словосполучення без додаткових часток слів *Господь* та *Бог*: **しゅ-камі** 主神. «*І дасть ему Господь Бог престол Давида отця его*» (Лк. 1:32) 「主神^{Господь-Бог}は彼に其の祖ダビデの位を与へん」. Займенники, за наявності, стають у серединну позицію: 「爾心を尽し、霊を尽し、意を尽して、主^{Господа} 爾の^{твого} 神^{Бог}を愛せよ」 «*возлюбихи Господа Бога твоего всем сердцем твоим, и всею душою твоею, и всею мыслию твоею*» (Мт. 22:37). В тексті літургії натомість теонім вжито як два окремих слова, розділених комою: 「願くは主^{Господь}、神^{Бог}はその国に於て…記憶せん」 «*да помянет Господь Бог во Царствии Своем*».

Іменник *Владака* в українській мові належить до сфери урочистого, і плумачний словник формулює його значення в межах синонімічного зв'язку зі словом «*володар*». Релігійна семантика обмежується значенням «*архієрей, митрополит*». В богослужбових текстах *Владака* (гр. *despotes*) виконує функцію сакрального оніма і

перекладається японською словом **しよсай** 主宰 «керівник, очільник»: 「主宰や、我等に、勇を以て、罪を獲ずして、敢て爾 天の神・父をよびて言うを賜え。Цей іменник в такому значенні зустрічаємо епізодично і в тексті Святого Письма: «*воздвигоша глас к Богу и рекоша: Владыко, ты, Боже, сотворивый небо и землю и море и вся, яже них*» (Діян. 4:24) 「神に呼びて曰へり、主宰よ、爾は天海及び其の中に万物を造りし神なり」.

Поки йшлося про слова, які мають міжмовні відповідники, але релігійна свідомість утворює унікальні лексичні одиниці, що при перекладі змушують вдатися до запозичення та неологізації. Це спостерігаємо на прикладі перекладу грецького іменника *pantokrator*, що у грецькомовному релігійному дискурсі ранніх християн виник з метою відтворення одного з єврейських теонімів – *Ель Шаддай* (івр .: אֱלֹהֵי שָׁדַי). До старослов'янської мови він увійшов у формі кальок *Всеомгий, Всевадыка, Вседержа* та ін. і закріпився у церковнослов'янському словнику як *Вседержитель, Всевластец* [2]. У перекладі Біблії та інших православних богослужбових текстів ужито неологізм **Дзенношия** 全能者 (досл. «той, хто може все»), відсутній у більшості японських тлумачних словників (проте іменник 全能 «всемогутність» у словниках наявний). В перекладі літургії всі іменники на позначення Бога записано єдиним номінаційним комплексом: «*Верую во Единого Бога Отца вседержителя*» 「我信ず一つの神父全能者...を」. Аналогічно Бог іменується і в православному перекладі Біблії, точно відповідаючи церковнослов'янському варіанту: «*веля и дивна дела твоя, Господи Боже вседержителю*» (Откр. 15:3) 「主神全能者よ、爾の所爲は大なる哉、奇妙なる哉」. У той самий час інші переклади всіляко підпорядковують їх один одному: 「主なる全能の神」 «*Всемогутний Бог, хто є Господь*» (明治元訳, 1887) / 「全能者にして主なる神」 «*Вседержитель Бог, хто є Господь*» (口語訳, 1955) / 「全能の神なる主」 «*Господь, який є Всемогутний Бог*» (永井直治の「新契約聖書」, 1928). Найточніше текст Біблії відтворено в екуменічному перекладі: 「全能者である神、主よ」 «*Вседержитель Бог, Господи*» (新共同訳聖書, 1987), оскільки у грецькому тексті кличний відмінок застосовано лише до слова *Господь*: «*κύριε* Господи ὁ^{Господи} θεός^{хто} Бог ὁ^{хто} παντοκράτωρ^{Вседержитель}».

Крім наведених найчастотніших сакральних онімів, текст Біблії містить цілу низку неоканональних імен: *Благий* 善なる者, *Благословенный во веки* 世世に祝讃せらるる者, *Верный и Праведный* 信且義, *Всевишний* 至上者, *Господь Неба и Земли* 天地の主, *Живый Бог* 活ける神, *Законодатель* 立法者, *Истинный Бог* 真の神, *Любовь* 神は愛なり, *Мститель* 報むくいを為す者, *Оживотворяющий* 我萬有に生を施す神, *Отец Небесный* 天の父, *Первоначальный* 太初より在る者, *Премудрый Бог* 獨一睿智の神, *Свет* 神は光なり, *Сильный* 権能者, *Судия* 審判者, *Царь веков* 萬世の王, *Царь царствующих* 諸王の王 та ін.

Попередній аналіз демонструє, що найпродуктивнішою теонімотворчою є морфема 者, причому вживається вона як у складі слова (*Всевишний*), так і у словосполученнях (*Благий*). Складність при перекладі полягає в тому, що в японській мові відсутні субстантивні прикметники, на які багата грецька, а отже і церковнослов'янська мова (напр. *Сильный*).

Розглянувши основні теоніми на позначення Бога-Отця, слід звернути увагу на шар сакральної онімічної лексики, який доцільно віднести до окремої категорії – христонімів. Тринітарна сутність християнського божества становить парадигму православного світобачення. Тож відштовхуватимемося від того, що Ісус Христос – невід’ємна частина християнського божества, його земна іпостась, а отже христоніми також слід розглядати в масиві теонімічних одиниць. Оними, що позначають особу Ісуса Христа, можна назвати більш матеріальними, пізнаваними. Більшість онімів, що використовуються винятково до його особи, не належать до царини апофатичного богослов’я (тобто такого, що полягає у відкиданні визначень, несумісних з його суттю).

Найпершим вважаємо за доцільне розглянути особисте ім’я Ісуса – Христос (Χριστός). Саме грецьке слово *Christos* є похідним від дієслова *chriō* («намазувати, змашувати») і калькою давньоєврейського *Messiah* («Помазанець»). Слово *Месія* закріпилося в українській мові як титул земної іпостасі християнського Бога, а внаслідок теологічного переосмислення здобуло переносне значення «*спаситель, рятівник*» (СУМ). *Помазанець* функціонує в сучасній українській мові як іменник на позначення монарха, над яким здійснювали обряд помазання на царювання, а з відходом монархії у звичному розумінні в минуле поступово переходить до категорії анахронізмів. Слово *Христос* через відсутність семантичної диференціації у грецькій мові увійшло до старослов’янського словника у значенні «1) помазанець; 2) синоп. Христос, Ісус, Бог, Владика», а згодом і до церковнослов’янського з аналогічною семантикою (зауважимо, що у грецьких текстах слово χριστός уживається з великої або маленької літери). В сучасних же мовах, зокрема українській, лексема *Христос* функціонує виключно як особисте ім’я божества (СУМ). Це розподілення значень зокрема виявляється у різночитаннях в тексті літургії церковнослов’янською та сучасною російською мовами: *творяй милость Христу своему Давиду* (ц.-сл.) / *творит милость помазаннику Своему Давиду* (рос.).

В корпусі японських православних текстів представлено два таких христоніми, і їх уживання приведено у відповідність до церковнослов’янських текстів. Базову номінацію *Ісус Христос* транслітеровано як іісусу харісумосу イイスス ハリストス. 「蓋律法はモイセイに由りて授けられ、恩寵と眞実とはイイスス ハリストスに由りて来れり」 «яко закон Моисеом дан бысть, благодать [же] и истина **Иисусъ Христомъ** бысть.» (Ін. 1:17). Теонім Месія, який зустрічається в тексті Нового Заповіту лише двічі, також транслітеровано з наближенням до церковнослов’янської та російської вимови: мешішія メッシヤ 「彼先づ其兄弟シモンに遇ひて、之に謂ふ、我等メッシヤ、(訳すればハリストス、)に遇へり」 *Обрете сей прежде брата своего Симона и глагола ему: обретохомъ мессию, еже есть сказано Христос* (Ін. 1:41). Примітно, що при перекладі використовувалися і грецькі першоджерела, про що свідчить наявність звороту 「訳すれば」 «якощо перекласти», що відповідає грецькому «ὅ ἐστιν μεθερμηνεύμενον» «що є перекладеним».

Ще одним спорідненим христо-теонімом, притаманним православному релігійному дискурсу, є Христос Бог, що японською відображається як харісумосу-камі ハリストス神: 「蓋ハリストス神や、爾は我が霊と体との光照なり」 *Ты бо еси просвещение души и телес наших, Христе Боже. Будучи Богом, для православних*

християн Ісус також і владика, Господь – **ишо-іісусу харісutosу** 主イイス・ハリス トス **Єдинаго Господа Иисуса Христа, Сына Божия, Единороднаго, Иже от Отца рожденнаго прежде всех век** 「一の主イイス・ハリストス、神の独生の子、万世の前に父より生れ」.

Інші номінації Христа повністю вмотивовані євангельськими сюжетами, і їхня священна семантика сприйматиметься лише в біблійному образно-міфологічному контексті:

Агнець: **камі-но кохіцуджі** 神の羔. *Во утрій [же] виде Иоанн Иисуса грядуща к себе и глагола: се, агнец Божий, вземляй грехи мира* (Ін. 1:29) 「明日イオアンはイイスの己に来るを見て曰く、視よ、神の羔、世の罪を任ふ者なり」. Японське слово **кохіцуджі** 子羊 в нормі двокомпонентне і означає буквально «дитинча вівці», у той час як застосований китайський ієрогліф 羔 (羊 «вівця» + 火 «вогонь») вже сам по собі несе розширене значення, яке можна інтерпретувати як жертвоприношення.

Спаситель, Спас: **кюшо** 救主 або **кюсейшо** 救世主. Незважаючи на відсутність у слові *спаситель* власне божественного, для передачі цього теоніма перекладачі застосували неологізм із компонентом **ишо** 主 «Господь». *Бо слышахом, и вемы, яко сей есть воистинну Спас миру, Христос* (Ін. 4:41) 「蓋自ら聞きて、彼は誠に世の救主ハリストスなりと知れり」. *Священнодиакону, преподается честное и святое и пречистое Тело Господа и Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, во оставление грехов его и в жизнь вечную.* 「主・神我等の救世主イイス・ハリストスの至尊至聖至浄なる体、(某)輔祭に授けらる、その罪の赦しと永生とを得んがためなり」.

Равви: **фуші-равві** 夫子ラウウィ **фуші** 夫子. Слово *равві* (гр. ῥαββί) зустрічається в тексті Нового заповіту 15 разів, серед яких 12 – як христонім. Японською мовою в більшості випадків його передано словом **фуші** («вчитель»), але з читанням **равві**, для чого застосовано прийом *джюкуджікун* (熟字訓) – присвоєння ієрогліфам невластивого читання з метою більш точного відтворення семантики. І лише в одному випадку вжито транслітерацію без ієрогліфів – **лаууі**. *Сей прииде ко Иисусу ноцию, и рече ему: равви, вем, яко от Бога пришел еси учитель* (Ін. 3:2) 「此の人夜イイスに来きたりて、彼かれに謂いへり、夫子ラウウィ、我われ等らは爾なんぢが神かみより来きたりし師しなるを知る」 *И абие приступль ко Иисусови, рече: радуйся, равви. И облобыза его.* (Мт. 26:49) 「直にイイスに就きて曰へり、夫子、慶べよ、乃彼に接吻せり」.

Останні два теоніми перекладено виключно словниковими відповідниками: **Учитель:** **іші** 師 («вчитель»); **Пастырь:** **бокушія** 牧者 («пастух»).

Висновки. Релігійна мова в цілому та теонімічна лексика зокрема заслуговує на розгляд як із загальнолінгвістичної точки зору, так і з позицій лінгвосоціокультурних. Незважаючи на свою відносно невелику частку в масиві конфесійної лексики, відтворення теонімів вимагає застосування найрізноманітніших прийомів. У той самий час у різножанрових текстах використовуються спільні номінації, що засвідчує важливість теонімів для правильного функціонування православного релігійного соціолекту. Вплив церковнослов'янської мови, що стала містком між грецькими першоджерелами та японськими православними перекладами, помітний як на лексичному,

так і на граматичному рівнях. Складність структури теонімічної лексики зумовлює необхідність проведення поглиблених лексикографічних розвідок та створення відповідних словників, щоб читач, якому вперше трапляється священний текст, міг відрізнити сакральні оніми від okazіоналізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Алфеев И.* Священная тайна церкви: Введение в историю и проблематику имяславских споров: в 2 т. – СПб.: Алетейя, 2002. – Т.1. – 653 с.;
2. *Дьяченко Г. М.* Полный церковно-славянский словарь. – М.: Издательский отдел Московского Патриархата, 1993. – 1158 с.;
3. *Мусорин А. Ю.* Теонимическая лексика русского языка // Родной язык, родное слово. – Новосибирск, 2004. – С. 121–123.
4. *Мусорин А. Ю.* К вопросу о классификации неокказиональной христианской теонимической лексики русского языка // Кросскультурный подход в науке и образовании. Вып. 5. – Новосибирск, 2010. С. 203–206.;
5. Православная богословская энциклопедия [электронный ресурс] – режим доступа до джерела: <http://www.runivers.ru/lib/book7635/406352/>;
6. *Св. Иоанн Дамаскин.* Точное изложение православной веры. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2003 – 384 с.;
7. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М.: «Русский язык», 1994. – 842 с.;
8. *Степаненко В. А.* Теолингвистика? Да, теолингвистика! // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Вып. № 2s (18) / 2012 – С. 221–226;
9. Ястрежембский. Ритуальная коммуникация. // Проблемы эффективности речевой коммуникации. – М., 1989 – С. 167;
10. *Philip Schaff.* New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, Vol. VII [электронный ресурс] – режим доступа до джерела: http://www.ccel.org/ccel/schaff/encyc07/Page_21.html;
11. *Wagner, Andreas.* Theolinguistik? – Theolinguistik! // Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik. Akten des Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997. Hrsg. von Hans Otto Spillmann und Ingo Warnke. – Frankfurt [u.a.]: PETER LANG Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1999. – S. 507–512;
12. 我主イイススハリストスの新約 — ハリストス正教会聖書出版事務所, 東京, 1902– 705 頁.
13. 新明解国語辞典, 第五版—三省堂, 1997 — 1557 頁; 19. 聖金ロイオアンの聖体礼儀・主日奉事式—名古屋ハリストス正教会, 名古屋, 2011– 33 頁.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2016 р.

Е. Козырев, аспирант

Институт филологии, КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯПОНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ТЕОНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

В статье рассматриваются структурно-семантические особенности неокказиональной теонимической японской лексики на материале японских православных переводов Библии и богослужебных текстов. Сакральные онимы рассматриваются как подвид конфессиональной лексики и один из инструментов осуществления ритуальной религиозной коммуникации.

Ключевые слова: теонимы, японский язык, церковнославянский язык, православие.

STRUCTURAL SEMANTIC PECULIARITIES OF THE JAPANESE ORTHODOX CHRISTIAN THEONYMS

This article deals with the structural and semantic features of the Japanese Christian theonyms basing on the Japanese Orthodox Church translations of the Bible and liturgical texts. Sacred Onim regarded as a subspecies of religious vocabulary and as a ritual communication tool.

Key words: *theonyms, Japanese language, Church Slavonic language, Orthodox Christianity.*

УДК 811.521

О. Колесникова, аспірант

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

МІСЦЕ СЛОВНИКА М. П. РЕЗАНОВА У ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯПОНСЬКИХ МОРЯКІВ

У статті здійснено загальний лінгвістичний аналіз перших двомовних японсько-російських та російсько-японських словників на основі відповідної літератури, визначено їхню наукову та навчальну цінність. Особливу увагу зосереджено на «Словаре Японского языка по Российскому Алфавиту собранного» (1804 р.) М. П. Резанова.

Ключові слова: *японсько-російський словник, російсько-японська лексикографія, японські мореплавці, «Словарь Японского языка по Российскому Алфавиту собранный», М. П. Резанов.*

Говорячи про лексикографічну спадщину японських моряків, ми маємо на увазі перших японських мореплавців, які через аварію кораблів опинилися на території Росії, та рукописи, які внаслідок цього з'явилися.

Український мовознавець Бондаренко І. П. [1; 2] наголошує, що саме ці японські мореплавці стояли коло витоків зародження та подальшого розвитку японістики на теренах Російської імперії та сприяли зацікавленості урядів Японії та Росії у встановленні перших міжмовних контактів. Головна історична місія японських мореплавців полягала в тому, що вони були першими, хто надав достовірні факти про економіку, політику, культуру та побут своєї країни, познайомили росіян із японською мовою, а також почали її системно викладати. Це привело до того, що в Росії почали поступово з'являтися двомовні лексикографічні джерела, які мали на меті вивчення японської мови росіянами та заклали фундамент російсько-японської лексикографії [1, с. 20-23].

Об'єктом дослідження є рукописні російсько-японські словники мореплавців, зокрема, М. П. Резанова, а предметом – їхні лексичні особливості. Метою цієї статті є стислий аналіз лексикографічних праць японських мореплавців, що, на нашу думку, дасть змогу ознайомитись і зрозуміти безсумнівну цінність цих переважно рукописних джерел. З огляду на мету, вважаємо за необхідне поставити перед собою такі завдання: 1) здійснити огляд перших рукописних лексикографічних праць у царині

японсько-російської лексикографії; 2) вказати на особливості, позитивні й негативні моменти цих праць; 3) розглянути особливості словника М. П. Резанова. Для вирішення цих завдань нам стане у пригоді здебільшого лінгвістичний описовий метод.

У 1702 р. зі слів першого японця Денбея дяками Посольського приказу була записана «Скаска Денбея», яка містила інформацію про географічне положення Японії, про систему державного управління, про міста, населення, побут, релігію тощо [1, с. 20].

Пізніше, у період 1736-1739 р. японський юнак Гондза укладає п'ять словників та підручників із японської мови, які використовувалися під час викладання у Петербурзькій школі японської мови, заснованій ще Петром Першим у 1705 р. [1, с. 83]:

1. «Новый лексикон славено-японский» 1736-1738 р. [19];
2. «Вокабулы» (російсько-японський словник) 1736 р. [17];
3. «Краткая Грамматичка» японської мови 1738 р. [18];
4. «Предверие разговоров японского языка» (японсько-російський розмовник) 1739 р. [20];
5. «Orbis sensualium pictus» (японський переклад відповідної хрестоматії Яна Коменського) 1739 р. [23].

Рукописи Гондзи були не тільки першими навчальними посібниками, призначеними для викладання японської мови, а й узагалі першими двомовними лексикографічними джерелами того часу, які безсумнівно вплинули на розвиток російської японістики, а також відіграли важливу роль у встановленні перших міжмовних взаємин між двома народами.

Дайкокуя Кодая – наступний японський мореплавець, який також у цій царині відіграв важливу роль. Його постать та лінгвістичний внесок слід окреслити окремо. Життя цього японця знайшло своє віддзеркалення в історичних працях багатьох японських та вітчизняних істориків, а постать Дайкокуя Кодая в Японії і досі асоціюється з моряками-японцями, які потрапили до Росії [6, с. 47]. Доволі цінним є лінгвістичний матеріал, який залишив після себе цей японець, а саме рукописи, записані з його слів провідними японськими вченими того часу, які були опубліковані лише протягом останніх десятиліть [1, с. 118-119]:

1. «Русско-японский словарь» – 285 російських слів із перекладом японською мовою, додаток до «Сравнительного словаря всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенного», автор Ф.І. Янкович де-Мірієво [11];
2. «Ровіа Горюі», автор Танабе Ясудзо [12];
3. «Ровіа монджішю», написаний 1796 р. Мінамото Арі, опублікований 1967 р. Т. Камеєм та С. Мураямою за щоденником Кодая [13];
4. «Ровіа Бенго», автор невідомий, рукопис опублікований у 1972 р. Т. Камеєм, С. Мураямою, Е. Накамурую [14];
5. «Ровіа Кіро», автор та рік написання невідомі, складається з 1322 російських слів та висловів і майже повторює 11 главу «Хокуса Бунряку» [15];
6. «Хокуса Бунряку», рукопис Кацурагави Хошо, 11 глава – перший укладений у Японії російсько-японський словник [2, с. 114; 15].

Оскільки цей рукопис нараховує понад 2100 російських лексичних одиниць, його лінгвопрагматичний аналіз надав змогу проф. І. П. Бондаренку [1; 2] дослідити

і проаналізувати рівень володіння російською мовою Дайкокуя Кодаю. З цього приводу Бондаренко І. П. зазначає: «*Семантичний аналіз словників, укладених за участю Дайкокуя Кодаю, дозволяє уважному дослідникові не тільки зробити чимало цікавих мовних відкриттів та знахідок, а й уточнити багато цікавих деталей, які стосуються перебування японських моряків у Росії, про які самі японці забули або за різними причинами вважали за краще у своїх спогадах умовчувати*» [1, с. 146].

Слід зауважити, що, хоча сам Дайкокуя Кодаю не публікував мовні праці, його досвід та спогади про перебування у Росії, а також знання російської мови надали багатий лінгвістичний та країнознавчий матеріал відомим японським ученим кінця XVIII – початку XIX ст.

Наступною лексикографічною пам'яткою, яка являє собою безумовну цінність, є рукопис «Канкай ібун» [3], укладений японськими вченими Оцукі Шігекатою та Шімурою Хіроюкі зі слів японських моряків, членів екіпажу судна «Вакамія-мару», яке затонуло 1794 р. коло Андреяновських островів Алеутського архіпелагу: Цудаю, Гіхей, Сахей, Таджуро [1, с. 47-50; с. 164-165]. Рукопис надає цікаву інформацію про Росію того часу, про її географічне положення, економіку, політику, релігію, побут, населення, культуру та мову. У 1961 р. В. Н. Горегляд опублікував восьмий зошит цього рукопису за назвою «*Словарь*» – японсько-російський словник, укладений за допомогою згаданих моряків за тематичним принципом [1, с. 165].

Отже, мореплавці Денбей, Саніма, Гондза, Содза, Кодаю, Цудаю, Гіхей, Сахей, Таджуро та інші зробили вагомий внесок у розвиток російсько-японських мовних взаємин, у вивчення японської мови на теренах тогочасної російської держави, а також російської мови у своїй країні. Крім того, їхні лексикографічні праці мають значну цінність для історичної діалектології та порівняльно-історичного мовознавства, оскільки дозволяють здійснювати дослідження особливостей японської мови того історичного періоду й аналізувати зміни, які відбулися протягом століть на різних мовних рівнях.

Так, в університеті Кагошіма (Кагошіма-кен, о. Кюсю) вчені ретельно досліджують рукописи Гондзи для виявлення та аналізу особливостей місцевого діалекту першої половини XVIII століття [2, с. 185].

Серед цих лексикографічних праць неможливо не виокремити також надбання російського морського офіцера і за покликанням лінгвіста М. П. Резанова та його вагомий лексикографічний спадок, а саме «*Словарь Японского языка по Российскому Алфавиту собранный*» 1804 р. [21].

Сьогодні у бібліотеці Петербурзького філіалу Інституту сходознавства Російської АН зберігаються два примірники рукопису «*Словаря*» М. П. Резанова. Перший варіант був закінчений ним улітку 1804 р. і містить 3539 японських лексичних одиниць і словосполучень, із яких 3478 входять до основного тексту словника, а 61 – до «*Прибавления*». Другий примірник був удосконалений автором пізніше, коли він перебував з 26 вересня 1804 р. до кінця березня 1805 р. на території вже самої Японії. Однак, беручи до уваги той факт, що останній варіант словника був доповнений значною кількістю загальнонародної японської лексики (фуцугу), а також деякими діалектизмами, характерними для Нагасакі, сендайська говірка, носіями якої були японські

помічники Резанова (Цудаю, Гіхей, Сахей, Таджуро) при укладанні першого варіанту словника, була змішана з фуцуго, що зменшує цінність цього рукопису для діалектичного аналізу [1, с. 179].

При дослідженні словника певного періоду слід брати до уваги певні історичні та інші обставини, наприклад, демографічний, політичний та економічний стан, релігійну ситуацію, зовнішні відносини з іншими країнами тощо [10, с. 169]. Тобто, для комплексного аналізу та отримання достовірних результатів було б раціонально провести аналіз словника Резанова не тільки з суто лінгвістичних позицій, але також беручи до уваги історико-політичний аспект.

У 1803 р. імператор Олександр I призначив М. П. Резанова першим російським посланником до Японії для налагодження торгівлі між країнами. Варто зауважити, що завдання, покладене на молодого морського офіцера, виявилось майже неможливим, оскільки Японія протягом останніх 150 років вела політику жорсткого ізоляціонізму і не мала наміру вести будь-які переговори з «іншими» народами. Це було зумовлено тим, що правителі Японії того часу – шьогуну роду Токугава – у факторах на кшталт проникнення до Японії іноземного капіталу, християнських ідей тощо вбачали небезпеку. Тому, на противагу своєму попередникові – Ода Нобунага, який підтримував тісні стосунки із Португалією та Іспанією, перший шьогун із роду Токугава почав політику винищення християнства у країні та впровадження 1614 р. закону про заборону християнської релігії та повну ізоляцію Японії від впливу зовнішнього світу, яка дістала назву «Сакоку» (鎖国), що дослівно означає «країна в ланцюгах». Отже, під страхом смертної кари мешканцям Японії було заборонено залишати країну, а також припинились будь-які контакти з іншими країнами [8, с. 470-499].

Однак, хоча укласти договір та налагодити торгові стосунки між двома країнами не вдалося, і місія загалом провалилася, ми як філологи розцінюємо цю подорож М. П. Резанова як успішну, оскільки вона сприяла появі нового російсько-японського словника європейського типу.

Під час плавання на судні Резанов М. П. мав змогу спілкуватися з японськими мореплавцями Цудаю, Гіхей, Сахей, Таджуро, членами екіпажу судна «Вакамія-мару», яке затонуло в 1794 р. поблизу Андреяновських островів Алеутського архіпелагу. Четверо моряків за цих нещасних обставин потрапили до Російської Імперії і тільки через 10 років змогли нарешті повернутися на батьківщину. Судая Хебей же вирішив назавжди залишитися в Росії і в 1797 р. в Іркутську прийняв православ'я, змінивши при хрещенні своє японське ім'я на ім'я Петро Кисельов. Пізніше він здобув офіційний статус перекладача і зробив вагомий внесок у написання «Словаря» як консультант Резанова М. П. [1, с. 177].

За допомогою цих моряків М. П. Резанов поступово опанував японську мову і почав укладати словник. Оскільки японські моряки були насамперед вихідцями з м. Сендай префектури Міягі, то і лексичний склад їхньої рідної мови віддзеркалював переважно сендайський варіант діалекту Тохоку, що належить до східних діалектів японської мови.

Лінгвістичний здобуток Резанова знайшов висвітлення у працях деяких українських, російських та японських мовознавців.

Так, наприклад, вітчизняний мовознавець І. П. Бондаренко [1; 2] у результаті лінгвопрагматичного аналізу «*Словаря*» М. П. Резанова дійшов таких висновків.

По-перше, попри значно збільшений обсяг лексики у другому варіанті «*Словаря*», він є менш привабливим із наукового погляду, оскільки з урахуванням усіх допущених його укладачем фонетичних неточностей при сприйнятті японської лексики на слух і помилок при фіксації цієї лексики буквами російського алфавіту на письмі перетворює процес дослідження діалекту Тохоку японської мови другої половини XVIII ст. на надзвичайно важке завдання [1, с. 179-180].

У словнику містяться граматичні та стилістичні позначки, стислі пояснення правил словотворення і слововживань у японській мові, різного роду посилання. Крім того, він містить велику кількість описових тлумачень російських слів, оскільки доволі часто японські моряки перекладали на рідну мову не конкретне російське слово, а його розгорнуте тлумачення, що наводилося Резановим М. П., який, своєю чергою, намагався якомога зрозуміліше пояснити своїм помічникам семантику не зовсім зрозумілих або нових для них лексичних одиниць. Переважно це стосується перекладу на японську мову абстрактної лексики, прикметників, прислівників та дієслів. М. П. Резанов прагнув перекласти якомога більше російських слів японською мовою, але нерідко були випадки нерозуміння японцями тлумачення значень російських слів, які пропонував укладач словника, що породжувало семантичні неточності при перекладі [1, с. 180-191].

Наприклад, *безродный* – *фиторимоно дегодзаримасу* («бути самотнім», «бути неодруженим, незаміжною») (від *яп.*: 一人(独り)者 [*хіторімоно*] – «самотня людина»; «парубок»; «незаміжня»; *でございます* [*де годзаймасу*] (заст. зв'язка) – «бути») [1, с. 189; 21].

Також натрапляємо на випадки прямого та розгорненого калькування складних російських слів [1, с. 190; 21]:

Кудряволосый – *чичикамено* («петлеволосий») (від *яп.* 乳 [*чічі*] (заст.) – «петелька» / для шнурка на одязі, взутті; 髪 [*камі*] – «волосся»)

Трудолюбиво й – *Кашинги сукина фито* («людина, яка любить роботу») (від *яп.*: 稼ぎ [*касеті*] – «робота за наймом»; 好き [*сукі*] – «любов», «кохання»; 人 [*хіто*] – «людина»).

Можна спостерігати в тексті словника також окремі цікаві спроби японців перекласти на рідну мову російську безеквівалентну лексику (екзотизми) [1, с. 190-191]:

Водка – *морохаку* («очищене саке» – *яп.* алкогольний напій) (від *яп.*: もろはく [*морохаку*] – «очищене саке»)

Гусли – *кото* («кото» – *яп.* музичний інструмент) (від *яп.*: 琴 [*кото*] – «кото»)

Фуфайка – *соденаши* («безрукавка») (від *яп.*: 袖無し [*соденаши*]).

Російська дослідниця О. П. Петрова [7] винятковою заслугою М. П. Резанова вважає той факт, що він першим із європейців звернув увагу на акцентуацію японських слів, зазначивши наголос в 25 японських лексемах. Наголос позначено переважно в тих словах, звуковий або графічний вигляд яких може збігатися з вимовою або написанням деяких слів у російській мові [1, с. 194; 7, с. 5-7].

Японський дослідник Танака Цугуне [16] відзначає певні труднощі та проблеми, які, на його думку, виникли як результат відмінності структур двох мов (японської та російської). Наприклад, незнання японських частин мови та неможливість зіставити граматичні системи двох мов змусили автора словника перекладати кожне слово окремо, а вже пізніше об'єднувати їх у словосполучення, що спричинило певні неточності та помилки. Крім того, мовознавець наголошує на нерівномірності (ばらつき *нерівномірність, розсіювання* – прим. Колесникова) добору лексичних одиниць у рукописі, оскільки, за його оцінкою, наведено багато слів, які майже не використовуються у побутовому мовленні, тоді як лексика, яка, на думку японця, життєво необхідна для спілкування та взаєморозуміння, не знайшла свого висвітлення [16, с. 2-3]. Це пояснюється не лише належністю японської та російської мов до різних граматичних типів: японська – аглютинативна мова, а російська – синтетична, а й тим, що словниковий запас мови автора «*Словаря*» був ширшим, ніж у пересічного японського моряка, особливо беручи до уваги ту чудову освіту, яку здобув М. П. Резанов [5, с. 269-289].

Проте, не зважаючи на всі недоліки «*Словаря*», японський учений вбачає велику цінність цього рукопису з огляду на те, що наведена в ньому лексика належить до сендайського діалекту кінця XVIII ст. До того ж Танака Цугуне підкреслює, що, оскільки японська частина словника була записана аудіально (літерами російського алфавіту), то виділення фонем та проведення ретельного фонологічного дослідження могло би сприяти більш глибокому аналізу та з'ясуванню змін, які відбулися у японській мові протягом останніх 200 років [16, с. 3].

У своїй монографії [16] Танака наводить таблицю з 6 колонок :

番号	A	B	C	D	備考
21	Бабочка	蝶	Choma	ちょま	蝶

1-ша колонка – порядковий номер слова за словником;

A колонка – російський варіант слова, наведений М. П. Резановим;

B колонка – японський еквівалент перекладу, наданий М. П. Резановим (в оригіналі слова записані російським алфавітом, а автор монографії подає ієрогліфи);

C колонка – транскрипція японського варіанту знаками латинської абетки (ромаджі), надана Танакою;

D колонка – японський варіант перекладу за Танакою (у деяких випадках слова відрізняються, оскільки у варіанті Резанова трапляються помилки);

6-та колонка – нотатки, запропоновані автором монографії (найчастіше пояснюють розбіжності у перекладах російських слів японською мовою).

Як висновок зазначимо наступне. Створення двомовних словників є важливою складовою лексикографічної праці, оскільки це сприяє встановленню міжмовних контактів. Дослідження перших рукописних лексикографічних джерел японської мови надає інформацію не лише про мову того чи іншого історичного періоду, а й допомагає з'ясувати зміни, які відбувалися в мові протягом століть.

Хоча мовознавці І. П. Бондаренко, О. П. Петрова, Ц. Танака, приділили значну увагу лексикографічним рукописам японських мореплавців, проте детальний науковий аналіз «Словаря» М. П. Резанова ще не було здійснено. Наше подальше завдання полягає у тому, щоб детально опрацювати й видати цей словник в Україні, а також провести детальний аналіз його матеріалу на різних мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, семантичному, граматичному. Крім того, ми також ставимо за мету виділити діалектну лексику, описати й зазначити ті зміни, що відбулися протягом двох століть, та провести дослідження адекватності перекладу російської лексики японською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Бондаренко И. П.* Русско-японские языковые взаимосвязи XVIII века / И. П. Бондаренко // Историко-лингвистическое исследование: Монография. – Одесса: Астропринт, 2000. – 400с.
2. *Бондаренко И. П.* Русский язык японских мореплавателей (XVIII век) / И. П. Бондаренко. – Нара (Япония): Университет Тэнри, 1996. – 233 с. – (Научная монография)
3. Канкай ибун. Удивительные сведения об окружающих морях. Тетрадь восьмая. Словарь [Оцуки Сигеката, Симура Хироюки]. – М.: Изд-во восточной л-ры, 1961. – 69 с. – (Памятники литературы народов Востока. Тексты. Большая серия. XVI). – [Издание текста и предисловие В. Н. Горегляда]
4. *Кацурагава Хосю.* Краткие вести о скитаниях в северных водах («Хокуса монарюку») / Х. Кацурагава; [перевод с японского, комментарий и приложения В. М. Константинова]. – М.: Наука, 1978. – 472 с. – (Памятники письменности Востока– XLI)
5. *Кусбер Ян.* Какие знания нужны дворянину для жизни? Провинциальные и столичные воспитательные дискурсы второй половины XVIII-XIX века / Ян Кусбер. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С.269-289. – (Сб. «Дворянство, власть и общество в провинциальной России XVIII века»)
6. *Накамура Синтаро.* Японцы и русские. Из истории контактов / С. Накамура; [перевод с японского с сокращениями В. Я. Салтыкова]. – М.: Прогресс, 1983. – 304 с.
7. *Петрова О. П.* Словарь японского языка Н. П. Резанова (Неуценный результат экспедиции в Японию в 1803-1804 гг.) / О. П. Петрова // XXVI Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР. – М.: Изд-во восточной л-ры, 1963. – 15 с.
8. *Сэнсом Дж. Б.* Япония: Краткая история культуры / Дж. Б. Сэнсом; [пер. с англ. Е.В. Кириллов. Науч. ред. А.Б. Никитин]. – СПб.: Издательство «Евразия», 1999. – 576с. – (Серия «Пилигрим»)
9. *Файнберг Е. Я.* Русско-японские отношения в 1697-1875 гг. / Есфирь Яковлевна Файнберг. – М.: Изд. восточной литературы, 1960. – с. 314. – (Научная библиотека СПбГУ)
10. *Юсупова А. Ш.* Двужычные словари татарского языка XIX века как лексикографические памятники двух народов / Альфия Шавкетовна Юсупова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 22 (100). – С.169-177.
11. Сравнительный словарь всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенный. (В 4-х томах) [Янкович Ф.]. – СПб.: Тип. Брейткопфа, 1791-1792. – Т.4. – 618 с. – («Русско-японский словарь». – С. 614-618.)
12. 河合忠宣一編「魯西語種類」. 天理: 天理図書館、1985. – 164 頁
13. 亀井高孝、村山七郎一編「魯西土文字集」. –東京: 吉川弘文館、1967. – 170 頁
14. 亀井高孝、村山七郎、中村喜和一編「魯西亜べん語」. –東京、1972. – 312 (24) 頁
15. 桂川捕周「北槎聞略」. –東京、1988. – 448 頁
16. 田中継根一編「露日辞書・露日話帳」. –東北アジア研究センター叢書. –第2号、2001. – 160 頁 *Рукописи*

17. *Гондза*. Вокабулы (Русско-японский словарь). – 1736 г. [Хранится в «Архиве востоковедов» Петербургского филиала Института востоковедения АН России. – (Б-269): Разряд I, опись 4, № 9/1318. – Лл. 1-54.]
 18. *Гондза*. Краткая Грамматичка. – 1738 г. [Хранится в «Архиве востоковедов» Петербургского филиала Института востоковедения АН России. – (Б-272): Разряд I, опись 4, № 12/1321. – Лл. 1-21.]
 19. *Гондза*. Новый лексикон славено-японский. – 1738 г. [Хранится в «Архиве востоковедов» Петербургского филиала Института востоковедения АН России. – (Б-273): Разряд I, опись 4, № 13/1323. – Лл. 1-383.]
 20. *Гондза*. Предверие разговоров японского языка (Японско-русский разговорный). – 1739 г. [Хранится в «Архиве востоковедов» Петербургского филиала Института востоковедения АН России. – (Б-270): Разряд I, опись 4, № 10/1319. – Лл. 1-56.]
 21. *Резанов Н. П.* Словарь японского языка по российскому алфавиту собранный. – 1804 г. [Хранится в «Архиве востоковедов» Петербургского филиала Института востоковедения АН России. – Разряд I, опись 4, № 2. – Лл. 1-240.]
 22. *Скаска Денбея*. [Хранится в Российском государственном архиве древних актов (РГАДА) России. – Фонд «Сибирский приказ». – Кн. 1292. – Лл. 79-83.]
 23. *Гондза*. Orbis sensualium pictus. – 1739 г. [Хранится в «Архиве востоковедов» Петербургского филиала Института востоковедения АН России. – (Б-271): Разряд I, опись 4, № 11/1320. – Лл. 1-120.]
 24. 「魯西亜奇語」. – 東京：内閣文庫 (№ 35187-1(1) -185271. – Р. 1-150) [Росна киго (Год написания и автор рукописи неизвестны) [Хранится в отделе рукописей Библиотеки кабинета министров Японии (Найкаку-бунко). – Токио, – № 35187-1(1) -185271. – Лл. 1-150.]
- Стаття надійшла до редакції 24.03.2016 р.

О. Колесникова, аспирант

Киевский национальный лингвистический университет, г. Киев

МЕСТО СЛОВАРЯ Н. П. РЕЗАНОВА В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ЯПОНСКИХ МОРЯКОВ

В статье проведен общий лингвистический анализ первых двуязычных японско-русских и русско-японских словарей на основе соответствующей литературы, определена их научная и учебная ценность. Особое внимание сосредоточено на «Словаре Японского языка по Российскому Алфавиту собранного» (1804) Н. П. Резанова.

Ключевые слова: японско-русский словарь, русско-японская лексикография, японские моряки, «Словарь Японского языка по Российскому Алфавиту собранный», Н. П. Резанов.

O. Kolesnikova, PhD student

Kyiv National Linguistic University, Kyiv

THE PLACE OF THE N. P. REZANOV'S DICTIONARY IN THE LEXICOGRAPHY HERITAGE OF THE JAPANESE SAILORS

This article provides general linguistic analysis of the first bilingual Japanese-Russian and Russian-Japanese dictionaries based on the relevant literature. Particular attention is focused on the «Dictionary of Japanese Language based on Russian alphabet» (1804) by N. P. Rezanov.

Keywords: Japanese-Russian dictionary, Russian-Japanese lexicography, Japanese sailors, «Dictionary of Japanese Language based on Russian alphabet», N. P. Rezanov

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ШЛЯХ» У ВІЙСЬКОВО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТРАКТАТІ «ХАГАКУРЕ» І ЙОГО РОЛЬ У ВИРАЖЕННІ ПРОСТОРОВОГО, ЧАСОВОГО Й ДУХОВНОГО КОДІВ ЯПОНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

У статті на матеріалі трактату Ямамото Цунетомо «Хагакуре» проаналізовано концепт ШЛЯХ / 道, визначено його ядро і приєдну зону, основні лексичні репрезентації та образні асоціації, а також продемонстровано його функціонування у просторовому, часовому і духовному кодах японської лінгвокультури й розглянуто випадки перетину останніх.

Ключові слова: концепт, ядро концепту, ключові лексеми, образні асоціації, універсальний базовий код культури.

Так уже склалося, що у світлі останніх подій дедалі більшої ваги набувають поняття «війська доблесть», «військовий обов'язок», «честь воїна» тощо. Нині суспільство стоїть перед необхідністю формування нової національної свідомості й системи цінностей; змінюється і наповнення ключових концептів нашої картини світу. Військова слава козацтва, звісно, була й буде плідним ґрунтом для наповнення концептів «воїн», «честь воїна», «шлях воїна» тощо, але актуальним видається також розгляд відповідних концептів у мові ще одних легендарних воїнів – самураїв. Можливо, у концептах японської лінгвокультури ми знайдемо ті настанови, які допоможуть нам перебудувати власну свідомість й продовжити боротьбу.

Когнітивні дослідження з аналізом ключових концептів культури не втрачають своєї актуальності вже кілька десятиліть поспіль; згадаймо хоча би про науковий доробок вітчизняних когнітивістів зі світовим ім'ям – О.О. Селіванової, І.О. Голубовської, О.С. Снитко, Н.В. Слухай. Щодо аналізу ключових концептів на матеріалі японської мови, то хрестоматійною можна назвати працю А. Вежицької «Розуміння культур за посередництва ключових слів», однак, на жаль, у ній дослідниця аналізує зовсім невелику кількість ключових концептів японської лінгвокультури. Праці ж японських лінгвістів (див., напр., 松本曜. <第3卷> 認知意味論。一東京、2006。— 324頁) більш орієнтовані на теоретичне узагальнення вже наявних, в основному зарубіжних, праць із когнітивної лінгвістики. Стосовно досліджень Книги самурая «Хагакуре» (напр., 吉原裕一. 「死ぬことと目付けたり」—武士道思想における生の構造；種村完司. 『葉隠』の「死生」観と「性」意識—『葉隠』思想の特殊と普遍；頼鉦菁『葉隠』における武士の衆道と忠義—「身を捨てること」を中心に—), то вони здебільшого присвячені нелінгвістичним питанням.

Зважаючи на сказане вище, метою нашої роботи ми обрали аналіз концепту ШЛЯХ у військово-філософському трактаті «Хагакуре» Ямамото Цунетомо. Звісно, що у цьому творі, який ще називають «Книгою самурая» чи «Кодексом самурая», йдеться не про абстрактний «шлях», а про «шлях воїна», тобто набір певних морально-етичних настанов, актуальних саме для військових. Відповідно до поставленої мети, вважаємо за необхідне вирішити такі завдання:

1) розглянути основні лексичні репрезентації концепту ШЛЯХ на матеріалі «Хагакуре», визначити ядро і приядерну зону цього концепту;

2) класифікувати образні асоціації ШЛЯХУ, визначити його образні характеристики;

3) розглянути функціонування концепту ШЛЯХ у просторовому, часовому й духовному кодах японської лінгвокультури, встановити точки їхнього перетину.

Об'єктом дослідження виступає концепт ШЛЯХ на матеріалі тексту «Хагакуре», а предметом – його концептуальна модель і функціонування у межах універсальних базових кодів культури.

Методами дослідження послуговували: лінгвістичний описовий метод, метод моделювання, метод концептуального аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі ключового концепту ШЛЯХ у японській лінгвокультурі крізь призму духовних кодів культури і виявленні його національно-специфічних рис та класифікаційних характеристик.

Як нам відомо, лінгвісти не мають однастайності у визначенні концепту. Так, О. Селіванова під концептом розуміє інформаційну структуру свідомості, різносубстантну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [6, с. 256]. О. Кубрякова визначає концепт як зв'язкову ланку між мисленням і мовою; як одиницю свідомості й інформаційну структуру, що відображає людський досвід [5, с. 18]. І. Стернін під концептом розуміє комплексну одиницю мислення, яка у процесі мисленнєвої діяльності повертається різними сторонами, актуалізуючи свої різні ознаки й шари [5, с. 18]. А. Вежицька ж вважає, що концепт – це знання про об'єкт зі світу «Дійсність», переведене у знання об'єкту у світі «Ідеальне» [5, с. 18]. Проте загалом мовознавці дійшли згоди у тім, що концепт – це ментальна одиниця, елемент свідомості. До людської свідомості як посередника між реальним світом і мовою надходить культурна інформація, свідомість її фільтрує, перероблює, систематизує. Отже, як висловилася відома дослідниця Н. Арутюнова, концепти утворюють своєрідний культурний шар, що є посередником між людиною і світом [5, с. 18].

Колективна концептосистема представлена у свідомості етносу як узагальнення його колективного досвіду, що дає змогу його представникам ідентифікувати себе і взаємодіяти. У такому розумінні поняття концептосистеми відповідає термінові «концептосфера», який запропонував Д. Лихачов, визначаючи його як сукупність концептів нації, що формує світосприйняття і світорозуміння певного етносу; при цьому, зазначає дослідник, що багатшими є культура нації, її фольклор, література, наука, мистецтво, історичний досвід, релігія, то багатшою є концептосфера народу [3, с. 54; 6, с. 261]. Для моделювання структури концептосфери виділяють її ядро (базова когнітивно-пропозиційна структура), приядерну зону (основні лексичні репрезентації), ближчу (образні асоціації) і дальшу периферію (суб'єктивно-модальні смисли) [1, с. 61].

Н. Слухай слушно зазначає, що концепт здатний виступати маркером етнічної мовної картини світу, являючи собою не лише феномен мовно-культурного, а й

культурно-семіотичного плану, оскільки він може відображати у тому числі «мовчазні смисли» культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною з яких є мовна [7, с. 468]. Опис концептосфери тексту передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких уживаються ключові слова, що є носіями концептуального змісту, задля виявлення характерних особливостей концепту – його атрибутів та образних асоціацій.

Переходячи до розгляду концепту ШЛЯХ у японській лінгвокультурі, ми насамперед маємо зазначити специфіку лексичної одиниці 道, яка, відповідаючи, з одного боку, українській лексемі «шлях» (включаючи й переносні значення «спосіб» чи «життєвий шлях»), з іншого, має також низку інших переносних значень, позначаючи: «обов'язок», «доктрину», «правду», «справедливість» [9]. Окрім цього, 道 – це ще й «техніка», «мистецтво», про що можна судити з наявності в лексичному фонді японської мови слів на кшталт 弓道 *техніка володіння арбалетом*, 剣道 *кендо (мистецтво володіння мечем)*, 柔道 *озюдо (бойове мистецтво)*, 茶道 *чайна церемонія*, 書道 *мистецтво каліграфії* тощо. Тобто, бачимо, що саме поняття 道 є надзвичайно широким і практично всеохоплюючим.

Як відомо, залежно від ролі концепту у структурі свідомості розрізняють культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські тощо, а на підставі параметру об'єкта концептуалізації – антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні, концепти-архетипи [6, с. 258]. Концепт ШЛЯХ, напевне, можна віднести до ідеологічних, хоча, як буде продемонстровано нижче, він має і риси, притаманні філософським концептам. Далі за суб'єктом концептуалізації виокремлюють загальні (універсальні) етноконцепти, групові та індивідуальні [5, с. 17; 6, с. 258]. Тут наш концепт, очевидно, належить до етноконцептів, проте водночас він має й певні універсальні риси (приміром, стале словосполучення *життєвий шлях*, яке притаманне не лише японській, а й іншим мовам світу). За якістю інформації мовознавці виділяють понятійно-логічні, образно-художні, парадоксальні концепти [6, с. 258]. В цьому ключі ШЛЯХ є швидше образно-художнім, хоча він містить у собі й деякі суперечливі, парадоксальні елементи, про які йтиметься трохи нижче. За мовним вираженням, як відомо, концепти репрезентовані лексемами, фразеологічними сполученнями, вільними словосполученнями, синтаксичними конструкціями, текстами, сукупностями текстів [5, с. 18]. Наш концепт представлений насамперед лексемами – як простими, так і похідними, але спорідненими, а також деякими словосполученнями, які вкажемо далі. Хоча, за великим рахунком, і сам текст «Хагакуре» загалом можна назвати концептом, таким собі репрезентантом ШЛЯХУ ВОІНА, оскільки цей текст є Кодексом самурая і містить у собі всі морально-етичні настанови справжнього мужнього воїна.

Погляньмо тепер, які лексеми вербалізують концепт ШЛЯХ у Книзі самурая «Хагакуре». Ключовими лексичними одиницями, які репрезентують концепт ШЛЯХ у тексті «Хагакуре», за нашими спостереженнями, є: 武道 (букв. *мистецтво воїна, шлях воїна*), 武士道 (букв. *шлях воїна, бушидо*) і, звісно ж, 道. Рідше натрапляємо також на лексему 天道 на позначення «істинного, праведного шляху». Лексичні репрезентанти концепту ШЛЯХ у тексті «Хагакуре» є надзвичайно частотними: за нашими підрахунками, вказані лексеми у тексті вжито понад 150 разів, що дійсно робить

концепт ШЛЯХ наскрізним і центральним у філософії самурая за версією Ямамото Цунетомо.

Ядром концепту ШЛЯХ є висловлювання якраз із цими вказаними іменниками, які, як нам видається, є ключовими. Так, зокрема, у тексті натрапляємо на словосполучення на кшталт: 死の道 *шлях смерті*, 武士道の大意 / 武道の大意 *значення шляху воїна*, 和の道 *шлях гармонії*, 眞の道 *шлях істини*, 教訓の道 *шлях повчань*, наприклад:

武士道の大意を言下に答へ得る人は少ない。 *Мало людей, які дадуть правильну відповідь на питання: «Що означає шлях воїна?»* (тут і далі – переклад наш);

武道の大意は何と御心得候や。 *А чи знаєте Ви, що насправді означає шлях самурая?*;

候時は、先づ亭主の事をよく思入りて行くがよし。和の道也。 *Якщо маєш супроводжувати кудись свого володаря чи вести з ним бесіду, то насамперед думай про нього. Це – шлях гармонії*;

諫言の意見の仕様は和の道。 *Висловлення своєї думки у пораді – шлях гармонії*;
眞の道を祈りて叶はぬ事なし。 *Хоч, буває, ти і збився зі шляху істини, але не може бути так, щоб ти не міг знову повернутися на нього*;

教訓の道ふさがりて、我が儘なる故、一生非を重ね、愚を増して、すたる也。 *Коли шлях повчань для мене вже був закритим, і я став тим, ким я є, я бачу, що за все своє життя нагромадив лише вади й дурість і став боягузом*.

Концепт ШЛЯХ супроводжується емоційно-оцінними конотаціями. При цьому конотації мають позитивний відтінок:

純一無雑、まじり物があつては道でない。 *Будь чистим... Усе, що доміщується до цього, – це не шлях*;

一家を立つるな、常に我が非を知つて修行する所に道はある。 *Ніколи не зупиняйся, повсякчас пізнавай невідоме. У цьому і є шлях*;

義よりも上に道は有る也。 *Шлях є вищим за праведність*.

Приядерна зона концепту ШЛЯХ представлена основними регулярними лексичними репрезентаціями, при цьому спостерігаємо дуже різноманітне образне осмислення концепту ШЛЯХ автором, Ямамото Цунетомо. Нижче ми виділили основні, на нашу думку, образні репрезентації концепту ШЛЯХ у тексті «Хагакуре», які ілюструємо уривками з означеного твору:

1) «шлях – це смерть»:

道は死ぬ事。 *Шлях – це смерть*;

武士道といふは、死ぬ事と見附けたり。 *Шлях воїна полягає у тому, щоби померти*;

死の道も、平生に死に習うては、心安く死ぬべき事也。 *Так само і шлях смерті: якщо переконаєш себе в тому, що смерть – це нормально й буденно, і матимеш намір померти саме так, то й насправді помреш зі спокійним серцем*.

2) «шлях – це речовина»:

а) чиста, без домішки:

純一無雑、まじり物があつては道でない。 *Будь чистим... Усе, що доміщується до цього – це не шлях*;

б) тверда і неподільна:

武人は二道せず、に武道に勵め。 *Свій шлях ділити на два не можна, є лише шлях воїна.*

3) «шлях – це ідеал, якого треба прагнути». При цьому спостерігаємо дві можливі інтерпретації доступності цього ідеалу:

а) шлях – це ідеал, якого неможливо досягнути:

義よりも上に道は有る也。 *Шлях є вищим за праведність;*

劍道修行に果てはない、昨日よりは今日と一生日々仕上ぐる事。 *Немає межі на шляху самовдосконалення. Працюй щоденно все життя, щоб сьогодні стати кращим, ніж ти був учора;*

この上に、段立ち越え道の絶えたる位ある也。その道に深く入れば、終に果て無き事を見附くる故、是迄と思ふ事ならず。 *Проте є ще один етап, найважливіший. На цьому етапі людина усвідомлює, що шлях удосконалення нескінченний, а тому їй ніколи не спаде на думку, що вона вже досягла вершини;*

б) «шлях – це ідеал, але його можна пізнати»:

道に達するには念々知非、人に談合する事。 *Щоб досягти шляху, відкинь себе й послухай інших;*

道を知る者ならば、たとへ、いらぬに極まりたるものにてても、御尤に存じ奉り候。 *Той, хто знає шлях, має рацію в тому, що щось відчутно непотрібне;*

氣力さへ強ければ詞も行ひも自然と道に叶ふ、されど心が第一。 *Якщо будеш сильним духом, твої слова й дії відповідатимуть Шляхові... Найважливіше – це твоє серце.* Тут, зокрема, іменник 道 супроводжує дієслово 叶ふ здійснюватися, справджуватися, яке у звичному контексті вживають з іменником 夢. Отже, «шлях» – це свого роду мрія, яка, однак, може здійснитися.

4) «шлях – це знання»:

道とは我が非を知る事。 *Шлях – це знати власні вад;*

悪固まりに一家を立つるな、我が非を知つて探促するが即ち道。 *Замкнутися у своїх межах – означає піти не туди... Знати й шукати свої недоліки – це і є Шлях;*
一家を立つるな、常に我が非を知つて修行する所に道はある。 *Ніколи не зупиняйся, повсякчас пізнавай невідоме. У цьому і є Шлях.*

5) і, доволі несподівано, протилежний образ: «шлях – це незнання»:

武道は今日の事も知らずと思ひて。 *Шлях самурая – це усвідомлення того, що ти не знаєш, що буде з тобою через мить.*

6) «шлях – це емоція»:

武士道は死狂ひなり。 *Шлях самурая – це відчай.*

7) «шлях – це рух»:

武道は率忽に無二無三に。 *Шлях воїна – це нестися стрімголов;*

一家を立つるな、常に我が非を知つて修行する所に道はある。 *Ніколи не зупиняйся, повсякчас пізнавай невідоме. У цьому і є Шлях.*

Образні асоціації шляху зі знанням / незнанням, емоцією, усвідомленням своїх вад, смертю й ідеалом дозволяють актуалізувати такі (подекуди парадоксальні) риси ШЛЯХУ: *пізнаваність, трансцендентність, недосяжність, шаленість, самоаналіз, самокритика, вища істина.*

Погляньмо тепер, яким чином ШЛЯХ уписується до системи координат універсальних кодів культури, що, як відомо, існують у свідомості кожного етносу та співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини, а також стають базою для концептуалізації та категоризації дійсності [6, с. 220]. Як ми пам'ятаємо, код культури – це мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу і внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу і репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти [6, с. 220]. Дослідники виділяють шість універсальних базових кодів культури: соматичний (тілесний); просторовий; часовий; предметний; біоморфний (назви рослин і тварин); духовний [4, с. 298].

Очевидно, що з соматичним, предметним і біоморфним кодами наш концепт має мало спільного, а ось просторовий, часовий і духовний коди цілком можуть виражатися за посередництва одиниці 道, тому зупинимось на них детальніше.

Відомо, що просторовий код пов'язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини та світу, й елементи цього коду позначають різні аспекти буття людини [6, с. 220]. Для просторового коду культури важливою є бінарна опозиція *верх-низ*, яка базується на принципі бінарності – одній із найдавніших рис людського мислення, що є засобом категоризації, відображенням у міфології, фольклорі, релігійних ритуалах, побуті, пареміях тощо. Зокрема, Клод Леві-Строс наголошував на визначальній ролі принципу бінарності, який забезпечує функціонування мови та мислення людини [8, с. 185]. Оскільки однією з головних бінарних опозицій є протиставлення позитивного й негативного, яке вербалізують поняття *верху* (або ж, у нашому випадку, 上) й *низу* (下, відповідно), спробуємо відшукати приклади вживання лексем 道, 武道 чи 武士道 в одному контексті з 上 та 下. При цьому ми виходимо з того, що 上 й 下 у японській лінгвокультурі створюють таку саму бінарну опозицію, як і *верх* та *низ* – в українській (上 – Небеса, хороше, позитивне; 下 – Підземне царство, темне, негативне). На підтвердження цих наших міркувань, до речі, можна навести, наприклад, такі японські вислови: 上には上がある *не буває настільки добре, щоби не могло бути ще краще* (букв. *над верхом є ще один верх*), 上に立つ *піти вгору* (про кар'єрне зростання), 上がり物 *жертва богам* (букв. *те, що підноситься*), 上つ国 *Небеса, краєвий світ*, 上びる (застаріле) *якісна річ*; 下つ国 *Підземний світ, царство мертвих*, 下の下 *найгірше, нижче плінтуса*, 下らない *дурний, безглуздий*, тобто для японського етносу «верх» (上) також символізує позитивне, хороше, а «низ» (下) – погане, лихе. Отже, подивимося на співвідношення «доброго» 上 / «лихого» 下 зі ШЛЯХОМ. У тексті «Хагакуре» ми відшукали тільки один, проте надзвичайно показовий приклад:

義よりも上に道は有る也。 *Шлях є вищим за праведність.*

Чим же цей приклад цікавий? Та тим, що в ньому спостерігаємо поєднання просторового коду (上) з духовним (義): з одного боку, ШЛЯХ є *вищим* (кращим, досконалішим, святішим), а, з іншого, його порівняно з однозначним духовним поняттям *праведності*, яке, безперечно, є вербальним репрезентантом духовного коду культури, при цьому ШЛЯХ стає вершиною духовності, він ніби перебуває *зверху*, над усією рештою духовних чеснот.

Якщо ж не обмежуватися лише тим, що стосується бінарних опозицій, то у межах просторового коду можемо відшукати ще деякі метафоричні вислови, пов'язані зі ШЛЯХОМ, наприклад:

總じて道の者は、その道にて立つて行かで叶はぬもの。 *Люди на шляхові мають іти цим шляхом.* Вислів, безперечно, є метафоричним, і ШЛЯХ у ньому виступає на позначення певного морально-етичного, а, можливо, і духовного (враховуючи контекст – уривок узятو з розповіді про мандрівного монаха) ідеалу, якому і має *слідувати* людина, що поставила собі це за мету;

一呼吸の中に邪を含まぬ所が、即ち道也。然れば道は一つ也。 *Посеред одного подиху, де нема жодних відхилень, і є Шлях. Якщо так, то Шлях єдиний.* Тут спостерігаємо метафоричне членування уявного простору (一呼吸の中), а також указування на неподільність абстрактної величини (道は一つ), яку насправді неможливо розглядати з позиції «подільності / неподільності».

Отже, дійсно, як ми і передбачали, концепт ШЛЯХ активно виражає себе у межах просторового коду культури, оскільки і він сам представлений лексичною одиницею з відчутним просторовим елементом значення.

Перейдемо тепер до часового коду, який, як указує О. Селіванова, спирається на сприйняття людиною часу і зумовлює можливість концептуалізації дійсності відносно часової осі, а також фіксує уявлення абсолютного й відносного часу, відношення людського життя до часу Всесвіту [6, с. 220]. Як відомо, часовий код близький до просторового, оскільки ще давні люди пов'язували уявлення про час з освоєнням ними простору. Найтиповіше поєднання часового і просторового кодів вербалізується у фразеологізмі *життєвий шлях*. І якраз на нього ми й натрапляємо у тексті «Хагакуре»:

士は諸朋輩に頼もしく寄合ひ、中にも智慧有る人に我が身の上の意見を頼み、我が非を知つて一生道を探促する者は、御國の寶となる也。 *Дружні стосунки між самураями, старшими й молодшими колегами, готовність завжди дати пораду самому і звертання за порадою до вищої за рангом людини, усвідомлення власних недоліків і намагання позбутися їх на своєму життєвому шляху – всі ці речі і є справжнім скарбом країни.*

Вище ми зазначили, що ШЛЯХ є своєрідним духовним ідеалом та орієнтиром, тому, безсумнівно, цей концепт активно виявляється у межах духовного коду культури, який, як відомо, відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо [6, с. 220] та реалізується за допомогою слів на позначення понять добра і зла, а також істот із міфологічної та релігійної сфери, які ці поняття символізують. В нашому випадку ШЛЯХ (道) однозначно символізує *добро*, і тут не може бути жодних уточнень, адже ми пам'ятаємо: 道は一つ *Шлях – єдиний*. ШЛЯХ (道) – це тільки і виключно *правильне, хороше, ідеал*, на відміну від, наприклад, концепту ШЛЯХ в українській мові, де може йтися і про *шлях у нікуди, хибний шлях чи шлях занепаду*. В японській лінгвокультурі такого контексту не знаходимо (пригадаймо навіть хоча б указані вище переносні значення лексеми 道: *обов'язок, доктрина, правда, справедливість* з однозначно позитивною конотацією). І дійсно, у своєму трактаті Ямамото Цунетомо не вживає слова 道 на позначення чогось негативного: коли йдеться про *погане*, він каже не «шлях», а «збитися зі шляху»:

眞の道を祈りて叶はぬ事なし。 *Хоч, буває, ти і збився зі шляху істини, але не може бути так, щоб ти не міг знову повернутися на нього;*

上下の禮儀を背き候と、武士道を廻し申し候とは、何れ落度なるべきや。

Що зрештє: помилитися у поведінці стосовно вищого за рангом чи збитися зі Шляху самурая?;

我が智慧の一分の智慧計りにて萬事をなす故、私と成り天道に背き、惡事となる也。 *Якщо завжди діяти, покладаючись лише на власну кмітливість, це зрештою призведе до корисливості, втрати правильного шляху і до лиха. У всіх трьох прикладах спостерігаємо поєднання духовного коду із просторовим.*

Звісно, духовний код – це не лише поняття добра і зла, а й поняття, що стосуються релігії, вірувань, міфології. У цьому аспекті концепт ШЛЯХ також виявляє активність, поєднуючись із виразниками традиційних для японської лінгвокультури (хоча свого часу і запозичених) буддійських та конфуціанських вірувань:

道を修行する今日の事は「知非便捨」に若くはなし。 *У пізнанні Шляху не шукай нічого більшого, ніж те, про що Будда казав: «знання», «заперечення», «нагода», «відкидання» (в оригіналі ім'я Будди не згадується, однак, воно зазначається в одному з попередніх уривків; повторюється і вказана цитата Будди, тому немає сумнівів, що йдеться саме про нього);*

武士道一つにて、他に求むることあるべからず。道の字は同じ事也。然るに、儒道、佛道、を聞きて武士道などと云ふは、道に叶はぬところ也。斯くの如く心得て諸道を聞きて、よくよく道に叶ふべし。 *Не слід шукати нічого більшого у Шляху самурая. І це стосується всього, що має назву «Шлях». Тому неправильно слухати про Шлях Конфуція чи Шлях Будди і стверджувати, що це є Шлях самурая. Якщо хтось розуміє суть речей таким чином, то він слухатиме про нові й нові Шляхи і буде дедалі більше осягати свій власний Шлях. У цьому уривкові якраз актуальним буде значення лексеми 道 як «релігійної чи філософської доктрини».*

Цікавим умежах духовного коду нам також видається протиставлення ШЛЯХУ як виразника духовного ідеалу й добра зі *Шляхом людини* – земним і грішним:

善悪は人の道也。 *Добрі й погані вчинки – це Шлях людини.* Отже, ШЛЯХ (*Шлях воїна*) – це ідеальне, небесне, досконале, а *Шлях людини* – реальне, земне, з вадами. Оцінка ж поведінки людини та різних вимірів її діяльності, як ми знаємо, відбувається саме у межах духовного коду.

До речі, перетинання двох кодів, які ми спостерігали вище, є цілком нормальним явищем: О. Селіванова зазначає, що межі між кодами культури нечіткі [6, с. 220].

Отже, розглянувши концепт ШЛЯХ, визначивши його ядро та приядерну зону, а також з'ясувавши його роль у просторовому, часовому й духовному кодах японської лінгвокультури, можемо підбити деякі підсумки. По-перше, ШЛЯХ (道) є ідеологічним концептом із філософськими елементами, етноконцептом з елементами універсального, образно-художнім концептом із елементами парадоксального.

По-друге, ядром концепту ШЛЯХ є ключові лексеми 武士道, 武道, 道; образне осмислення концепту ШЛЯХ автором «Хагакуре» є різноманітним: він може бути «речовиною», «ідеалом», «емоцією» тощо. Окрім цього, типовим є уявлення про «шлях гармонії» та «значення шляху воїна».

По-третє, ШЛЯХ перебуває на перетині трьох кодів культури – часового, просторового й духовного, неначе об'єднуючи у собі ці три осі. Так, ШЛЯХ є *позитивним* (тим, що *вгорі*), він неначе здійснюється над усіма чеснотами і є водночас як уособленням найвищої істини, так і *життєвим шляхом*.

Отже, уявлення японської лінгвокультури про Шлях воіна з центральним концептом ШЛЯХ окреслює перед нами портрет ідеального солдата, захисника своєї землі й відданого підданого. Звісно, кожна нація має свою власну концептосферу, відмінну від інших, але особисто нам би все-таки хотілося, щоб саме японське бачення ШЛЯХУ ВОІНА вкоренилося й на наших теренах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Бабенко Л.Г.* Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
2. *Вежбицкая А.* Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая [Пер. с англ. А.Д. Шмелева]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. *Голубовська І.О.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій / І.О. Голубовська, І.Р. Корольов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с.
4. *Красных В.В.* «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
5. *Прохоров Ю.Е.* В поисках концепта: Учебное пособие / Ю.Е. Прохоров. – М.: Флинта, Наука, 2008. – 176 с.
6. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К, 2006. – 716 с.
7. *Слухай Н.В.* Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н.В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К.: Логос, 2002. – С. 462-470. – Вип. 7
8. *Levi-Strauss, C.* The Story of Lynx / Clod Levi-Strauss. – Chicago: Univ. Of Chicago Pr., 1995. – 294 p.
9. 英和英辞典: [електронне джерело] – режим доступу до словника: <http://ejje.weblio.jp/content/道>
10. 山本常朝. 葉隠 (原文) : [електронне джерело] – режим доступу до тексту: <http://hagakure-text.jp>

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2016 р.

T. Komarnytska, PhD in Philology, teaching assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VERBALISATION OF THE CONCEPT “WAY” IN THE MARTIAL-PHILOSOPHICAL TRACTATE “HAGAKURE” AND ITS ROLE IN EXPRESSION THE SPACE, TIME, AS WELL AS SPIRIT CODES OF THE JAPANESE LINGUOCULTURE

The article is devoted to the analysis of the concept WAY / 道 in Yamamoto Tsunetomo's tractate “Hagakure”, determining its nucleus and aboutnuclear zone, as well as the main lexical representations and presentative associations. Its functioning in the space, time and spirit codes of the Japanese linguoculture is demonstrated; the cases of their intersection are considered.

Key words: concept, concept nucleus, key lexemes, presentative associations, universal basic culture code.

DIE VERBALISIERUNG DES KONZEPTS „DER WEG“ IN MILITÄR-PHILOSOFISCHER ABHANDLUNG „HAGAKURE“ UND SEINE ROLLE IM AUSDRUCK DES RAUM-, ZEIT- UND GEISTKODES DER JAPANISCHEN LINGUOKULTUR

Der Artikel ist der Analyse des Konzepts DER WEG /道 in der Abhandlung „Hagakure“ von Yamamoto Tsunetomo gewidmet. Der Kern und die nebenkernige Zone des Konzepts wurden bestimmt, die hauptsächlichsten lexikalischen Repräsentationen und bildlichen Assoziationen wurden entdeckt. Auch wurde das Funktionieren des Konzepts im Raum-, Zeit- und Geistkode der japanischen Linguokultur bezeichnet und die Kreuzung dieser Kodes entdeckt.

Schlüsselwörter: das Konzept, der Kern des Konzepts, die Schlüssellexemen, die bildlichen Assoziationen, der universale Basiskode der Kultur.

УДК 811.521'373.612.2

К. Комісаров, канд. філол. наук, докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСПОЗИЦІЇ СМИСЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ)

Визначено основні підходи до вивчення метафори й метонімії в руслі когнітивної семантики; проаналізовано механізми метафоризації та метонімізації крізь призму поняття деривації; досліджено у загальному плані проблему інтерпретації переосмислених одиниць у сучасній японській мові; детально розглянуто продукти метафоричного перенесення та метонімічного зсуву в системі фігур мовлення: порівняння, метафору, епітет, уособлення, метонімію, синекдоху, алегорію, антономазію.

Ключові слова: когнітивні механізми транспозиції смислів, когнітивна семантика, стилістична семасіологія, метафора, метонімія, деривація, фігури мовлення.

Уже тривалий час увагу мовознавців, що здійснюють свої наукові дослідження на матеріалі різних національних мов, привертає транспозиція смислу мовних одиниць, яка відбувається завдяки спеціалізації загальноновживаної одиниці шляхом трансформації її основного значення за подібністю (метафоризація) чи сумісністю (метонімізація).

Як слушно зазначають Р. Помірко та Р. Дудок, здатність людини мислити метафорично і метонімічно є проявом закономірних умов виникнення символів-знаків. Символічні форми народжуються у когнітивному акті, у зв'язку з чим символ та зміст виявляються зв'язаними відношеннями структурного ізоморфізму. Однак це не пояснює конкретних когнітивних механізмів виникнення символів. Належить встановити самі механізми, завдяки котрим глибинна образна змістова структура символів

переноситься на поверхневий рівень мовних смислів під час їхньої інтерпретації [5]. Загалом, лінгвістичні дослідження у наш час спрямовані на врахування ролі когнітивних структур у словотворчих процесах, що зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення засобів вербалізації таких структур, зокрема, й на матеріалі сучасної японської мови. Цим, здебільшого, й визначається **актуальність** нашого дослідження.

Мета дослідження – розглянути метафору й метонімію з когнітивної та стилістичної точок зору, щоб наочно показати головні особливості репрезентації когнітивних механізмів транспозиції смислів у японській мові. Загальна мета дослідження, сформульована вище, передбачила виконання низки конкретних **завдань**: визначити основні підходи до вивчення метафори й метонімії в руслі когнітивної семантики; проаналізувати механізми метафоризації та метонімізації крізь призму поняття деривації; дослідити у загальному плані проблему інтерпретації переосмислених одиниць у сучасній японській мові; детально розглянути продукти метафоричного перенесення та метонімічного зсуву в системі фігур мовлення.

Об'єктом нашого дослідження були когнітивні механізми транспозиції смислів, а **предметом** – переосмислені одиниці сучасної японської мови (продукти метафоризації та метонімізації).

У внутрішньолінгвістичному ключі метафора та метонімія розглядаються, зазвичай, у зв'язку з поняттям деривації. Л.О. Кудрявцева, говорячи про важливість урахування дериваційного аспекту під час синхронно-динамічного опису словникового складу, відзначає, зокрема, що, по-перше, звернення до динамічних характеристик мови, активізація досліджень у цьому напрямку розмивають межі поняття деривації і роблять визначення терміну більш широким і менш термінологічно окресленим, і, по-друге, дериваційні процеси мають місце на всіх рівнях мови, а до дериваційних відношень залучаються як однорівневі, так і різнорівневі одиниці [3, с.31].

У найзагальнішому розумінні, деривація – це процес творення нового слова на базі вже наявних у мові слів. Як зазначає, зокрема, О.О. Селіванова, тривалий час у дериватології панувала концепція синтаксичної природи деривації, згідно з якою всі похідні слова утворюються тільки на базі синтаксичних конструкцій, є трансформацією судження, мотиваційної синтагми, дефініції, глибинних структур синтаксису, а у сучасній когнітивній ономазіології ця концепція підтверджується лише частково щодо похідних слів пропозиційного типу мотивації; асоціативно утворені слова ґрунтуються на інших механізмах [7, с.114-115].

Говорячи про лексико-семантичну деривацію, Л.О. Кудрявцева пропонує виділяти чотири універсальні ознаки, що характеризують це явище в цілому: 1) модельований характер дериваційних процесів у тому сенсі, що кожен із них слугує виконанню певного смислового завдання і що для досягнення кожної окремої мети необхідно визначити кількість формальних операцій (що дозволяє аналізувати деривацію у формальному та змістовому планах); 2) повна чи часткова прогнозованість функціонально-семантичного зсуву; 3) мотивованість похідної одиниці, що утворилася внаслідок дериваційного процесу; 4) структурованість процесу, що полягає в оптимальному узгодженні субстанції, структури та функції процесу і тісно пов'язана з моделюванням процесу [3, с.32-33].

Як відомо, деривація опосередкує чотири типи відношень між твірними і похідними словами: еквівалентності, модифікації, транспозиції та мутації [7, с. 114]. У зв'язку з темою нашого дослідження нас цікавили, звісно ж, відношення транспозиції.

Типи механізму метафоризації Л.О. Кудрявцева подає у вигляді таких моделей лексико-семантичної деривації, що характеризуються міжпарадигматичними відношеннями вихідної та результативної одиниць: 1) метафоризація з актуалізацією прихованої периферійної семи; 2) метафоризація з актуалізацією семи «зовнішня ознака»; 3) функціональна метафоризація; 4) асоціативна метафоризація. Метонімізація представлена моделями місцево-посесивної метонімічної деривації, результативно-причинної метонімічної деривації та інструментально-спрямовуючої метонімічної деривації [3, с. 76-105]. Така диференціація, переважно, корелює із тими, що пропонуються на сучасному етапі провідними дослідниками японської мови. Проте, є й деякі нюанси, що буде показано згодом.

Відомо, що у формуванні мовної картини світу важливу роль відіграє семантичне словотворення, позаяк саме в його царині найяскравіше виявляється взаємозв'язок між мовою та свідомістю. Цей взаємозв'язок є дуже важливим для когнітивного осмислення процесів, що тривають у лексичній системі національної мови. І тут на допомогу приходить когнітивна семантика – напрям когнітивної лінгвістики, який розглядає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження та обробки інформації людським мозком. Згідно з головними положеннями когнітивної семантики, опис семантичної структури здійснюється шляхом її представлення як мережі значень, пов'язаних на підставі специфікації й розширення, тобто метафоричного перенесення, а механізм метафори має когнітивне підґрунтя й є використанням знаків однієї предметної сфери на позначення іншої, що зумовлено специфікою асоціативних операцій етносвідомості [7, с. 216].

Як відзначає Г.М. Шиманович, концептуальна система знань про світ, яка формується на основі досвіду людини, є основою семантики мови і знаходить своє відображення в процесі переосмислення значень; існування певних закономірних зв'язків мовної форми з численними функціями, які вона виконує, пояснюється з точки зору когнітивної теорії як зв'язок між певною лінгвістичною формою та ментальним образом [8, с. 35].

Таким чином, вважаємо за необхідне звернутися до спостережень провідних японських мовознавців над особливостями інтерпретації одиниць, що зазнали трансформації свого основного значення за подібністю чи сумісністю, зокрема, у художньому дискурсі [9, с. 385-390]. Головними проблемами інтерпретації метафори та метонімії в Японії вважаються їх неоднозначність (曖昧性 /аймайсей/) та проміжний характер (中間性 /чю:кансей/). Неоднозначність полягає в тому, що у великій кількості випадків доволі важко встановити, чи усвідомлював автор повідомлення, по-перше, відмову від його буквального смислу, і, по-друге, – його риторичність. Ця проблема дуже легко вирішується за умови використання прийому порівняння: 相撲取りのように肥えた身体 [広津和郎『神経病時代』, цит. за 9, с. 385] *Дебеле тіло, як у борця сумо*. За контекстом можна встановити, що власник тіла (директор фірми) не є борцем сумо, проте це можна зрозуміти й без контексту, орієнтуючись лише на структурне оформлення порівняння.

Проміжний характер переосмислених одиниць виявляється, насамперед, у тому, що реципієнт може сприймати інформацію частково у прямому значенні, частково у переносному, і може статися навіть так, що переосмислена одиниця взагалі не буде інтерпретована як продукт транспозиції смислів: 赤んぼが生まれ、木の枝の人たちに緊張の気が行き渡った。[井伏鱒二『旧・笛吹川の趾地』, цит. за 9, с.385] *На-родилася дитинка, і лягли клопоти на плечі батьків / Дозрілі плоди – напружились віти;* 三輪さんと胸で呼ぶ時、恋しいものの形が判然と自分の心の中に現れる様で、楽しいと云う気が身体全身に開かれる思いがされる。[田村俊子『あきらめ』, цит. за 9, с.385] *Коли у глибині душі промовляєш: «Міва-сан...», здається, що у серці починають вимальовуватися обриси чогось жаданого, і по всьому тілу розливається приємне відчуття;* 窓から流れ込む斜光線の明るい小川 [開高健『裸の王様』, цит. за 9, с.385] *Яскравих променів потічок, що струменить з вікна.*

На думку японських лінгвістів, у першому із наведених вище прикладів переосмислення значення може майже не виявлятися носіями японської мови, а в останньому воно є дуже відчутним, і можна навіть вишикувати цілі ряди прикладів за ступенем метафоризованості – від вищого до нижчого –, базуючись на особливостях інтерпретації продуктів транспозиції смислів представниками японської лінгвокультури. У зв'язку з цим виникає інтерес до семантико-структурних та функціональних особливостей епітетів та інших стилістичних фігур, заснованих на метафорі чи метонімії, у сучасній японській мові.

Провідні мовознавці Кіндаїчі Харухіко, Хаяші Окі та Шібата Такеші виділяють п'ять типів когнітивних механізмів, заснованих на метафорі [9, с.386-387]: 1) етимологічна метафоризація (語源的な比喻 /гогентекі на хію/: 入道雲 *грозові хмари*; 口車 *брехня, улегсливі слова*), за якої образність із часом стирається і утворюються т. зв. «метафори-шаблони» або «словесні штампи», про які ще буде сказано окремо; 2) заміна центрального значення (中心的な意味の交替 /чю:шінтекі на імі-но ко:тай/: 旗あげ *початок нової справи, відкриття підприємства*; 駆け出し (の) *початківець, новачок*), що відбувається за рахунок збільшення частотності уживання й виникнення нового значення, яке з часом починає витісняти первинне значення; 3) співіснування первинного та похідного значень (両義の共存 /рьо:гі-но кьо:дзон/: 渋い *терпкий (на смак) або похмурий (про обличчя)*; 咀嚼 *пережовування або засвоєння, розуміння*); 4) okazionale функціонування похідного значення (臨時性の残存 /рінджісей-но дзандзон/: 沈没する *тонути (про судно)* або *напитися до нестями*; 巣立ち *пташенята готові залишити гніздо або діти вирости й готові до самостійного життя*), коли одиниця переважно використовується у своєму первинному значенні, а похідне значення поки що важко вважати навіть периферійним; 5) регулярне функціонування іще не кодифікованого похідного значення (準慣用的用法 /джюн'кан'йо:текі йо:хо:/: 尻尾 *хвіст (черги)*; 街道 *широкий шлях (у життя)*).

Для метонімії згадані вище фахівці пропонують розрізняти три головні механізми транспозиції смислів [9, с. 394-395]: 1) метонімія, заснована на відношеннях між дією чи її результатом, з одного боку, та ресурсами чи засобами для виконання цієї дії, з іншого (行為・結果と素材・手段の関係 /ко:і・кекка-то содай・шюдан-но канкей/): お茶 *чай* чи 煙草 *цигарки* використовуються на позначення перерви, 剣 *меч* – на

позначення військової сили чи збройних сил тощо; 2) відношення між суб'єктом та його властивістю (主体と属性の關係 /шютай-то дзокусей-но канкей/): 赤帽 *носії на залізниці* (букв.: червоний капелюх); 口減らし *скорочення утриманців* (букв.: скорочення ротів); 3) відношення між цілим та частиною (全体と個の關係 /дзентай-то ко-но канкей/): а) частина використовується на позначення цілого: 人はパンのみによって生きるにあらず *Не хлібом єдиним живе людина*; б) ціле використовується на позначення частини: お花見 *милування квітами сакури*.

Тепер звернімося до стилістичного аспекту нашого дослідження і перейдімо до детального розгляду продуктів метафоричного перенесення та метонімічного зсуву у системі фігур мовлення. Насамперед, варто згадати, що стилістична семасіологія вивчає стилістичні функції зміни логічного значення слів або сполучень слів, а також стилістичний результат різних за своїм характером зрушень їх предметної співвіднесеності [4, с. 10]. Далеко не кожне переосмислення перетворює слово на експресивний засіб (наприклад, ページ первинно означало сторінку в книжці, а тепер використовується також на позначення сторінки у мережі Інтернет; 記憶 може означати як пам'ять людини, так і функцію зберігання інформації електронних пристроїв: 記憶装置 *запам'ятовуючий пристрій*). Дуже часто воно призводить до утворення нового предметно-логічного значення, яке може співіснувати з вихідним значенням, а може й витіснити його (音頭をとる означає, насамперед, «бути солістом у хорі», однак у сучасному публіцистичному дискурсі, здебільшого, має значення «виявляти ініціативу», «брати контроль над процесом у свої руки», «задавати тон» тощо [12]).

Предметом стилістичної семасіології є тільки таке переосмислення слів або словосполучень, в результаті якого вони набувають нової здатності виступати у функції експресивних засобів мови.

Традиційно, стилістичні фігури розпадаються на два типи за ознакою їх конкретної мети і називаються фігурами якості та фігурами відношень. У зв'язку з предметом нашого дослідження нас цікавили фігури якості, які прийнято розподіляти на метафоричну, метонімічну та змішану групи. Фігури усіх цих груп мають спільну рису – всі вони є засобами якісної характеристики предмета мовлення [4, с. 10-11].

До метафоричної групи входять тропи, в основі яких лежить уподібнення (отожнення): порівняння, метафора, епітет та уособлення.

Порівнянням (直喩 /чокуйо/) називається зіставлення двох предметів, які мають спільну ознаку, з метою яскравішої та більш наочної характеристики одного з них. Слова, що позначають предмети, які порівнюються, зв'язуються між собою в японській мові сполучними засобами のように, のような, のようだ (залежно від синтаксичної позиції) та синонімічними до них, з певним розмовним відтінком, みたいに, みたいな, みたいだ, а також архаїчними 如く, 如き, 如し. При цьому можливі різні структурні варіанти порівняння: 気が狂ったようなソウルタワーの点滅 *Сеульська вежа блимала, немов божевільна*; なめるように子供をかわいがる *пестити дитинку, мало не облизуючи її*.

Слід зазначити, що поняття, які порівнюються японцями, часто можуть виявлятися доволі незвичними і навіть дуже дивними для представників інших культур і через це створювати при максимально еквівалентному перекладі доволі несподіваний

стилістичний ефект або ж не створювати його взагалі. Можна сміливо стверджувати, що порівняння в японській мові потребує ретельного вивчення, і особливо актуальним це питання є для стилістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та інших дисциплін. Цей момент важливо враховувати під час аналізу всіх продуктів метафоризації в японській мові. До безпосереднього розгляду метафори як фігури мовлення ми незабаром перейдемо, зробивши перед цим ще одне суттєве зауваження щодо порівняння.

Порівняння є доволі частотною фігурою в японській мові, проте слід пам'ятати, що не кожне порівняння є стилістичним засобом. Дуже часто порівняння використовується для логічного зіставлення двох предметів і не несе в собі жодної образної характеристики: ジュノーさんのように *Як лікар Жюно*; 姉と同じように (同じく) 日本語を習っていた *Вивчав японську мову, як і моя старша сестра*; もし今日も昨日みたいに暑かったら、どこも行かなかったと思う *Якби сьогодні було так само спекотно, як і вчора, думаю, я нікуди не пішов би*.

Метафорою (比喻 /хію/; メタファー /метафа:/) називається перенесення назви з одного предмета на інший на основі спільності якоїсь ознаки. Завдання метафори – не просте називання предмета мовлення (номінація), а його експресивна характеристика: 鷹の爪 *гострі перчинки «Кігті сокола»*; 柿の種 *солодощі «Кісточка хурми»*; スリルを味わう *спробувати страх на смак (насолодитися екстримом)*; 権利を踏み にじる *розтоптати (зневажати) права (людини)*; 揺れる評価に踊らされる *букв.: змушені танцювати (у певний спосіб) критеріями оцінювання, що постійно змінюються (змушені постійно пристосовуватися до нових критеріїв оцінювання)* [12].

Метафору нерідко називають стислим або прихованим порівнянням. Цим хочуть сказати, що, по-перше, механізм метафори і порівняння один і той самий, оскільки і в тому, і в іншому випадку характеристика предмета мовлення досягається зіставленням спільних ознак двох різних понять; по-друге, що за своєю структурою метафора та порівняння неоднакові: порівняння передбачає наявність формального вираження факту зіставлення, метафора – заміну прямого найменування предмета мовлення словом, ужитим в образному значенні. Можна сказати, що метафора є емоційнішою і, відповідно, виразнішою, ніж порівняння, через те, що в ній відсутнє логічне розчленування понять, що зіставляються. Слід, однак, неодмінно зауважити, що, по-перше, порівняння, на нашу думку, можна трактувати як експліковану метафору, і це дає додаткові підстави розглядати порівняння у системі фігур мовлення, заснованих на метафоризації; по-друге, носії японської мови часто схильні вживати саме порівняння, а не метафору, щоб запобігти хибній інтерпретації, наголошуючи на тому, що місце має саме вираження одного об'єкта дійсності через інший, а не проста номінація.

Велика кількість метафоричних виразів, створених первинно у художньому мовленні, перетворилися на т. зв. словесні штампи або, іншими словами, – із зображувальних засобів на виразні: 結局あの人は学校を卒業してから十年もずっと油を売って過ごしている。 *Врешті, сталося так, що він уже десять років від закінчення школи тільки й робить, що байдидує*; ヤキモチをやいてしまう 気持ち は 凄く 分かり ます。 *Як добре мені знайомий той стан, коли згоряєш від заздрощів!*

Епітетом (形容 /кеййо:/) називається слово чи словосполучення, яке містить експресивну характеристику предмета мовлення, що додається до останнього.

Найчастіше епітет являє собою залежну частину означального або обставинного словосполучення. Ось приклади з прикметником 甘い *солодкий*: 甘い考え *наївна думка* (уявлення); 甘い声で歌う *співати солодким голосом*; 甘い言葉で人を騙す *дурити людей привабливими пропозиціями*. Таку саму функцію має, наприклад, і прикметник かたい *твердий, міцний*: 固い意志 *сильна воля*; 固い表情 *суворий вираз обличчя*; 硬い表現 *кліше офіційного (ділового) мовлення, «книжні» вирази*.

Не слід плутати стилістичне поняття епітета із синтаксичним поняттям означення чи обставини. Ми розглядаємо слово як означення чи обставину, якщо воно цікавить нас із точки зору функції в реченні незалежно від його конкретного лексичного значення; ми розглядаємо слово як епітет, якщо воно вжите як виразний засіб і має не констатуюче, а емоційно-оцінне значення, незалежно від його синтаксичної функції.

Часто слова, які використовуються у функції епітета, самі по собі не містять безпосереднього оцінного значення, і воно виникає в них лише в умовах певного контексту, хоча метафоричного переосмислення тут може й не відбуватися: 大根の足 (*криві*) 足, *схожі на корінь* редьки дайкон.

Уособленням (擬人法 /гіджінхо:/) називається приписування неживим предметам та явищам властивостей, думок та дій, притаманних людині. Прийом уособлення використовується по-різному для передачі світосприйняття автора або внутрішнього стану ліричного героя: お日様 *Сонечко*; お月様 /оцукісама/ *Місяченько*; 春(朝)が訪れてくる *Приходить весна (ранок)*, 空が泣いている *Небо плаче*, 鳥が歌う *Пташки співають*, 風が頬を撫でる *Вітер погладжує щоки*.

До метонімічної групи входять тропи, в яких перенесення назви з одного предмета на інший здійснюється на підставі наявності реальних зв'язків між ними. До цієї групи належать метонімія та синекдоха [4, с. 21].

Якщо замість прямої назви предмета мовлення використовується назва якогось іншого предмета, який тісно з ним пов'язаний як умова його існування або його постійна ознака, або як його характерний результат тощо, то думка отримує більш яскраве вираження, оскільки повідомлення збагачується додатковими конкретними уявленнями. У цьому й полягає значення метонімії (換喩 /кан'ю/) як виразного засобу: 日の丸 *«сонячне коло» = державний прапор Японії*; 「君が代」 *назва державного гімну Японії*. Ці два метонімічні перенесення часто використовуються разом чи окремо для символічного позначення державної влади Японії (через її атрибути). Географічна назва «代々木 /Йойогі/» може вживатися у своєму прямому значенні або ж на позначення Комуністичної партії Японії, оскільки саме в цьому районі Токіо розташована її штаб-квартира.

Надзвичайно ілюстративними щодо використання метонімії є спостереження Н.В. Резнікової під час дослідження нею перекладів поезій Тараса Шевченка японською мовою. Так, зокрема, дослідниця зазначає, що метонімія «ревучий», використана як прийом ситуативної номінації об'єкта за індивідуалізуючою зовнішньою деталлю, перекладена Е. Фуджіі аналогічною японською метонімією 唸り立つとどろき, оскільки семантичне поле цієї одиниці перекладу однакове в обох мовах і нескладне для розуміння адресатом, а інший перекладач, Т. Шібуя, вважав, вірогідно, що таке словосполучення не відобразить тих соціально-культурних, оцінних конотацій, які

притаманні відповідному словосполученню в українській мові. Він удався до прийому перетворення ознаки на об'єкт (流れ *течія*), тобто рекатегоризації вихідної одиниці. Однак, як справедливо відзначає Н.В. Резнікова, при цьому втрачається частина емоційно-оцінної інформації, вираженої у першотворі через метонімію, марні підкреслена індивідуальність ознаки [6, с. 3].

Щодо синекдохи (提喩法 /тей'юхо:/, 代喩法 /дай'юхо:/), то її можна вважати частковим випадком метонімії, що має свій прояв у перенесенні найменування з частини на ціле. Так, зокрема, щодо синекдохи «кров (ворожу)», то Н.В. Резнікова констатує у перекладах обох вищезгаданих перекладачів повне відтворення метонімічної лексеми, а Т. Шібуя ще й експлікував цю синекдоху, додавши 全てのうそ (*кров*). Отже, метонімічне уявлення про кров як про розправу над ворогом цілком прийнятне і для світогляду японського читача. Синекдоха «кайдани» передана відповідником 鎖 *цеп, ланцюг*, міра інформаційної впорядкованості якого дещо ширша і, на перший погляд, не зовсім відповідає одиниці оригіналу. Проте, якщо перекласти «кайдани» еквівалентом з дещо конкретнішим значенням, наприклад, 軛 (*одягається, здебільшого, на худобу*) чи 首枷 (*асоціюється, насамперед, зі злочинцями*), то це негативно відобразиться на відтворенні образності. Отже, невідповідність статусу метонімічної одиниці зумовлює застосування способу її функціонального перетворення.

Такі метонімії, як «сім'я» – 家族 і «слово» – ことば, утворені шляхом перенесення назви з цілого на частину, практично не представляють труднощів для перекладу, оскільки і у структурному, і у змістовому відношенні способи їх вираження збігаються в українській і японській мовах [6, с. 3-6].

Підсумовуюче сказане про метонімічний зсув, наведемо приклади із соматизмом 手 *рука*: вирази на кшталт «手を打つ *вдарити по руках* = *дійти згоди; домовитися*» та «手を切る *відрубати руку* = *посваритися; припинити спілкування, співпрацю*» зроблять мовлення набагато яскравішим за те, в якому було б ужито відповідні одиниці в їх прямому значенні.

До змішаної групи входять фігури, що мають подвійну природу, оскільки їх основою може бути як метафоричне, так і метонімічне перенесення значення. До неї належать алегорія та антономазія [4, с. 23].

Алегорія (諷喩 /фу:ю:/; アレゴリー /арегорі:/) являє собою вираження абстрактної думки через конкретний образ. Мета алегорії як стилістичного засобу – підсилити дію логічного змісту мовлення, приєднавши до нього елемент емоційно-чуттєвого уявлення. Найпростішими прикладами алегорії є прислів'я: 「出る釘は打たれる」 *Цвях, що стирчить, забивають* = *Не висовуйся! Не намагайся вирізнятися із загалу*; 「井の中の蛙大海を知らず」 *Жаба, що живе у колодязі, не знає великого моря* = *Світогляд людини регламентується обставинами її життя*; 「馬の耳に念仏」 *читати молитву до Будди на вухо коню* = *робити щось марне, неефективне*; 「豚に真珠」 *як свині перлина* = *розкидати бісер перед свинями*.

Як зазначає Т. К. Комарницька, у японській фразеологічній лексикографії паремійний фонд традиційно розглядають окремо, не включаючи його до словників власне фразеологізмів. Схожий підхід має і дослідниця японської фразеології С.А. Бикова, яка розмежовує поняття 慣用句 /кан'йо:ку/ і 諺 /котовадза/, оскільки перші

побудовані у формі словосполучень, а другі – речень, і пропонує до фразеологізмів відносити лише ті прислів'я, які мають форму словосполучень [1]. Розглядаючи прислів'я та приказки, можна також звернути увагу на те, що немає чітких меж у їхньому розмежуванні: одні мовознавці під приказкою розуміють образний стійкий вислів, який, на відміну від прислів'я, не має характеру повчання, а інші лінгвісти різницю між цими двома поняттями вбачають у тому, що класичне прислів'я за своїм змістом двопланове (має прямий та образний план змісту), а приказка характеризується одноплановістю змісту (передає лише прямий смисл змісту висловлювання). Ще складніше трактування таких одиниць Т.К. Комарницька спостерігає у японських спеціалізованих словниках. Так, у словнику давніх прислів'їв 故事ことわざ事典 [10; 11] серед іншого містяться одиниці 完璧 *довершеність*, 還暦 *шістдесят років*, 喜寿 *сімдесят сім років*, 起承転結 *логічна побудова (твору)*, 驥足を展ばず *демонструвати свої непересічні здібності*, 狐につままれる *заплутатися, розгубитися*, 目と鼻の間 *під носом (близько)* тощо. Цілком очевидно, що такого роду одиниці зарахувати до розряду прислів'їв складно, оскільки жодна з них не містить у собі настанови повчального характеру, та й оформлені вони не у вигляді речень (прикладами алегорії серед наведених одиниць є лише три останні).

На цій підставі Т.К. Комарницька робить висновок, що в японському мовознавстві проблема розмежування тих чи інших груп фразеологізмів стоїть ще гостріше, ніж у мовознавстві європейському, де принаймні розроблені певні критерії. Окрім того, деякі фразеологічні одиниці потрапили і до словника прислів'їв, і до словника ідіом (例解慣用句事典 [13]): 危機一髪 *на волосинку від халепи*, 机上の空論 *теорія, відірвана від життя*, 窮鼠猫を嘯む *загнана миша і котка покусє (кого загнали у глухий кут, той боротиметься відчайдушно до кінця)*, 虫が付く *завести собі коханця*, 敵は本能寺にあり *мати на меті геть не те, що здається* [2, с. 263-265].

У прислів'ях зазвичай міститься метафорична алегорія, побудована на уподібненні абстрактних, узагальнених понять конкретним речам та явищам.

При метонімічній алегорії назва якогось предмета, що слугує традиційним речовим знаком тієї чи іншої ідеї (тобто її символом), використовується замість її прямого вираження: 今は十字架の時代 *Зараз епоха «хреста» (панування, поширеності християнства у світі)*. Випадки метонімічної алегорії взагалі зустрічаються рідше.

Антономазією (換称 /каншьо:/) називається вживання власної назви в якості загальної, і навпаки, вживання описового словосполучення замість власної назви. Перетворення власної назви у загальну може відбуватися як на основі метафоричного перенесення, так і метонімічного зсуву.

При метафоричній антономазії ім'я літературного або міфологічного персонажу чи визначної особистості використовується для характеристики тієї особи, про яку йдеться. Ось, наприклад, реклама підготовчих курсів для вступників до медичних навчальних закладів: 「赤ひげになりたい人へ」 *Тим, хто мріє стати Червоною Бородою*. Потрібно знати, що «Червона Борода» – це прізвисько лікаря, персонажа відомого кінофільму Курасови Акіри (1910-1998), знятого 1965 року за романом Ямамото Шюґоро (1903-1967) «Клініка Червоної Бороди». Любителів порибалити в Японії часто називають 太公望 /Тайко:бо:/ за званням військового радника Цзянь Цзяня

(XII-XI ст. до н.е.), що він його отримав від китайського правителя Чжоу Вень-вана, з яким мав щастя познайомитись саме під час риболовлі. Отже, можна констатувати, що за відсутності відповідних фонових знань інтерпретувати антономазію неможливо.

У випадках метонімічної антономазії ім'я художника, письменника, майстра тощо переноситься на його твори: レンブラントが超特価でお買い得! *Придбати Рембрандта із суперзнижкою!*; 疲れてきたのでマドンナを聴く *Стомився, слухаю Мадонну*. Наші спостереження показали, що основою метонімічної антономазії в сучасній японській мові найчастіше виступають персоналії, широко відомі як у самій Японії, так і за її межами.

Сформулюймо **висновки**, що ми їх дійшли в результаті дослідження.

1. У внутрішньолінгвістичному ключі метафору та метонімію зручно розглядати у зв'язку з поняттям деривації, і значущими тут є відношення транспозиції між твірними і похідними словами.

2. Семантичне словотворення відіграє важливу роль у формуванні мовної картини світу з огляду на взаємозв'язок між мовою та свідомістю, що є суттєвим для когнітивного осмислення процесів у лексичній системі мови, тому особливої значущості у цьому контексті набуває когнітивна семантика.

3. Головними проблемами інтерпретації метафори та метонімії в японській мові є їх неоднозначність та проміжний характер.

4. З огляду на досліджений матеріал, порівняння можна трактувати як експліковану метафору. Представники японської лінгвокультури часто схильні вживати саме порівняння, а не метафору, щоб запобігти хибній інтерпретації.

5. Поняття, зіставлявані японцями за подібністю (метафора), часто бувають доволі незвичними і дивними для представників інших культур і через це створюють при максимально еквівалентному перекладі доволі несподіваний стилістичний ефект або ж не створюють його взагалі. Що ж до метонімічного зсуву, то тут при перенесенні назви з одного предмета на інший реальні зв'язки між ними найчастіше виявляються прозорими і практично не представляють труднощів для перекладу. Те саме можна сказати і про антономазію: проблему становить антономазія метафорична, оскільки для її інтерпретації потрібні відповідні фонові знання, а основою метонімічної антономазії найчастіше виступають персоналії, широко відомі не лише на теренах Японії.

6. У японському мовознавстві проблема розмежування тих чи інших груп фразеологізмів стоїть дуже гостро, і її розв'язання належить до перспектив подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Быкова С.А.* Устойчивые словосочетания в современном японском языке / С.А. Быкова. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 64 с.;
2. *Комарницька Т.К.* Фразеологічні одиниці японської мови: проблема обсягу й упорядкування / Т.К. Комарницька // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 41, ч. 2. – С. 260-267;
3. *Кудрявцева Л.А.* Моделирование динамики словарного состава языка / Л.А. Кудрявцева : Монография. – 2-е изд., испр. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. – 208 с.;

4. Кузнец М.Д. Стилистика английского языка / М.Д. Кузнец, Ю.М. Скребнев. – Л., 1960. – 173 с.;
5. Помірко Р. Когнітивні механізми транспозиції смислів: метафора та метонімія (на матеріалі англійської фахової мови економіки) / Роман Помірко, Роман Дудок // Вісник Львівського ун-ту. Серія «Іноземні мови». – (2010) Вип. 17. – Львів, 2010. – С.4-9;
6. Резнікова Н. Стилистичні аспекти перекладу метонімії на японську мову (на матеріалі перекладів поезій Т. Шевченка) / Наталя Резнікова // Вісник Львівського ун-ту. Серія «Іноземні мови». – (2010) Вип. 17. – Львів, 2010. – С. 134-138;
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.;
8. Шиманович Г.М. Метафора як когнітивний механізм номінації та її роль у мовній картині світу / Г.М. Шиманович // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 107. — С. 35-38;
9. 金田一春彦. 日本語百科大事典 / 金田一春彦, 林大, 柴田武. 大修館書店. – 東京, 1995. – 1505頁;
10. 故事ことわざ活用事典 / 戸谷高明監修. 創拓社. – 東京, 2001. – 542頁;
11. 故事ことわざ事典 / 守随憲治監修. 新文学書房. – 東京, 1984. – 428頁;
12. 近藤安月子. 中・上級日本語教科書・日本への招待 / 近藤安月子, 丸山千歌. 東京大学出版会. – 東京, 2001. – 193頁;
13. 例解慣用句辞典. / 井上宗雄監修. 創拓社. – 東京, 1992. – 625頁.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2016 р.

К. Комиссаров, канд. филол. наук, докторант,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОГНИТИВНЫХ МЕХАНИЗМОВ ТРАНСПОЗИЦИИ СМЫСЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА)

Определены основные подходы к изучению метафоры и метонимии в русле когнитивной семантики; проанализированы механизмы метафоризации и метонимизации сквозь призму понятия деривации; исследована в общем плане проблема интерпретации переосмысленных единиц в современном японском языке; подробно рассмотрены продукты метафорического переноса и метонимического сдвига в системе фигур речи: сравнение, метафора, эпитет, олицетворение, метонимия, синекдоха, аллегория, антономасия.

Ключевые слова: когнитивные механизмы транспозиции смыслов, когнитивная семантика, стилистическая семасиология, метафора, метонимия, деривация, фигуры речи.

Komisarov K., PhD in Philology, doctoral candidate,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF LANGUAGE INTERPRETATION FOR THE COGNITIVE MECHANISMS OF TRANSPPOSITION OF SENSES (DATA OF MODERN JAPANESE)

Main approaches to the study of metaphor and metonymy in the mainstream of cognitive semantics are defined; mechanisms of metaphor and metonymy have been analyzed through the prism of the concept of derivation; problem of interpretation for derivative units in the modern Japanese language has been studied in a general way; we have described in detail such products of metaphorical transfer

and metonymic shift in the system of figures of speech as: comparison, metaphor, epithet, personification, metonymy, synecdoche, allegory, antonomasia.

Keywords: *cognitive mechanisms of transposition of senses, cognitive semantics, stylistic semasiology, metaphor, metonymy, derivation, figures of speech.*

УДК 811'373.7+159.942

Н. Костевич, викладач

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ЯПОНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТА ЙОДЖІДЖЮКУГО НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОЧУТТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено фразеології, а саме порівняльному аналізу фразеологічних одиниць японської мови та йоджіджюкуго, що позначають почуття людини. Метою дослідження є виявлення когнітивних відмінностей між фразеологічними одиницями японської мови та йоджіджюкуго, які беруть походження в Китаї, а також можливих відмінностей світогляду, виражених за їхньою допомогою.

Ключові слова: *фразеологія, фразеологічна одиниця, йоджіджюкуго, почуття людини, фразеологічні сполуки із 4-х ієрогліфів, культурні особливості.*

Фразеологія кожної з мов є показником багатства мови та історії народу. Особливо багатою на фразеологічні одиниці є японська мова, яка увібрала в себе не тільки мудрість, здобуту своїм народом, а й мудрість інших народів, зокрема Китаю. Серед японської фразеології особливе місце посідають йоджіджюкуго (складні словесні конструкції, які складаються із чотирьох ієрогліфів та мають китайське походження; в китайській мові такі ідіоми називаються чен'юй) [4, с. 114].

Оскільки свій початок йоджіджюкуго беруть у Китаї, то актуальним є проведення порівняльного дослідження йоджіджюкуго та інших японських фразеологічних одиниць для виявлення культурологічних відмінностей та відмінностей світогляду, виражених за їхньою допомогою, оскільки йоджіджюкуго висвітлюють проблему взаємодії мислення, а також є чинником, що до певної міри впливає на ментальну культуру суспільства [4, с.115].

Від часу свого приходу з Китаю йоджіджюкуго зазнали значного впливу японської культури та мови й фактично стали її частиною, про що свідчить утворення японських йоджіджюкуго (*напр.* 一期一会 *Ichigoichie*). Проте доволі велика кількість йоджіджюкуго лишилася прямими відповідниками китайських чен'юй. Об'єктом дослідження є японські фразеологічні одиниці, а предметом – порівняльна характеристика фразеологізмів японського та китайського походження. Метою дослідження є визначити, до якої міри чен'юй зберегли або ж утратили свою автентичність після приходу в японську мову. Мета визначила такі завдання: 1) провести зіставний аналіз суто японських фразеологізмів і йоджіджюкуго; 2) запропонувати класифікації обох типів фразеологічних одиниць; 3) проаналізувати особливості вираження емоцій у

суто японських фразеологізмах та в йоджіджюкого. Поставлені завдання вимагають застосування таких методів: лінгвістичний описовий, зіставний аналіз та контрастивний аналіз.

Попередньо, під час дослідження японських фразеологічних одиниць на позначення почуттів загалом, було зроблено класифікацію фразеологічних одиниць японської мови на позначення почуттів, спираючись в основному на класифікації почуттів психологів-науковців А. Петровського, В. Додонова та І. Павлова [2, с. 95; 3, с. 158; 5, с. 142].

Загальна класифікація фразеологічних одиниць японської мови на позначення почуттів:

1. Фразеологізми на позначення моральних почуттів:

1.1. Фразеологізми, що позначають позитивні почуття й настрої:

- Щастя (有頂天になって (*Uchootenninatte*) – *На самому небі від щастя*; 王様のようにな幸福な (*Oosamaoyoonikoofukuna*) – *Щасливий, наче цар*);

- Задоволення (興に乗る (*Kyooninoboru*) – *Не тямити себе від радощів*; 白日夢 (*Hakujitsuyute*) – *Сон наяву*);

- Радість (足が地に着かない (*Ashigachinitsukanai*) – *Ноги землі не торкаються*; 嵐の後には静けさがやって来る (*Arashinoatowashizukesagayattekuru*) – *Після дощу сонечко*);

- Любов (犬猿の仲 (*Ken-ennonaka*) – *Жити, як кішка з собакою*; 蝶よ花よ (*Choyohanaayo*) – *Ростити, як принцесу*);

- Кохання (恋に師匠なし (*Koinishishoonashi*) – *Любов не знає вчителів*; 思心を寄せる (*Kokorowoyoseru*) – *Не виходити з голови*);

- Дружба (「ご用とあれば」たとえ火の中、水の中 (“*Go-yootoareba*” *tatoehinonaka, mizunonaka*) – *За друга – у вогонь і воду!*);

- Честь (武士は食わねど高楊枝 (*Bushiwakuwanedotaka-yooji*) – *За честь голова гине*).

1.2. Фразеологізми, що позначають негативні почуття та настрої:

- Злість (目を吊り上げる (*Mewotsuriageru*) – *Аж очі рогом*; 烈火のごとく (*Rekkanogotoku*) – *Аж вогню кресати*);

- Роздратування (性分に合わないで (*Shoobunniawanaide*) – *Проти шерсті*; 堪忍袋の緒が切れる (*Kanninbukuronooogakireru*) – *Терпець уривається*);

- Нервування (椅子の端に座って (*Isunohanisuwatte*) – *Як на жаринах*; 全身がブルブル震えて (*Zenshingaburu-burufuruete*) – *Аж трясє*);

- Страх (頭から水を掛けられたよう (*Atamakaramizuwokakeraretayou*) – *Обливатися холодним потом*; (人) の体から血の気が引く (*Hito no karadakarashinokigahiku*) – *Кров у жилах застигла*);

- Сум (胸がいっぱいになること (*Munegaippaininarukoto*) – *Камінь у грудях*; 縫い目がほころびる (*Nuimegahokorobiru*) – *Сльози на очі навертаються*);

- Знуцання (踏んだり蹴ったりの目に遭わせる (*Fundarikettarinomeniawaseru*) – *Скрудити, та ще й образити*; 肺腑をえぐる (*Haifuwoeguru*) – *Наче ножем у серце*);

- Нешастя (一難去ってまた一難 (*Ichinansattemataichinan*) – *Біда не ходить сама*; 大吉は凶に帰る (*Daikichiwayoonikaeru*) – *Добра добувши, кращого не шукай*);

- Заздрість (恨みを抱く (*Uramiwodaku*) – Аж кольки колють; 恨み骨髓に徹して いる (*Uramikotsuzuini tesshiteiru*) – Аж оскома взяла);

- Зніяковілість (窮地に陥る (*Kiuchiniiochiru*) – Не знати, на яку ступити; 穴があ ったら入りたい (*Anagaattarahairitai*) – Не знати, на яку ступити).

2. Фразеологізми на позначення гностичних почуттів:

2.1. Фразеологізми, що позначають інтелектуальні почуття (知恵を働かせる (*Chiewouigokaseru*) – Ворушити звивинами; 機転の利かない (*Kitenpokikanai*) – Бути важкодумом);

2.2. Фразеологізми, що позначають пізнавальні почуття (芸道は長く、人生は 短し (*Geidoowanagaku, jinseiwamijikashi*) – Вік живи – вік учись; 習うより慣れよ (*Naraiyuginareyo*) – Наука – срібло, а практика – золото);

2.3. Фразеологізми, що позначають повчальні почуття (艱難汝を玉に す (*Kannannanjiwotamanisu*) – Біда всього навчить; 羹に懲りて膾を吹く (*Atsumononikorite, namasuwofuku*) – Хто обпікся окропом – дмухає на холодну воду).

3. Фразеологізми на позначення естетичних почуттів / почуття краси (錦上花を添 える (*Kinjoohanawosoeru*) – І очей не відведеш; 猿に烏帽子 (*Sarunieboshi*) – На свиню хоч сідло надінь, то все буде клоповуха) [1, с.154].

Класифікація йоджіджюкуго на позначення почуттів:

1. Йоджіджюкуго, що позначають позитивні почуття:

1.1. Щастя (有頂天外 (*Uchoutengai*) – Бути на сьомому небі від щастя; 君子三 楽 (*Kunshinosanraku*) – Не тямлячи себе від щастя);

1.2. Радість (狂喜乱舞 (*Kyokuiranbu*) – Пританцьовувати від радощів; 捧腹絶 倒 (*Houfukuzettou*) – Пуна рвати);

1.3. Любов (兼愛交利 (*Kenaikouri*) – Любити всіх однаково; 掌上明珠 (*Shoujoumoteishi*) – Як зіниця ока).

2. Йоджіджюкуго, що позначають негативні почуття:

2.1. Злість (張眉怒目 (*Choubidomoku*) – Насунити брови. Очі виблискують зліс- тю; 怒髪衝天 (*Dohatsushouten*) – Так злитися, що аж волосся стає дибки);

2.2. Обурення (眼中之釘 (*Ganchiupokugi*) – Як скалка в оці; 切齒扼腕 (*Sesshiyakuwan*) – Точити зуби);

2.3. Хвилювання, тривога (探卵之患 (*Tanrannourei*) – Серце не на місці; 後顧 之憂 (*Koukonourei*) – Місця не знаходити);

2.4. Страх (風声鶴唳 (*Fuuseikakurei*) – Власної тіні боятися; 大驚失色 (*Taikyoushisshoku*) – Побіліти від страху);

2.5. Сум (牽衣頓足 (*Ken'itonsoku*) – Сум через розставання; 風樹之歎 (*Fuujinotan*) – Туга за батьками);

2.6. Нещастя (九腸寸断 (*Kuushichousundan*) – Серце розривається; 淒愴流涕 (*Seisouryuitei*) – Сльози рікою);

2.7. Мука, страждання (切齒腐心 (*Sesshifushin*) – Страждати від душевних ран; 自縛自縛 (*Jijoujibaku*) – Викопати собі самому яму).

3. Йоджіджюкуго, що позначають почуття краси / естетичні почуття (面向不背 (*Menkoufuhai*) – З якого боку не подивився – гарно; 沈博絶麗 (*Chinpakuzetsurei*) – Краса та досконалість).

4. Інші

4.1. Мішані почуття (苦髪楽爪 (Kugamirakudzume) – Людські горя та радости; 喜怒哀楽 (Kidoairaku) – Гама почуттів);

4.2. Неконтрольованість почуттів (意馬心猿 (Ibashin'en) – Неконтрольованість почуттів / пристрасті);

4.3. Інші (酒池肉林 (Shuchinikurin) – Про сильне сп'яніння після грандіозного бенкету) [1, с. 155].

Із йоджіджюкуго відтворити загальну класифікацію вдалося не повністю. Брак фразеологізмів на позначення певного типу почуттів, або ж мала кількість цих фразеологізмів може свідчити про різницю у сприйнятті конкретним народом певного виду почуттів, про те, що це почуття не мало вагомого значення для народу, або ж що воно не розглядається як почуття (як у випадку із гностичними почуттями). Отож, можна судити про деякі відмінності йоджіджюкуго від усіх інших фразеологічних одиниць японської мови, базуючись на класифікації.

- Серед йоджіджюкуго зовсім не виділяється група фразеологізмів, що позначає гностичні почуття.

- Йоджіджюкуго, що позначають позитивні почуття, включають у себе значно менше почуттів, ніж загальні фразеологічні одиниці. Серед йоджіджюкуго зовсім важко виділити ті, які би позначали задоволення, дружбу та честь. У йоджіджюкуго також досить складно розділити почуття кохання та любові, у зв'язку з чим вони об'єднані.

- Група йоджіджюкуго, що позначають негативні почуття, не містить у своєму складі тих, які би позначали роздратування, нервування, знущання, заздрість та зніжованість. Проте саме серед йоджіджюкуго можна виділити ті, що позначають обурення, хвилювання та тривогу, а також муку та страждання.

- Особливістю йоджіджюкуго є також те, що серед них трапляються ті, що позначають мішані почуття, а також зазначають труднощі їхнього контролювання [1, с. 155].

Щодо більш детальних особливостей, то в результаті дослідження вдалося виділити доволі багато як спільних, так і відмінних рис між йоджіджюкуго та іншими фразеологічними одиницями.

Спільні риси:

1. Як і у всіх інших фразеологізмах на позначення любові, у йоджіджюкуго відображається любов особи вищого соціального статусу до підданих і навпаки (一視同仁 (Isshidoujin) обходитися з підданими без фаворитизму, любити всіх однаково; 愛多ければ憎しみ至る (Aiookerebanikushimiitaru) Що більше людину люблять, то більше ненавидять її сторонні).

2. У йоджіджюкуго ті інших фразеологічних одиницях страх тісно пов'язаний із душею (魂飛魄散 (Konhihakusan) Злякатися так, що аж душа вилітає / розсипається (укр. Аж холоде душа); 人の体から血の気が引く (Hitonokaradakarachinokigahiku) З людини витягають дух крові) та серцем (胆戦心驚 (Tansenshinkyou) аж серце лякається та печінка вискакує (укр. Серце в п'ятках; Аж у серці / грудях / на душі похололо); 心臓が飛び出るほど驚く (Shinzoogatobi-deruhodoodoroku) Аж серце вискочило).

3. Щастя й радість в обох випадках асоціюється з небесами (有頂天外 (*Uchoutengai*) Поза вищим рівнем неба (укр. Бути на сьомому небі від щастя); 天にも昇る心地である (*Tennimonoborukokochidearu*) Відчуття підйому до небес).

4. Злість людини виражається в йоджіджюкуго та звичайних фразеологічних одиницях через очі та брови (張眉怒目 (*Choubidomoku*) Очі виблискують злістю, брови насупити (укр. Насупити брови; Аж очі погом); まゆをひそめる (*Mayuwohisomeru*) Насупити брови; 目を吊り上げる (*Mewotsuriageru*) Вирячити очі).

Відмінні риси:

1. Хоча у йоджіджюкуго на позначення почуттів, як і у звичайних фразеологізмах, переважають одиниці на позначення любові, але більшість із них мають негативний відтінок:

- Туга за коханим (一日三秋 (*Ichijitsusanshuu*) один день тягнеться за 3 осені), розлука в коханні (愛別離苦 (*Aibetsuriku*) тяжкість розставання з коханою людиною (укр. Хвилини тягнуться, як вічність));

- Туга матері за дитиною (倚門の望 (*Imonobou*) почуття матері, яка чекає повернення дитини);

- Згасання почуттів (落花流水 (*Rakkaryuusui*) Про кохання, яке вже минуло (укр. Пройшов холодок)).

У звичайних фразеологізмах явно вирізняються лише згасання почуттів (秋風が吹く / 秋風が立つ (*Akikazegafuku / Akikazegatatsu*) Повіяли осінні вітри) або ж їх швидкоплинність (恋は熱しやすく冷めやすい (*Koiwanesshiyasukusameyasui*) Кохання швидко загорається і швидко гасне).

2. На відміну від звичайних фразеологічних одиниць, дуже часто в йоджіджюкуго на позначення почуттів любові постають фрази, що позначають братерську або сестринську любов (鶺鴒原之情 (*Reigennojou*) Про сильну братерську або сестринську любов та їх схильність захищати одне одного в складній ситуації (укр. Горюю одне за одного стояти)).

3. Страх у йоджіджюкуго часто асоціюється із війною (戦戦慄慄 (*Sensenritsuritsu*) тремтіти від страху (укр. Аж морозом сипнуло; Аж мурашки забігали)), що є відмінним від звичайних фразеологічних одиниць.

4. Страх у звичайних фразеологізмах дуже часто асоціюється з холодом (背筋が寒くなる (*Sesujigasatukunaru*) Спина холоде). У йоджіджюкуго частіше трапляється тремтіння (戦戦慄慄 (*Sensenritsuritsu*) Тремтіти від страху).

5. Страх у йоджіджюкуго також асоціюється зі зміною / втратою кольору (大驚失色 (*Taikyoushisshoku*) втратити колір від великого переляку (укр. Білий, як стіна / полотно). У звичайних фразеологізмах – із кольором 青い (青くなる (*Aokunaru*) По-синіти від страху).

6. У йоджіджюкуго також страх тісно пов'язаний із широко розплющеними очима, язиком (瞠目結舌 (*Doumokuketsuzetsu*) широко розплющити очі й зав'язати язик від страху (укр. Оніміти від страху / здивування; Аж баньки вилупити)), а у звичайних фразеологізмах – радше з волоссям, що стає дибки, або спиною (総毛立つ (*Sookedatsu*) Волосся дибки стає; 背筋が寒くなる (*Sesujigasatukunaru*) Спина холоде).

7. У йоджіджюкуго злякана людина асоціюється з рослинами (草木皆兵 (*Soutokukaihei*) *Завмерти, наче трава чи дерево, від страху* (укр. *Остовніти від страху*)).

8. Злість людини в йоджіджюкуго також виражається через волосся, що стає дибки (頭髮上指 (*Douhatsujoushi*) *Так злитися, що аж волосся стає дибки*), що не схоже на звичайні японські фразеологічні одиниці, де, як згадувалося раніше, волосся стає дибки від страху (総毛立つ (*Sookedatsu*) *Волосся дибки стає*).

9. Нешастя в йоджіджюкуго пов'язане із негараздами у країні або загиблюю країною (黍離之歎 (*Shorinotan*) *Стогін загиблої країни*). В японських звичайних фразеологізмах зазвичай зазначається факт того, що біда не ходить сама (弱り目に祟り目 (*Yowarimenitarime*) *Біда біду тягне*).

10. Хвилювання в йоджіджюкуго асоціюється із темрявою (暗雲低迷 (*An'unteimei*) *За темними хмарами майбутнього не бачити*; 疑心暗鬼 (*Gishinanki*) *В серце закрадається сумнів*).

11. Краса в йоджіджюкуго в основному асоціюється з матеріальними цінностями: коштовним камінням (琳琅珠玉 (*Rinroushugyoku*) *про прекрасний коштовний камінь; може вказувати також на гарну людину або віри*), розкішними палацями (桂殿蘭宮 (*Keidenrankyuu*) *про красивий палац*) та прикрасами (宝細玉釵 (*Houdengyokusai*) *про розкішну шпильку, прикрашену золотом, сріблом і коштовним камінням*); у звичайних японських фразеологізмах це радше квіти або картини (錦上花を添える (*Kinjoohanawosoeru*) *Класти квіти поверх парчі*; 絵になる (*Eninaru*) *Ставати картиною*).

12. Краса в йоджіджюкуго постає як щось ні добре, ані зле, а радше як щось, вище від усього (耽美主義 (*Tanbishugi*) *Думати про красу як про найвище мистецтво, ставити його вище добра чи зла*), що також не вживається в інших фразеологізмах японського походження.

Отже, можна судити, що, хоча йоджіджюкуго і входять до складу японських фразеологізмів, проте різняться вони не лише формою, а і змістом. Щоправда, не можна недооцінювати важливість йоджіджюкуго (як ідіоматичних, так і неідіоматичних) у японській мові, які продовжують широко застосовуватися, змінюватися та утворюватися. А поява йоджіджюкуго японського походження свідчить про те, що японці сприймають їх як частину своєї мови, яку вони продовжують активно розвивати. Проте, хоча ідіоматичні йоджіджюкуго вже довгий час зазнають впливу японської мови та культури, але свою культурну автентичність чен'юю вони до певної міри зберегли і значно вирізняються серед інших фразеологічних одиниць японської мови як йоджіджюкуго.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костевич Н. Особливості класифікації фразеологічних одиниць на позначення почуттів у японській мові / Н. Костевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – 2015. – Вип. 56. – С. 153 – 155.
2. Немов Р. С. Психология / Р.С. Немов. — М.: Просвещение, 1995. — 265 с.
3. Общая психология / Под ред. А. В. Петровского. — М.: Просвещение, 1987. — 329 с.

4. *Пирогов В.* Місце йодзідзюкуго в системі фразеології сучасної японської мови: порівняльний аспект / В. Пирогов. // Мовні і концептуальні картини світу. – ВПЦ «Київський університет». – 2015. – Вип. 54. – С. 114 – 120.
5. *Якобсон П. М.* Психология чувств / П.М. Якобсон. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 348 с.
6. 言いたい内容から逆引きできる。例解慣用句辞典。東京：創拓社出版、1992。— 625頁。
7. ことわざ辞典。東京：小学館、1995。— 415頁。
8. 新明解故事ことわざ辞典。東京：三省堂、2001。— 740頁。
9. 新明解四字熟語辞典 三省堂編修所 [執筆者：江口尚純、大野貴正、尾崎幸弘、その他]。— © Sanseido Co., Ltd. 1998。— 802頁。

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2016 р.

Н. Костевич, преподаватель

Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов

ЯПОНСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ЁДЗИДЗЮКУГО, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ЧУВСТВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена фразеологии, а именно, сравнительному анализу фразеологических единиц японского языка и ёдзидзюкуго, обозначающих чувства человека. Целью исследования является определение когнитивных отличий между фразеологическими единицами японского языка и ёдзидзюкуго, которые происходят из Китая, а также возможных различий мировоззрения, выражающихся с их помощью.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, ёдзидзюкуго, чувства человека, фразеологические конструкции из четырех иероглифов, культурные особенности.

N. Kostevych, teacher

Lviv Polytechnic National University, Lviv

JAPANESE PHRASEOLOGICAL UNITS AND YOJIKUKUGO DENOTING FEELINGS: COMPARATIVE ANALYSIS

The article is devoted to phraseology, namely the comparative analysis of phraseological units of Japanese language and yojikukugo denoting human feelings. The aim of the research is to define cognitive differences between phraseological units of the Japanese language and yojikukugo, originated from China, and possible differences in world view expressed with their help.

Keywords: phraseology, phraseological unit, yojikukugo, human feelings, phraseological compounds consisting of 4 hieroglyphs, cultural peculiarities.

**МОРФОЛОГІЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІСЛЯСЛОВА У
ПЕРШОМУ ПІДРУЧНИКУ Ф. ПУЩЕНКА «ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ
КУРС ЯПОНСЬКОЇ МОВИ. ПІДРУЧНИК ДЛЯ ВЖИТКУ НА КУРСАХ
СХІДНИХ МОВ ВУНАС»**

У статті проаналізовано перший підручник Ф. Пуценка «Теоретико-практичний курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС» та розглянуто морфологічні та синтаксичні особливості часток у цьому підручнику.

Ключові слова: Ф. Пуценко, ВУНАС, частка, «Теоретико-практичний курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС».

Федір Пуценко – сходовознавець, викладач іноземних мов, керівник японської секції Харківської філії ВУНАС, автор підручника з японської граматики «Теоретико-практичний курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС», який був виданий у Харкові у 1926 році. У підручнику містяться відомості про фонетику та орфографію японської мови, розподіл за частинами мови, автор також розглянув порядок слів у реченні та додав до посібника переклад тексту 庭 (にわ) «Сад» з японської мови на українську, перифраз статті для перекладу на японську мову та переклад віршованого твору «іроха-ута» на українську мову.

Метою дослідження є аналіз морфологічних та синтаксичних особливостей післяслова у підручнику Ф. Пуценка. Актуальність та новизна роботи полягає в тому, що частки на матеріалі «Теоретико-практичного курсу японської мови. Підручника для вжитку на курсах східних мов ВУНАС» досліджуються вперше. Так, автор у передмові пише: «Сього підручника писано в 1918 році¹, В надії що либонь наспіє той час, коли він здасться. Тепер, як потреба в йому стала вже й фактом, авторові лишається тільки дещо змінити у своїй праці, пристосовуючи її до певної конкретної мети и узавши до уваги сучасні педагогічні досягнення, та відповідно змінівши українські правопис і термінологію. Одже підручник сей є конспект курсу яп. мови, що читається на курсах східних мов при ВУНАС у Харкові».

Підручника складено за таким методом:

- 1) дано низку статтів, що їх зміст, опріч лексичного матер'ялу, знайомить із побутом, письменством, історією Японії та що;
- 2) до статті пристосовується відповідний теоретичний матер'ял, або й також до певного розділу граматики додано низку прикладів і вправ;
- 3) де які статті подаються в перефразованому вигляді для перекладу з укромови в япмову;

¹ При цитуванні орфографія написання зберігається згідно з текстом оригіналу підручника.

4) що-б улекшити засвоєння матер'ялу статті її подаються також у формі або-пільного японо-українського пофразного перекладу¹;

5) коли вчитися з навчателем, то простудіювавши статтю, переказати її усно й писано, та практикувати також натуральний метод Берліца» [3, с.ІІІ].

Ф. Пуценко сам особисто займався за методом Берліца, коли подав у відставку і відмовився від військової кар'єри та поїхав до Парижа, де в школі Берліца протягом 190-1909 років займався на курсах англійської та німецької мов, а у Вищій школі сучасних східних мов удосконалив знання японської. За словами очевидця А. Ковалівського Ф. Пуценко і на заняттях використовував саме цей метод. Навчання з цієї мови проводилося у значній мірі шляхом практичних вправ. За спогадами А. Ковалівського, «Ф. Пуценко мав абиякий педагогічний талант, на японському відділенні слухачі вже через півроку навчання розмовляли японською мовою» [2, с.84].

У передмові автор підкреслює, що при написанні підручника «статті взято зі книги “Japanese Conversation Grammar by H.Plaut”. Приклади і вправи почасті з тої таки книги, почасті з “Grammar of the Japonese spoken language by W.Aston” і Handbock of Engliesh-Japonise Etymology by W. Imbrie”, почасті складені автором» [3, с. ІІІ]. Під час написання граматики ці підручники іноземних авторів послугували лише основою для створення підручника, не можна казати про ідентичність цих посібників.

У своєму підручнику Федір Пуценко виділяє такі частини мови: післяслово (у сучасному мовознавстві – частка), дієслово, речівник (у сучасному мовознавстві – іменник), прикметник, займенник, числівник та прислівник і зауважує, що такі частини мови, як прийменник та злучник в японській мові відсутні. Він не поділяє частини мови на повнозначні (自立語 /джіріцуго/) та службові (付属語 /фудзюкуго/), як прийнято у сучасній японській мові.

Післяслово – перша частина мови, яку розглядає Ф. Пуценко у своєму підручнику. Автор дає таке пояснення назві цієї частини мови: «Післяслово зветься так тому, що стоїть після того слова, якому надає певної функції у реченні». Воно вживається:

- замість кінцівок (флексій) у речівниках і займенниках;
- замість прийменника і злучника;
- щоб утворити прикметник і злучник» [3, с.8].

Ф. Пуценко у своєму підручнику використовує термін «післяслово», тому що термін «частка» з'явився в українській мові тільки у 1926 році з упродовженням «Українського правопису», а підручник був написаний у 1918 році [5].

У сучасній лінгвістичній системі цю мовну одиницю прийнято називати «частка». За визначенням К.Ю. Комісарова, частка – це службова частина мови, що виражає додаткові поняття, модальні й емоційні відтінки у висловлюванні. Частки характеризуються тісним зв'язком із прагматичною установкою мовця, його емоційним станом. На відміну від прислівника, частка не прилягає, а є прикомпонентною, тобто тяжіє до певного члена речення або речення в цілому, не має самостійної синтаксичної функції. [2, с.181]. Ф. Пуценко у своїй граматиці не поділяє частки, як прийнято у сучасній японській мові на:

¹ У сучасній лінгвістиці даний термін більш відомий як «зворотний (реверсивний) переклад»

- відмінкові частки (格助詞/какуджьоші/), які приєднується до субстантиваторів і вказують на їх позицію у реченні, іноді приєднуються до применної форми простих та службових дієслів, до субстантиватора の та серединної форми дієслова на て;
- сполучні частки (接続助詞 /сецудзокуджьоші/), які виконують функцію, подібну до функції сполучників, і формують синтетичні засоби поєднання предикативних частин речення;
- прислівникові частки (副助詞/фукуджьоші/), які додають певного конотативного значення;
- заключні (експресивні) частки (終助詞/шю:джьоші/), які надають емоційного забарвлення усьому реченню [2, с.181].

Також автор підручника не розглядає частки за позицією в реченні та не розподіляє їх на препозиційні і постпозиційні. Відомості про японські частки Ф. Пущенко представив у вигляді таблиці з прикладами. У цій таблиці він розглядає такі післяслова: が、の、に、を、へ、も、や など、は、もの、から、し、けれども、か [3, с.10].

Таблиця післяслів (часток) у підручнику Ф. Пущенко

Післяслово	якій формі в укрмові, абощо визначає в перекладі	яку частину речення чи мови творить	Приклад
ga	називний відмінок	підмет граматичний	tenki ga погод A
no	родовий	означення	tenki no погод I
ni	давальний	доповнення	tenki ni погод I
wo	знахідний		tenki wo погод У
ue	в, у, на, до (куди?)	прийменник	niwa ue У сад
ni	в, у, на, (де?) щодо... то		niwa ni у сад I
mo	і, й, теж, хоч і	злучник	uwo mo arimasu – є і риба
ya... nado	і...і т.д.		funa ya haya nado – і коропи, і головні і т.д.
wa	щодо... то	підмет логічний	konnichi wa tenki ga – щодо сьогодні, то погода
no		прикметник	matsu – сосна; matsu no – сосновий
ni		прислівник	makoto правда makoto ni справді
mono	Річ (особа, предмет)	замість повторювати речівник	shiroi hana, akai mono мо – біла квітка, червона теж

kara	тому, що	злучник	tenki ga ii kara – тому що гарна погода
shi	і, й, та		chiisai shi – і малий
keredomo	хоч..., але		sukunai keredomo – хоч і мало
ga	але		shirimasen ga – не знаю, але
ka	чи? (запитання)		arimasu ka ? чи є?

Далі детально розглянемо пояснення Ф. Пуценка щодо часток, які він наводить у таблиці. Так, частка が (у автора – «післяслово») в українській мові виконує функцію називного відмінка. Автор відзначає, що ця частка може утворювати «підмет граматичний», у сучасній термінології йому відповідає «називний рематичний відмінок». Наприклад, 天氣が – погода: (закінчення в слові «погода» виділено жирним курсивом, щоб підкреслити, що вживання іменника з часткою が в японській мові відповідає в українській мові іменнику у називному відмінку із закінченням -а).

Також Ф. Пуценко акцентує увагу на різниці у вживанні часток が та は:

коли в реченні запитання стосується підмета, то воно вживається з が: 紫 (むらさき) が(好きです) – ліловий колір (подобається) (що?);

коли питання ставиться до присудка, то підмет вживається з は: すみれは紫です – фіалка лілова (який колір?) [3, с.11].

Автор відзначає, що японська частка の перекладається українською мовою родовим відмінком та виступає в ролі означення. Ф. Пуценко наголошує на тому, що частка に відповідає «давальному відмінку» і виконує функцію «доповнення» (додатку). Наприклад, 天氣に – погодні в українській мові відповідає іменнику в давальному відмінку із закінченням -и.

Ф. Пуценко у таблиці вказує, що післяслово を в українській мові відповідає значенню знахідного відмінку, але залишає поза увагою те, що іменник з цією часткою виконує функцію прямого додатку, на який безпосередньо направлена дія перехідних дієслів. Наприклад, – 天氣をкого? погодУ. Автор визначає, що післяслово へ виконує функцію прийменника, відповідає на питання куди? і вживається в значенні часток в, у, на, до. Наприклад, 庭へ – півайе – у сад. В українській мові відповідає функціям прийменника. Частка も виконує функцію злучника, перекладається як і, й, теж, також. Наприклад, 私も勉強します – я теж вчусь. В українській мові відповідає функції сполучника. Щодо характеристики частки など, то Ф. Пуценко пише, що разом із часткою や, перекладається як «і так далі» Наприклад, ふなやはななど – карасі і головні і так далі. Частка は в українському перекладі звучить як: «щодо..., то» та виконує функцію логічного підмета, наприклад, 今日 は 天氣が いい – Щодо сьогодні, то погода гарна. Ф. Пуценко наголошує, що в японській мові за допомогою додавання частки の до іменника може утворюватися прикметник. Наприклад, 松 – со-сна (іменник); 松の – сосновий (прикметник). А за допомогою додавання частки に до іменника можна утворювати прислівник: 真 – правда (імен.) + に → 真に справді

(прислівник). Частка *もの* в реченні використовується для позначення речей (а також особи або предмету) та виконує функцію іменника. Як правило використовується для уникнення повторювання іменника в реченні. Наприклад, *白い花, 赤いもの* – біла квітка, червона також. Як показано в прикладі, іменник позначений часткою *もの* при перекладі може опускатися.

На сторінках підручника автор описує ще такі частки. Частка *から* в українській мові відповідає значенню «тому що; бо» та виконує функцію сполучника. Відповідає на питання «чому? З якої причини?» Наприклад, *天気がいいから* тому що гарна погода. Частка *し* використовується при перелічуванні іменників та дієслів. Перекладається як «і, й, та» та виконує функцію сполучника. Наприклад, *小さいし* – і маленький, і... Частка *けれども* «хоч... але» виконує функцію протиставного сполучника. Наприклад, *少ないけれども*. Частка *が* також використовується в якості протиставного сполучника «а, але, однак». Наприклад, *知りませんが* – не знаю, але. Для створення питального речення в японській мові до стверджувального речення в кінці додається частка *か*, наприклад, *ありますか* – чи є? [3, с.11].

Автор підручника звертає увагу на випадки, коли післяслово не вживається, а саме:

- 1) при слові поза реченням (*庭* Сад);
- 2) перед дієсловом *です* (*紫が好きです*. Подобається фіолетовий колір);
- 3) два післяслова одночасно (*魚 (うお) も* замість *魚がも* і риба також). [3, с.7]

Власне кажучи, то була перша граматики японської мови, яку написав український сходовознавець. Ф. Пущенко першим з українських японістів узагальнив відомості про японську мову та представив їх у підручнику. Як видно з самої назви підручника, він був написаний для курсів ВУНАС. У ньому Ф. Пущенко уперше спробував описати граматику японської мови в цілому за зразком доступних йому граматик європейських мов того часу (він володів грецькою, латиною, французькою, німецькою, англійською мовами).

Під час аналізу часток Ф. Пущенко не врахував розподіл часток за позицією в реченні, тому говорити про системність з погляду сучасної японської мови не можна. Але безперечною його заслугою було те, що він у своїй праці описав та проаналізував 16 часток, з'ясував, якому відмінку в українській мові відповідає кожна частка і яку функцію виконує в реченні, подав приклади вживання часток у тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII – XX віках // Антологія літератур Сходу / Андрій Петрович Ковалівський. – Харків: Вид-во Харківського університету, 1961. – 452 с.
2. Комісаров К.Ю. Теоретична граматики японської мови. Морфологія: підруч. в 2-х т. Т.1: Теоретичні засади граматики японської мови. Морфологія. – К.: Вид. дім Д. Бурого, 2010. – 229 с.
3. Пущенко Ф. Теоретико-практичний курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС». – Харків, 1926. – 22 с.
4. ПУЩЕНКО, ФЕДОР ДАМЬЯНОВИЧ. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://politike.ru/dictionary/1145/word/puschenko-fedor-damjanovich>.

5. Частка (мовознавство). Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Частка_\(мовознавство\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Частка_(мовознавство)).

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2016 р.

Ю. Малахова, канд. філол. наук, доцент

Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды, г. Харьков

**МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЧАСТИЦ
В ПЕРВОМ УЧЕБНИКЕ Ф. ПУЩЕНКО «ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ
КУРС ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА. УЧЕБНИК ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА
КУРСАХ ВОСТОЧНЫХ ЯЗЫКОВ ВУНАВ»**

В статье проанализирован первый учебник Ф. Пущенко «Теоретико-практический курс японского языка. Учебник для использования на курсах восточных языков ВУНАВ» и рассмотрены морфологические и синтаксические особенности частиц в этом учебнике.

Ключевые слова: Ф. Пущенко, ВУНАВ, частица, «Теоретико-практический курс японского языка. Учебник для использования на курсах восточных языков ВУНАВ».

J.Malakhova, PhD in Philology, associate professor

H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

**MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC FEATURES OF THE
PARTICLES IN THE FIRST TEXTBOOK BY F. PUSHCHENKO
“THEORETICAL AND PRACTICAL COURSE OF THE JAPANESE LANGUAGE.
TEXTBOOK FOR COURSES OF THE ORIENTAL LANGUAGES AUSOO”**

This article is devoted to the analysis of the first textbook by F. Pushenko “Theoretical and practical course of the Japanese language. Textbook for courses of the Oriental languages AUSOO” and the morphological and syntactic features of the particles are described in this textbook.

Keywords: F. Pushenko, AUSOO, particles, «Theoretical and practical course», Japanese language, Oriental languages .

УДК 81'27:004.774.6=521

О. Мостова, асист.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ У
ЯПОНСЬКІЙ БЛОГОСФЕРІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОДОРОЖЕЙ ДО КРАЇН
СХІДНОЇ ЄВРОПИ)**

У статті охарактеризовано особливості мандрівних блогів, а також зроблено спробу проаналізувати специфіку реалізації основних функцій мови у японських блогах.

Ключові слова: блогосфера, функції мови, комунікативна функція мови.

У XXI столітті важко уявити життя без соціальних мереж, блогів, відеохостингів та інших засобів соціальної комунікації. Прагнення людей мати максимально можливий доступ до будь-якої інформації зумовлює появу дедалі нових записів на різноманітних веб-сайтах, зокрема і блогах. Блогом називають мережевий журнал або щоденник подій, який регулярно поповнюється текстами, фото і мультимедійними даними. Блогосферу складає сукупність усіх блогів [6, с. 9].

Мандрувати світом завжди було популярно, але зараз, в еру нових технологій і можливостей (нааявності так званих лоукостів, коучсерфінгу, блаблакарів), це стало ще популярніше. У глобальній мережі Інтернет зростає кількість інформації про бюджетні подорожі, мандрівки автостопом, тур-клуби. Дедалі частіше подорожі по всьому світу стають головним заробітком для мандрівників. Тому ведення тревел-блогу є одним зі способів привернути увагу цільової аудиторії та заробити гроші [5]. Об'єктом нашого дослідження є японські тревел-блоги, а предметом – реалізація функцій мови у них. Безумовно, успіх блогу буде залежати від змістового та формального наповнення, тому метою цієї статті є розглянути особливості реалізації комунікативної функції мови в японській блогосфері. Відповідно до мети ставимо перед собою такі завдання: 1) проаналізувати реалізацію основних функцій мови у японськомовній блогосфері; 2) виявити ключові лексеми, якими представлена реалізація функцій мови у японських блогах. Для вирішення поставлених завдань ми послуговуватимемося здебільшого лінгвістичним описовим методом.

Процес комунікації не варто зводити до процесу передачі кодованого повідомлення від одного індивіда до іншого. Мовлення варто трактувати як вид діяльності, тобто мовленнєву діяльність. Вперше таке трактування дав Л. Виготський, який вважав, що психіка є функцією, властивістю людини, що наділена певною фізичною організацією, а також, на його думку, психіка людини є соціальною. Тобто психіка людини формується як єдність фізіологічних передумов та соціальних засобів. Діяльність має три сторони: мотиваційну, цільову та виконавчу. Вона виникає з потреби. Використовуючи соціальні засоби, знаки, ми плануємо діяльність, ставимо ціль і засоби її реалізації. Мовленнєва діяльність – це система мовленнєвих дій, яка входить у певну діяльність – теоретичну, інтелектуальну чи частково практичну. Мовлення – це лише засіб у різних видах діяльності. Спілкування неможливе без знаків та значення. Для того, щоб передати переживання чи зміст чогось іншої людині, потрібно віднести зміст до певного класу, до певної групи явищ, що вимагає здатності до узагальнення. Це можливо завдяки тому, що людина за допомогою мислення узагальнено відображає дійсність. Єдність спілкування і здатності до узагальнення є основною характеристикою мовленнєвої діяльності. Якою б не була мовленнєва ситуація, у ній реалізуються ці дві сторони. Говорячи про мовленнєву діяльність як сукупність спілкування та узагальнення, необхідно зазначити, що цю єдність водночас можна вважати реалізацією в мовленнєвій діяльності декількох функцій мови [3, с. 31].

Питання про функції мови є дуже складним, тому мовознавці ще не дійшли одностайної думки щодо кількості функцій. У різних працях виділяють від 2 до 20 функцій мови. Більшість мовознавців наголошують на визначальній ролі комунікативної та мислетворчої функцій мови, а інші функції розглядають як окремі аспекти

комунікативної функції. Варто зазначити, що всі функції, як правило, реалізуються не ізольовано, а в різноманітних поєднаннях, бо кожне висловлювання здебільшого є багатофункціональним [2, с. 22].

Провідною ідеєю мандрівних блогів є інформація про країну чи місто й поради щодо здійснення подорожі. Важливим також є діалог між автором блогу та його читачем. Отже, основною функцією є комунікативна, що має виразний соціальний характер [2, с. 20]. Суть її полягає в тому, що мова використовується для інформаційного зв'язку між членами суспільства: 年末年始にクラクフからリヴィウへ、リヴィウからワルシャワへ旅行する予定です。リヴィウとポーランド間の交通機関はバスと列車どちらがお勧めでしょうか *‘Наприкінці року або на початку нового плануємо подорожувати з Кракова до Львова, зі Львова до Варшави. Чим краще діставатись: автобусом чи потягом, що порадите?’* 電車で行く場合はクラコフーリヴィウ (L V O V) 間に電車があります。時刻表はDB BAHN (ドイツ国鉄) のHPで検索できます。 *‘Якщо їхати потягом, то є потяг між Краковом і Львовом. Розклад можете пошукати на DBBANH (німецька залізниця)’* (тут і далі приклади взято з тревел-блогу <http://4travel.jp>). Цей приклад ілюструє діалог між читачем блогу та автором. Оскільки читач прагнув отримати інформацію про мандрівку, й автор допису надав її, то можна вважати, що окрім реалізації комунікативної функції мови здійснюється ще й інформативна.

З комунікативною функцією пов'язана і *фатична функція*, або контактостановлювальна – звертання на себе уваги, підготовка співрозмовника до сприйняття інформації. У блогах часто спостерігаємо такі фрази: おはよう *‘привіт’*, みんな、元気? *‘як ви?’*, 最後までご覧いただきましてありがとうございました。 *‘дякую, що дивились до кінця’*, お世話になりました! *‘дякую за турботу’*, さようなら *‘до побачення’*. З погляду реальної комунікації – це обмін неінформативними повідомленнями. Однак такі фрази виконують важливу етикетну функцію [2, с. 21].

Під час подорожі людина здобуває новий досвід, вона рефлексує над побаченням. Для блогера важливим є не лише проінформувати про місце, а й поділитись думками, що виникли внаслідок подорожі. Тому у блогах реалізується і *мислетворча функція* мови. Вона полягає у тому, що мова є засобом формування й формулювання думки [2, с. 20]. Наприклад, いつもこういう素晴らしい教会に来ると感じるけどもし子供のころから身近にこういう教会があったら私も信仰していたかもしれない。*‘Завжди, коли заходжу до цієї прекрасної церкви, я відчуваю це. Може, якби в мене у дитинстві поблизу була ось така церква, я б теж вірила’*.

若い人も結構亡くなっていて…。日本に自分の国の将来のことを真剣に考えている若者はこんなにもたくさんいるのだろうか?と真剣に考えてしまいました。*‘загинуло і доволі багато молоді. І тут я серйозно замислився над тим, що, мабуть, і в Японії є ось така молодь, яка глибоко розмірковує над майбутнім своєї країни’*. В останньому прикладі можемо вважати, що реалізується не лише мислетворча, а й ідентифікаційна функція, тобто автор отожднює себе в межах якоїсь спільноти. Так, автор блогу проектує події, побачені на Майдані, на свою країну.

Для того, аби блог про мандри були цікавими і популярними, недостатньо просто інформувати про місце, важливим є також спосіб подачі інформації. Використання

різноманітної лексики, зворотів і паралінгвістичних засобів робить висловлювання більш емоційним та яскравим. Тому у блогах спостерігаємо реалізацію експресивної функції. Вона полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу індивіда [2, с. 21], даючи можливість перетворити внутрішнє в зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття: ヨーロッパで（日本人が）ビザが必要な国はロシアとベラルーシだけです！！ビザを取るのがかなり面倒です！（すなわち、ヨーロッパで入国が一番面倒）。‘Серед країн Європи тільки Росія і Білорусь є тими країнами, де японцям необхідна віза. Відкрити візу доволі проблематично. (Інакше кажучи, у Європі найважче потрапити до Білорусі’.

У цьому прикладі слово 面倒 дає підстави вважати таке речення експресивним, оскільки воно підсилене знаком оклику у першому висловлюванні, а також у другому реченні утворено найвищий ступінь порівняння прикметника, а саме 一番面倒.

Неодноразово у записах можна спостерігати велику кількість слів, пов'язаних із ієрогліфом 感 ‘відчуття, почуття, враження’. Зазвичай це слова: 感動 ‘сильне враження’, 感激 ‘глибоке враження, захват’, 感心 ‘захват, подив’, 感想 ‘враження’, 感嘆 ‘захват’, 感慨 ‘глибоке почуття, захоплення, зворушення’. Ці лексеми позначають різноманітні емоції, тому вони слугують засобами вираження експресивної функції. Наприклад, ウスペンスキー大聖堂のイコン。感激のあまりしばらく口ぽかーんだったようなwここが一番感動したな。‘Ікона Успенського собору. Глибоко вразила. Деякий час була з роззявленим ротом. Це місце найбільше вразило’. У цьому висловлюванні утворено найвищий ступінь порівняння 一番感動したな, а також підсилено емоційність кінцевою часткою な. Окрім цього, застосовано емотикон w.

Оскільки експресивну лексику вважають одним із безпосередніх засобів репрезентації експресивної функції, то доречно буде кваліфікувати такі лексеми як експресивні, оскільки вони вказують на винятковість, специфічність позначуваних речей: 豪華 ‘розкішний, пишний, шикарний’, 素敵 ‘чудовий, прекрасний’, 豪壮 ‘чудовий, величний’. Наприклад, 2階に上がると、ここは宮殿か！？ そんなにも豪華でした。‘Якщо зійти на 2 поверх, то тут палац!? Як розкішно’. 見かけはシンプルですが豪壮な感じです ‘вигляд простенький, але відчуття чудове’. 天井も素敵だね。‘стеля також надзвичайна’.

Більшість авторів блогів пишуть, розраховуючи на те, що їхні записи прочитають. Отже, автор наче апелює до читача. Тому у блогах реалізується волюнтаривна функція мови, тобто вираження волі щодо співрозмовника: прохання, запрошення, поради [2, с.20]. ということです、本当の色を楽しみたい人は今すぐキエフにGO！だ。‘отже, ті, хто хочуть насолодитись справжнім кольором, негайно «тоу» до Києва’.

一体何の数字なのでしょう。ご存知の方、教えてください。‘власне кажучи, що то за число? Поясніть, будь ласка, якщо Ви знаєте’.

本物のお嫁さん？雑誌の撮影かな？ねえねえどっち！‘Справжня наречена? Чи фотознімання для журналу? Так, що ж!’.

Оскільки блоги дають можливість завантажувати фотографії, це зменшує кількість описів, які змушені були б застосовувати автори, щоб описати місце перебування. Тому доволі часто можна зустріти звичайні номінативні речення, які за своєю комунікативною функцією є простою констатацією наявності предмета чи якості,

що називаються у реченні [4, с. 227]. Наприклад, 聖バルバラ教会。‘Церква святої Барбари’. 国立美術館 ‘державна картинна галерея’. Стилiстичне значення вживання номiнатиvних речень полягає у тому, що вони викликають у свiдомостi читача бiльш чи менш iзольоване уявлення про предмет, неначе залишаючи поза увагою його взаємозв’язок з iншими предметами, його взаємодiю з ними. Найважливишими для мовця є сам предмет, його сутнiсть [1, с. 324].

Отже, можемо пiдбити деякi пiдсумки. Найчастiше у блогах реалiзується саме номiнатиvна функцiя мови, а також експресивна. У бiльшостi записiв реалiзується вiдразу декiлька функцiй мови. Так, у реченнi може водночас функцiонувати експресивна, мислетворча та iнформатиvна. У кiнцевому результатi всi функцiї працюють на комунiкацiю, i в цьому сенсi комунiкативну функцiю якоюсь мiрою можна вважати провiдною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комарницька Т. К. Сучасна японська лiтературна мова : теоретичний курс : в 2 т. / Комарницька Т. К., Комiсаров К. Ю. – К.: Видавничий дiм Дмитра Бураго, 2012. – Т.2 – 424 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: пiдручник для студентiв фiлологiчних спецiальностей вищих навчальних закладiв / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академiя», 2001. – 368 с.
3. Леонтьев. А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М.: «Просвещение», 1969. – 214 с.
4. Мостова О. Жанрово-тематичнi особливостi подорожних нотаток на базi японської блогосфери про подорож до України / О. Мостова // Мовнi i концептуальнi картини свiту: зб. наук. пр.– К.: Видавничий дiм Дмитра Бураго, 2015. – С. 225-230.
5. Носова І. Work Hard, travel harder: 8 українських тревел-блогiв, що надихають: [електронний ресурс]. – Режим доступу <http://inspired.com.ua/travel/8-ukr-travel-blogs/>. – Назва з екрану.
6. Чекмишев О. В. Основи якiсного блогерства / Чекмишев О. В., Ярошенко Л. А. – К., 2014. – 48 с.

Стаття надiйшла до редколегiї 28.03.2016 р.

О. Мостовая, ассист.,

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ КОМУНИКАТИВНОЙ ФУНКЦИИ РЕЧИ В ЯПОНСКОЙ БЛОГОСФЕРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПУТЕШЕСТВИЙ В СТРАНЫ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ)

В статье охарактеризованы особенности блогов о путешествиях, а также сделана попытка проанализировать специфику реализации основных функций языка в японских блогах.

Ключевые слова: блогосфера, функции языка, коммуникативная функция языка.

FEATURES OF COMMUNICATIVE FUNCTION OF LANGUAGE IN JAPANESE BLOGOSPHERE (BASED ON MATERIAL ABOUT TRAVELS TO EASTERN EUROPE)

This article describes the features of the travel blogs, and attempts to analyze the realization of the main functions of language in Japanese blogs.

Keywords: *blogosphere, functions of language, communicative function of language.*

УДК 811.521

O. Озерська, канд.пед.наук, доц.,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків

МОВЛЕННЄВІ АКТИ ДЕКЛІНАТИВА У ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються мовленнєві акти відмови (деклінатива) як фактори регулювання і обмеження комунікативної інтенції мовця у діловому дискурсі японської мови. Проаналізовано структуру і особливості мовленнєвих актів відмови в залежності від типу комунікативної ситуації та її учасників.

Ключові слова: *діловий дискурс, мовленнєвий акт, деклінатив, комунікативна ситуація, ілюктивна сила.*

Новітні досягнення мовознавства зумовили той факт, що одне з чільних місць у ньому посідає комунікативно-прагматичний підхід до вивчення й опису мови, в якому основний дослідницький інтерес концентрується навколо проблем мовлення і комунікативних аспектів семантики.

Актуальність даної статті визначається зростаючим інтересом до аналізу мовленнєвої комунікації як складової людської діяльності й системно-функціональної природи діалогічного мовлення, яка найбільш повно відображає двобічний, інтерактивний характер мовленнєвого спілкування та активний взаємовплив комунікантів. Крім того, стрімке розширення міжкультурних контактів і зростання значимості їх ролі в житті сучасного суспільства обумовлюють необхідність удосконалювання комунікативної компетенції тих, хто вивчає японську мову, розуміння етнокультурної специфіки мовленнєвої поведінки носіїв японської мови у різних сферах життєдіяльності суспільства, а також у сфері бізнесу.

Одним із завдань теорії мовної комунікації є виокремлення і опис мовленнєвих актів (далі МА) як мінімальних одиниць мовленнєвого спілкування, їхньої ролі і ваги в комунікативному процесі [2, с. 9].

Метою даної статті є аналіз структурно-семантичних і функціонально-прагматичних характеристик МА відмови (деклінатива) у процесі японської ділової комунікації. Терміном “деклінатив” позначаємо конкретний різновид МА відмови, а саме, відмову мовця від наказу, прохання, запропонованої йому послуги, пропозиції [7, с. 228].

Відповідно до поставленої мети необхідне вирішення наступних завдань: 1) визначити місце МА відмови (деклінатива) в системі МА; 2) проаналізувати структуру МА відмови (деклінатива) в японському діловому етикеті; 3) охарактеризувати особливості МА відмови (деклінатива) в залежності від типу комунікативної ситуації ділового спілкування і її учасників; 4) виокремити специфічні комунікативні одиниці і мовні формули, характерні для МА відмови та їх формальні, семантичні і прагматичні особливості.

Матеріалом дослідження послуговували навчально-методичні посібники і довідники з підготовки менеджерів японських компаній до іспиту на працевлаштування, а саме: частина завдань для іспиту з перевірки знань і вмінь, необхідних для ділової комунікації майбутнього співробітника [10; 11; 12; 13].

У відомих класифікаціях МА таких дослідників як Дж. Сьорль [8], К. Бах та М. Харниш [9], відмова не була віднесена до жодного з виділених типологічних класів. Дж. Остін [6], класифікуючи перформативні дієслова, відносить англійські дієслова «refuse» і «decline» до класу комісивів. Згідно з класифікацією Дж. Сьорля, відмова (refusal) належить до класу директивів, а відповідно до класифікації К. Баха та М. Харниша, відмову можна віднести до підкласу прохибитів у межах класу директивів. У детальній класифікації перформативів Ю. Апресяна, яку можна застосувати і до МА, акти відчуження, відміни і відмови виокремлюються в одну з груп [2]. Ми вважаємо, що така типологізація МА відмови не є вичерпною, оскільки вона не відображає залежність характеру МА відмови як вторинної частини комунікативної пари. Саме прив'язаність відмови до репліки-стимулу (прохання, наказу, пропозиції, надання послуг) обумовлює складність визначення місця відмови в системі МА.

МА відмови (деклінатива) – це один з видів МА негативної реакції, до яких деякі вчені відносять також МА незгоди і заборони. Деклінатив є небажаною для адресата реакцією на прохання або наказ, яка належить до стратегій конфліктного дискурсу [4, с. 38].

Розглянемо комунікативну ситуацію з діалогічною єдністю «прохання про виконання роботи – відмова» у діловому дискурсі японської мови. Начальник: “急なトラブルが起こった、今日、残業してください。” (Виникла раптова проблема, будь-ласка сьогодні попрацюй понаднормово). Підлеглий: “今日はちょっと...” (Сьогодні не можу) або “今日は、彼女と約束があるんで” (Сьогодні у мене побачення з дівчиною) [11, с. 123]. Очевидно, що дані МА з інтенцією відмови, де мовцем є підлеглий, мають перлокутивний ефект конфлікту, оскільки суперечать комунікативній інтенції МА прохання. Такі ситуації чітко регламентуються правилами ділового мовного етикету, який передбачає вживання певних ввічливих мовленнєвих формул з метою, щоб відмова сприймалася співрозмовником якщо не позитивно, то не викликала негативних реакцій. Наприклад, японські лінгвісти Карасава і Табучі вважають, що у фреймі будь-якого МА відмови має бути 3 фази: 1) “謝罪の言葉”

(ввічливе вибачення); 2) “断る理由” (обґрунтування причини відмови); 3) “代案を示す” (пропозиція альтернативного плану) [10, с. 140; 11, с. 123]. Таким чином, реплікою-відповіддю у вищезазначеному прикладі у ситуації прохання начальника про виконання роботи має бути наступний МА деклінатива: “申し訳ございません。” (вибачення) “今日はどうしても家の用事がありまして。” (причина) “明日、早朝出勤での対応では間に合いませんでしょうか。” (альтернативний план) (Вибачте, сьогодні у мене є невідкладні справи вдома. Я встигну зробити це завтра вранці одразу після приходу на фірму?) Наведемо ще один приклад МА відмови (мовець – працівник компанії), який є відповіддю на репліку-прохання клієнта фірми. “これ、負けてもらえない？” (Чи можете трохи поступитися в ціні?) – “申し訳ございませんが (вибачення)、こちらの商品は限定品のため、お値引きはいたしかねます。(причина) あちらでしたらこちらよりはお求め安くなっていますが、いかがでしょうか？” (альтернативний план) (Вибачте, кількість цього товару обмежена, тому не можу зробити Вам знижку. Як Вам пропозиція, що ми можемо знизити ціну на інший товар?) [11, с. 123].

Розглянемо типові мовленнєві кліше, якими може бути представлена кожна фаза МА відмови 1) “謝罪の言葉”: “申し訳ございませんが、お引き受けいたしかねます。” (Перепрошую, але я не можу цього прийняти); “ご期待に沿えず申し訳ございません。” (Вибачте, що це суперечить Вашим очікуванням); “せっかくお声がけいただいたのに、申し訳ございません。”; (Ми цінуємо Ваше звернення, але вибачте.) 2) “断る理由”: “先約がありますので。” (Оскільки у нас є попередня домовленість); “他の予定が入っております。” (У нас інші плани); “ずっと前から決まっていた予定ですので。” (Це вже було вирішено раніше); “弊社の決まりですので” (Це рішення нашої фірми). 3) “代案”: “明日の提出でしたらできますが、明後日からなら取りかかれるのですが。” (Я можу розпочати завтра одразу після приходу на роботу, але чи не можна розпочати з післязавтра?); “もう一人増やして頂けますか？” (Чи можете Ви призначити ще одну людину?) [13, с. 74].

Терасіма до структури МА деклінатива пропонує додати фазу “引き受ける意思” – бажання виконати прохання. Наприклад: “今回は申し訳ございません。次回はぜひよろしくお願いします。” (Вибачте, що не можу виконати Ваше прохання цього разу. Наступного разу обов’язково виконаю) [12, с. 88]. Йосікава після фази вибачення вважає доречним додати фазу “謝罪に続ける定型句”(висловлення жалю або незадоволення щодо неможливості виконати прохання): “大変心苦しいのですが。” (Я почуваю себе дуже ніяково); “大変残念ですが...” (Мені дуже шкода); “お受けしたい気持ちは山々ですが” (Мені дуже хотілося б погодитися); “ぜひ参加させていただきたいのですが。” (Я дуже хотів би взяти участь). Також Йосікава до структури МА відмови додає обов’язкову завершальну фазу – “締めの言葉”, що містить мовленнєві кліше з謙讓語, які мають значення підвищення рівня співрозмовника шляхом приниження власних дій. До таких кліше у складі МА деклінатива науковець відносить такі: “ご遠慮申し上げます。” (Дозвольте утриматися/ відмовити); “ご辞退申し上げます。” (Змушений відмовитися); “お許し (ご容赦) ください。” (Прошу вибачення); “ご理解いただければ幸いです。” (Сподіваюся на Ваше розуміння); “諸事情ご理解のうえ、ご了承お願い申し上げます。” (З огляду

на всі обставини, прошу Вашої підтримки); “お誘いいただき、ありがとうございます。” (Дякую, що Ви запросили) [13, с. 74].

Японський діловий етикет передбачає прояв поваги до партнера, що є запорукою для подальшої ефективної ділової співпраці. Тому діалогічна єдність «прохання/пропозиція/запрошення – відмова» не є вичерпною. Мовець, який відповідає відмовою, відчуває себе незручно, а його партнер, не зважаючи на відмову, має зрозуміти цей стан і вибачитися за своє прохання. Тому у цьому сенсі вважаємо необхідним проаналізувати МА відповіді на деклінатив. Наприклад: 1) “こちらこそご無理を申し上げまして、失礼いたしました。” (Я також прошу вибачення за своє прохання); 2) “お忙しいのは承知のうえでしたので、お気になさらないで下さい。” (Мені відомо, що у Вас багато справ, тому не турбуйтеся); 3) “かえってお気づかいいただき、申し訳ございませんでした。” (Навпаки, вибачте що потурбував Вас); 4) “かえってお手数をかけて、申し訳ございません。” (Навпаки, вибачте, що завдав Вам клопоту) [13, с.78]. Використання 謙譲語 у 1, 3 і 4 МА підсилює іллокутивну мету мовця, який визнає і власну провину за відмову, не зважаючи на те, що саме йому відмовили. У другому МА комунікативні наміри мовця поширюються значенням співчуття до партнера за його можливу схвилюваність, яка була спричинена даною відмовою.

У залежності від типу ситуації ділового спілкування існують різні комунікативні стратегії мовця. Інколи у бізнесі є об'єктивна необхідність наполягти на своїй пропозиції, не зважаючи на первинну відмову. Розглянемо типи МА відповіді на відмову з іллокутивною силою спонукування мовця до згоди у залежності від причини відмови: 1) “時間が無い” (немає часу): “いつでもしたらよろしいでしょうか。” (Коли Вам зручно?); “ご都合に合いますので、日時をご指定ください。” (Вкажіть нам зручний для Вас час); 2) “予算がない” (немає бюджету): “お値段のことでしたらご相談に応じますので、お考え直しいただけませんか?” (Щодо ціни, я прийняв Вашу пораду, чи не могли б Ви розглянути ще раз?); “もう一度チャンスをいただいけませんか。” (Чи можна отримати ще один шанс?); “一度お使いになってから、ご検討いただけませんか。” (Якщо будете використовувати, чи не могли б Ви перевірити ще раз?); 3) “荷がない” (велике навантаження): “この企画は、先生なくしてあり得ません。” (Цей проект без Вас неможливий); “精一杯お手伝いいたします。” (Буду допомагати з повною віддачею); “この仕事をお願いできるのは、XX様を置いて他にございません。” (Я нікого не можу попросити виконати цю роботу, крім Вас, пан XX); 4) “理不尽な理由” (несправедливість): “それでは承服いたしかねます。” (Я з цим не можу погодитись); “もう一度お考え直しいただけないでしょうか。” (Чи не могли б Ви ще раз переглянути Вашу думку?) [13, с. 79]. У вищенаведених МА адресант запитує про найбільш зручний час (1), ціну (2) для партнера, пропонує свою допомогу, звертається з проханням переглянути рішення навіть у несправедливому випадку. Оскільки мовлення здійснюється з цілеспрямованим наміром вплинути на думки і почуття адресата, спонукаючи його погодитись на прохання, то адресант здійснює перлокутивний акт.

Вирази ввічливості японці засвоюють і вживають ще з раннього дитинства майже машинально. Це створює у міжособистісному спілкуванні відчуття взаємної поваги, тепла і доброзичливості. Навпаки, невміння своєчасно адекватно відреагувати або

ввічливо відповісти в тій чи іншій ситуації, може порушити комунікацію і негативно вплинути на взаємовідносини співрозмовників.

Ще однією значною специфічною особливістю японської мовної поведінки є безконфліктність. Тому, наприклад, якщо адресат, не зважаючи на повторне прохання погодитись, відмовляє, адресант має прийняти ситуацію, і до кінця бути ввічливим, запропонувавши виконати прохання у наступний раз, подовжуючи комунікативне майбутнє ділового спілкування. Наприклад: “残念ですが、また次回お願いします。” (Дуже шкода, тоді прошу Вас наступного разу); “またお誘いいたしますので、次回の展示会へは是非お越しください。” (Я знов Вас запрошу, тому приходьте обов’язково на виставку наступного разу); “今回は残念ですが、今後もしっかりお願いいたします。” [13, с. 80].

Розглянемо типи МА деклінатива у діловому дискурсі японської мови у залежності від фактору взаємозв’язку ініціального та реактивного актів у межах діалогічної єдності «акт-стимул – відмова», а також зв’язків між провідними семантичними ознаками одиниці мови, значенням, яке вони виражають, та компонентами прагматики речення: 1) акт-стимул: прохання про виконання роботи – “申し訳ございません。ただいま明日のプレゼンテーション用資料を作っておりますので、その後の作業でもよろしいでしょうか。” (Вибачте, зараз я працюю над матеріалами для презентації на завтра. Чи можна виконати це після цієї роботи?); 2) акт-стимул: прохання про виконання позаурочної роботи – “申し訳ございません。本日は定時で失礼しなくてはなりません。実は、親戚のお通夜に代表して出席することになっております。明日の朝からの作業でもよろしいでしょうか。” (Вибачте, я маю сьогодні піти з роботи у встановлений час. Річ у тому, що я маю бути присутнім на поминках у родича. Чи можна мені завтра виконати цю роботу?) [12, с. 89]; 3) акт-стимул: особисте запрошення у неробочий час особи, вищої за рангом – “申し訳ございません。参加したいのは山々ですが、寒気が止まらなくて ...。本格的に体調を崩さないよう、今日は失礼したいと思います。” (Вибачте, дуже хочу брати участь, але холод не припиняється... Відверто кажучи, не хочу захворіти, тому вибачте мене сьогодні); 4) акт-стимул: дарування речей – “ありがとうございます。社の規定でちょうどいけないことになっておりまして...。お気を悪くなさらないで下さい。” (Дякую, але за правилами нашої фірми я не можу це прийняти. Будь-ласка, не беріть до серця) [10, с. 143]. Послаблення іллокутивної сили відмови у вищенаведених МА здійснюється з метою нейтралізації або зменшення ризику “втрати обличчя” для комунікантів та досягається вживанням сталих ввічливих граматичних конструкцій виразу вибачення, незадоволення щодо неможливості виконати дію, вживанням індикаторів обставин дії, МА вибачення, жалкування та іллокутивним комплексом аргументації. У МА (1) мовець висловлює готовність виконати прохання після виконання поточної роботи, у (2) також демонструє бажання виконати прохання пізніше, аргументуючи неможливість виконання надзвичайною особистою причиною (необхідність бути присутнім на поминках родича). В обох випадках адресант надає можливість адресату вирішувати комунікативне майбутнє, а саме можливість або неможливість виконати прохання пізніше. У МА (3) мовець аргументує відмову поганим самопочуттям, що може заважати подальшій роботі. Відмова з особистих причин

типу “今日はテンションが上がらないので” (Немає настрою) спричинить негативну реакцію адресата, що може завадити подальшим діловим стосункам комунікантів. Неможливість прийняти подарунок у МА відмови (4) мовець пояснює існуючими правилами у фірмі і апелює до розуміння ситуації реципієнтом [11, с. 125].

Розглянемо типи МА деклінатива у залежності від причини відмови на прикладі завдань іспиту на працевлаштування з японського ділового мовного етикету для менеджерів японських компаній. 1) “力不足” (робота надто складна для працівника). Надаються три варіанти відповідей: А. “力不足で、私にはできません。” (Не можу виконати цю роботу через недостатню кваліфікацію); В. “申し訳ございません。一時間で仕上げるのは困難です。” (Вибачте, але за одну годину мені складно буде впоратися); С. “大変申し訳ございません。やらせて頂きたいのですが、今の私の力では2時間ほどかかってしまいそうです。どうすべきでしょうか。” (Прошу вибачення, але дозвольте мені виконати цю роботу, з якою я, ймовірно, впораюсь за дві години. Як мені слід вчинити?). Відповідь А неприпустима, оскільки категорична відмова спричинить негативну реакцію адресата. Відповідь В не є такою категоричною, оскільки мовець вживає МА вибачення, пояснює причину відмови. Відповідь С є правильною, оскільки мовець ретельно добирає ввічливі мовні засоби, детально пояснює причини відмови, виявляє готовність погодитись, надаючи право вирішення ситуації адресату. 2) “抱えている仕事で手一杯” (є багато іншої роботи). А. “ちょっと今は無理ですね。” (Зараз це неможливо); В. “申し訳ございません。今、XXでちょっと時間を作るのが難しいのですが...” (Вибачте, зараз через XX складно відвести час на це); С. “大変申し訳ございません。やらせて頂きたいのですが、今はこの仕事が手一杯で難しい状況です。これが17時には終了しますが、その後で間に合いますか。” (Прошу вибачення, але дозвольте мені виконати цю роботу. Однак я знаходжусь у складній ситуації зараз, тому що я зайнятий виконанням іншої роботи, яку завершу о 17 годині. Чи можливо, щоб я виконав Ваше прохання після 17-00?). Як у першому типі, відповідь А є надто категоричною, що не відповідає правилам ділового мовного етикету, так і відповідь В – є ввічливою відмовою, що не має комунікативного майбутнього, оскільки мовець не пропонує альтернативного варіанту вирішення ситуації. Правильною відповіддю є відповідь А. 3) “用事があって” (є інші справи). А. “今日は用事があるんで無理です。” (Сьогодні неможливо, у мене інші справи); В. “申し訳ございません。これからどうしても外せない用がありまして定刻に退社したいのですが、...” (Вибачте, але зараз у мене є надзвичайно невідкладні справи, тому я маю вийти з офісу на деякий час...); С. “大変申し訳ございません。今日はどうしても外せない予定がございまして、定刻に退社したいと思っています。明日の朝早く来て仕上げて間に合いますか?” (Прошу вибачення, оскільки у мене є надзвичайно невідкладні справи, і мені необхідно на деякий час вийти з офісу. Чи можливо, щоб я завтра вранці виконав цю роботу відразу ж після приходу?) [10, с. 141]. Отже, у трьох типах МА деклінатива правильними є відповіді С, оскільки характеризуються ретельним підбором мовних засобів ввічливості на вербальному рівні, а також виражають ілюктивну силу відмови у пом'якшений непрямий спосіб. Відповіді А мають найслабший ступінь мітигації (пом'якшення). Відповіді В – середній ступінь мітигації, який поряд з відповіддю С також можна

розглядати як конвенціональний, своєрідний етикетний засіб пом'якшення іллокутивної сили відмови. Також на прикладі вищенаведених МА деклінатива, можна зазначити, що імперативні та декларативні синтаксичні конструкції більш характерні для МА найслабшого ступеню мітигації, а інтерогативні, які виражають іллокутивну силу відмови з фазою надання права вирішувати ситуацію адресату, – для найбільшого ступеня мітигації.

Позитивну перлокутивну реакцію на МА деклінатива спричиняють такі лінгвістичні і паралінгвістичні фактори, по-перше, це відповідність мовленнєвих засобів, які вживає мовець, статусу адресата, по-друге, це чіткість висловлювання думки, відсутність розмитих формулювань, логічність викладення інформації; по-третє, відсутність швидкої категоричної відповіді або зволікання з відповіддю; по-четверте, відсутність перекладання роботи на інших колег; по-п'яте, відсутність незадоволеного виразу обличчя.

Отже, МА деклінатива є відповідями на стимул, зустрічну інтенцію: прохання, наказ, пропозицію, запрошення. МА відмови є компонентами конфліктного дискурсу, оскільки пов'язані зі стимулом контрадикторним зв'язком і виражають інтенцію мовця, яка відрізняється від інтенції реципієнта. МА відмови є небажаними реакціями на стимул і, відповідно, у діловому дискурсі японської мови вони, як правило, марковані стратегіями-мітигаторами – «пом'якшенням» іллокутивної сили мовця. До таких мітигаторів у структурі МА деклінатива можна віднести фази вибачення, висловлення жалю або незадоволення щодо неможливості виконати прохання, обґрунтування причини відмови, пропозиції альтернативного плану, прояву бажання виконати прохання у майбутньому.

У залежності від типу комунікативної ситуації, рангу її учасників МА деклінатива в японському діловому дискурсі мають різну структуру, лінгвістичні і прагматичні характеристики, але, не дивлячись на те, що МА відмови є частиною конфліктного дискурсу, японський діловий етикет передбачає уникнення конфліктних факторів або зменшення негативної реакції реципієнта шляхом прояву поваги до його почуттів, що є запорукою подальшої ефективної співпраці у бізнесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Флорій Сергійович Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 342 с.
2. Селіванова О.О. Основы теории языковой коммуникации: Підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011 – 350 с.
3. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011 – 844 с.
4. Ерема А.В. Национальная специфика выражения запрещения и отказа в русском и английском языках / А.В. Ерема // Язык и культура. Материалы региональной научно-методической конференции. – Воронеж, 1996. – С. 74-80.
5. Григорьева В.С. Элементы теории и практики делового дискурса на материале немецкого и русского языков: Учебное пособие / В.С. Григорьева, М.К. Любимова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. – 80с.
6. Остин Дж. Слово как действие: Пер. с англ. / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып.17. – С. 22-131.

7. Пудровская Т.Н. Речевой акт «деклинатив» в английском языке: социопсихологические аспекты / Т.Н. Пудровская // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 1999. – №461. – С.228-232.
8. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов: Пер. с англ. / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып.17. – 170-194.
9. Bach K. Linguistic communication and speech acts / K. Bach, R.M. Harnish. – Cambridge: Mit Press, 1982. – 327 с.
10. 唐沢 明。話し方・聞き方のビジネスマナー/明 唐沢。－東京：高橋書店、2013。－191頁；
11. 田淵 真知子。話し方・言葉遣いのビジネスマナー/真知子 田淵。－東京：秀和システム、2008。－175頁；
12. 寺島 康子。ビジネス会話マナー/康子 寺島。－東京：西東社、2010。－192頁。
13. 吉川 香緒子。ビジネス敬語のルールとマナー/ 香緒子 吉川。－東京：高橋書店、2012。－160頁。

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2016 р.

О.Озерская, канд. пед. наук, доц.,
Харьковский национальный педагогический
университет имени Г.С. Сковороды, г. Харьков

РЕЧЕВЫЕ АКТЫ ДЕКЛИНАТИВА В ДЕЛОВОМ ДИСКУРСЕ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются речевые акты отказа (деклинатива) как факторы регулирования и ограничения коммуникативной интенции говорящего в деловом дискурсе японского языка. Проанализированы структура и особенности речевых актов отказа в зависимости от типа коммуникативной ситуации и её участников.

Ключевые слова: деловой дискурс, речевой акт, деклинатив, коммуникативная ситуация, иллокутивная сила.

O.Ozerska, PhD in Pedagogy, associate professor
Kharkiv National Pedagogical University
named after G. Scovoroda, Kharkiv

SPEECH ACTS OF DECLINING IN BUSINESS DISCOURSE OF JAPANESE LANGUAGE

The article deals with speech acts of declining as factors of regulation and limitation of communicative intention of the speaker in business discourse of Japanese language. The structure and peculiarities of speech acts of declining depending on the type of the communicative situation and its participants are analyzed.

Key words: business discourse, speech act, speech act of declining, communicative situation, illocutionary force.

РОЛЬ ІЕРОГЛІФІВ У ПЕРЕДАЧІ СМИСЛОВОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО КОМПОНЕНТІВ ХАЙКУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню можливостей трансляції національно-специфічних реалій, що містяться в японських тривіршах хайку, в контекст неієрогліфічних мов. Проаналізовано зв'язок між мисленням і способом вербалізації поетичних образів хайку з погляду дихотомії «ієрогліфічне – буквено-фонетичне письмо».

Ключові слова: хайку; тривірші, ієрогліфічне письмо, буквено-фонетичне письмо, хірагана, ромаджі, мислення, поетична картина світу, поетичний концепт, семантичний зміст, естетичний потенціал, трансляція.

Як відомо, унікальність і своєрідність тривіршів хайку обумовлені багатьма чинниками, про які написано безліч книг і статей, але, на мій погляд, проблема зв'язку ієрогліфічного письма зі структурно-семантичними й естетичними особливостями хайку є малодослідженою, що й робить цю тему актуальною. Об'єктом цього дослідження є вірші хайку, відображені на письмі, а предметом – смислове й естетичне навантаження ієрогліфів у графічному записі хайку.

Метою дослідження є з'ясування функції ієрогліфічного запису у створенні естетики хайку. Відповідно до мети було поставлено такі завдання: 1) розглянути різні варіанти запису віршів хайку; 2) здійснити порівняльний аналіз ієрогліфічного, абеткового і транслітерованого запису віршів хайку; 3) визначити ключові концепти японської лінгвокультури, представлені в ієрогліфічному вигляді у віршах хайку. Для вирішення завдань стане у пригоді здебільшого лінгвістичний описовий метод, а також метод концептуального аналізу.

Слід зауважити, що письмо – це моделююча система, яка задає алгоритм мислення, стандартизує і формалізує його. Тому залежно від типу письма може змінюватися й алгоритм мислення людини. З цієї точки зору стають більш очевидними відмінності між ієрогліфічним і буквено-фонетичним письмом, суть яких полягає передусім у тому, що ієрогліфи моделюють мислення не цілком так, як букви, і, відповідно, задають інший алгоритм думки.

«Ієрогліф передає цілий образ, ідею, концепт і містить значно більше інформації, ніж знак будь-якого літерного алфавіту. Зокрема, в японській мові ієрогліф являє собою певний гіперконцепт мішаної китайсько-японської системи реалій, якщо мати на увазі чужорідність, запозиченість китайського культурно-мовного пласту *канто* в національній картині світу японців. При цьому, залежно від ситуації, ієрогліф може виступати як елемент і мовної, й позамовної дійсності» [4, с. 12].

Отже, хоча з формальної точки зору ієрогліфічне й алфавітне письмо відрізняються лише зовні, насправді відмінності між ними носять принциповий і системний характер, що, зокрема, дозволяє розглядати і трактувати ієрогліфи як «живі» знаки,

які містять глибинні пласти мовної і мовленнєвої культури етносу, а літери – як механічні інструменти, що відображають фонетичний склад мови і призначені лише для запису, передачі, збереження і відтворення вербалізованих думок і слів. Отже, в останньому випадку думка актуалізується винятково у вигляді буквено-фонетичних послідовностей, що перетворюються на слова під час озвучування.

Ідеографічний аналіз ієрогліфічних знаків розкриває особливу і неповторну специфіку логографічних мов і культур Далекого Сходу (китайської, корейської, японської), яка полягає в тому, що ієрогліф містить у собі цілу концепцію, яка вимагає використання низки логічних і образних засобів для трактування того змісту, який його символіка охоплює об'ємно і цілісно, безпосередньо відображаючи світ Природи.

Разом із тим слід додати, що ієрогліфіка маніфестує основні смисли культури. Знаковий ряд, представлений послідовністю ієрогліфів, семантично оформлюється не тільки лінійно, як це відбувається в мовах із буквено-фонетичним письмом, а й вертикально, утворюючи певне семантичне поле, що відповідає національній, природно-орієнтованій картині світу [9, с. 5].

У зв'язку з цим важливо підкреслити, що **мислення японців як представників далекосхідного мовно-культурного ареалу є екологічним, тобто таким, що значною мірою спирається на ієрогліфічну систему письма, і практично позбавлене впливу формальної логіки, яка завжди стоїть на заваді встановленню гармонійних відносин між людиною і Природою.** Саме цей факт, на мою думку, розкриває завуальовані механізми менталітету японців, які оперують категоріями холистичного світосприйняття і світогляду, заснованими на принципах неформальної, природно-центричної логіки, значною мірою обумовленої впливом ієрогліфічної системи письма, яка утворює підґрунтя їхньої культури [7, с. 136-145].

Отже, можна вважати, що **природно-центричність хайку обумовлена, з одного боку, екологічністю мислення японців, в основі якого, безумовно, є основоположні філософські та духовні погляди синтоїзму, буддизму, даосизму, а, з іншого, «екологічним» типом мішаного письма – канджіканамаджірібун (漢字仮名混じり文),** наполовину ієрогліфічного, наполовину фонетичного, складового, що не має аналогів у сучасному світі.

У зв'язку з цим важливо підкреслити, що «операційний простір» мислення японців значною мірою ієрогліфізований. Саме в ньому існує той дивовижний світ, у якому вони народжуються, живуть і створюють геніальні шедеври мистецтва. Це світ особливих традицій, ритуалів і геніальних творчих осяянь, якими, зокрема, є тривірші *хайку*.

Важливим чинником емоційно-естетичного впливу хайку на уяву читача є графо-стилістичні особливості ієрогліфів, що входять до складу поетичного твору.

Письмово відображений японський вірш хайку ж и в е, він сяє яскравими квітами-ієрогліфами, багато з яких є концептами національної культури, що мають глибинні символічні підтексти. Ієрогліфи скріплені витонченими ниточками абеткових візерунків *xiragani*, завдяки яким актуалізується логічний задум поетичної мініатюри, осяяний, як влучним висловом К. Бальмонта, «миттєвим проблиском душі», яка перебуває у стані естетичного катарсису [1, с. 99; 2, с. 214].

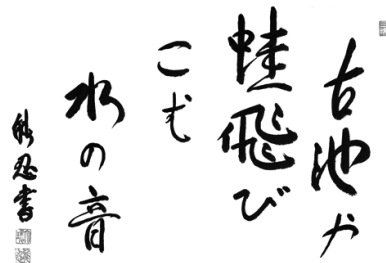
Вищенаведені міркування спонукають до висновку про те, що, з одного боку, жанр *хайку* міг з'явитися тільки в мові з ієрогліфічною писемністю з огляду на особливі графо-семантичні, структурні та естетичні властивості ієрогліфічних знаків, а, з іншого, виник саме в японській мові значною мірою тому, що в ній використовується мішана система письма, яка складається з ієрогліфів і двох абеток. На мою думку, саме цей факт дає ключ до розуміння парадоксальності мислення японців, що так яскраво виявляється у тривіршах *хайку* і так глибоко вражає представників інших культур і народів, які користуються лінійним, алфавітним типом письма.

Слід зауважити, що *ієрогліфи* обслуговують архаїчний рівень мислення, а складова абетка *хірагана* – синхронічний [5, с. 63-78]. В сукупності вони виконують, крім свого безпосереднього призначення, – знаків письма, також естетичну функцію, завдяки чому поетичні рядки *хайку*, за образним висловом К. Бальмонта, стають пурхливими і витонченими як найпрекрасніші мережива. Більш того, коли яскравий поетичний твір доповнюється мистецтвом каліграфії, народжується нове, небачене у світовій поезії явище.

На мою думку, саме в об'єднанні чарівної поезії з не менш чарівною і захопливою ієрогліфічною графікою народжується шедевр, який не має собі рівних у жодній культурі світу. Саме синкретизм *хайку* з каліграфією, в якому ідеально врівноважені два унікальних і співзвучних види мистецтва, є свідченням того, що **поезія *хайку* неможлива без ієрогліфів.**

Слід також зауважити, що суміш ієрогліфів і складової абетки *хірагана*, з одного боку, має величезний виразний потенціал, а, з іншого, відрізняється графо-семантичною інваріантністю, що робить її найбільш прийнятною з погляду оптимального поєднання корпускулярних мисленневих потоків із високим емоційним регістром актуальної семантики *хайку*. **Завдяки ієрогліфам думка перетворюється практично миттєво зі стану мисленневих корпускулярних згустків на семантично вмотивовані слова.** Отже, обізнана людина розуміє зміст *хайку* передусім завдяки візуальному аналізу символічної форми ієрогліфів, огорнутих мереживами складової абетки [8, с. 158-159].

За влучним висловом О. Городецької, ієрогліф – це складовий елемент сіноцентричного світогляду, мікроструктура якого дорівнює цілому, тому в поетичному тексті жоден ієрогліф не є випадковим, і кожна його внутрішня складова додає певну думку й образ. **Багатовимірність, ігровий полісемантизм ієрогліфічних текстів навряд чи може знайти собі однозначну відповідність у фонетичній мові.** Тому ігнорування побічних значень ієрогліфів, їхніх образних алюзій заради досягнення тиждості кінцевого тексту негативно позначається і на інформативності, і на образності перекладів [3, с. 5-24].

Слід також зауважити, що в ієрогліфічному, а, точніше, ієрогліфо-силабічному тексті, думка обмежена рамками умовних квадратів, композиційний простір яких уміщує графо-семантичні елементи, що утворюють архітектонічну структуру ієрогліфів. Отже, **ієрогліфи виконують функцію універсальних самодостатніх графо-семантичних знаків зі складною архітектонічною структурою, яка піддається інтерпретації і здатна перетворюватися на розгорнуті, граматично і синтаксично детерміновані повідомлення в момент вербалізації.**

Розглянемо як приклад відомий тривірш геніального Мацуо Башьо.

古池や蛙飛び込む水の音。
Furuike kawazu tobikomu mizu-no oto.

*Старе озеро.
Жабка плигнула, і плеск
В тиші пролунав. [6, с. 9]
(пер. О. Масикевича)*

Ми бачимо, що думка, відображена у словах, написаних мішаним ієрогліфо-силабічним письмом *канджіканамаджірібун*, звучить і сяє живими барвами яскравих, реалістичних образів жабки (蛙, *kawazu*), старого ставка (古池, *furuike*), сонної води (水, *mizu*) і навіть звуку (音, *oto*) сплеску води в момент стрибка (飛び込む, *tobikomu*) жабки у ставок. Жабка і людина у традиціях синтоїзму та буддизму є частинами єдиного світу, який перебуває у постійних змінах. Як відомо, синтоїзм не відокремлює людини від інших живих істот, як, власне, і від решти всього, що існує [10, с. 258-259].

У цьому вірші, як і взагалі в жанрі *хайку*, мені бачиться алюзія на тему семантичних примітивів, про які свого часу дуже цікаво написала А. Вежбицка [11]. Лаконічність засобів вираження і місткість змісту – це те, до чого здавна прагнули поети різних культур та історичних епох. На мою думку, японцям це вдалося якнайкраще.

Разом із тим хотів би зауважити, що **жабка є доволі поширеним персонажем у поезії японських тривіршів, прислів'їв тощо.**

Думаю, що аксіологічні ознаки цього образу можуть бути краще зрозумілими з таких прикладів:

井底の蛙
Яп. Seitei no kawazu
Жабка в колодязі

Прислів'я далекосхідного мовно-культурного ареалу китайського походження, що означає людину з обмеженим кругозором. *Жабка* (蛙, *kawazu*) – концепт японської культури.

月に聞て 蛙ながむる 田圃かな。
Tsuki ni kiite kaeru nagamuru tadzura ka na.

*Слухаю місяць на рисовому полі під квакання жабок
(Йоса Бусон)*

Тривірш асоціюється з красою весняного рисового поля. *Жабка* – сезонне слово. Місяць віддзеркалюється на поверхні води рисового поля, оскільки паростки рису ще не зійшли. *Місяць* (月, tsuki), *жабка* (蛙, kawazu) – концепти японської культури. *Рисове поле* (田圃, tanbo) – важлива реалія традиційного селянського устрою японців, а разом із тим – символ японського світоустрою, уособлення Всесвіту.

古池の 蛙老けゆく 落葉哉
furuike no kawazu oiyuku ochiba kana

*У темному ставку
Жабка старіє,
Опадає листя.
(Йоса Бусон)*

У цьому тривірші культурні концепти *старий ставок* (古池, furuike), *жабка* (蛙, kawazu), *листя, що опадає* (落葉, ochiba) символізують передусім ефемерність і швидкоплинність життя.

Але повернемося до тривірша Мацуо Башьо про старий ставок, жабку і сплеск води.

Порівняємо оригінальний вірш із його варіантом, написаним складовою абеткою *хірагана*. Як бачимо, від яскравих образів оригіналу геть не залишилося і сліду, ледь проглядається його слабка тінь, неясний натяк на живі барви, які сяють у повноформатному тексті:

ふるいけや かわずとびこむ みずのおと
(буквений домен для озвучування вірша)

І, нарешті, подивимось на запис цього самого вірша латинізованою абеткою *ромаджі*. Від оригіналу не залишилося й тіні, він не проглядається в неживих літерних знаках латиниці. Зміст майже зник. Для його реанімації обов'язково потрібне озвучування і, відповідно, синтагматизація:

fu ru i ke ya ka wa zu to bi ko mu mi zu no o to

(«нежива» буквена послідовність, яка може бути семантично актуалізованою лише за умови озвучування)

З цього можна зробити висновок, що в наведеному вище тривірші *хайку*, написаному мішаним японським письмом, **ієрогліфи, що містять глибинні символічні смисли, скріплені витонченими ниточками абеткових візерунків хірагани, завдяки чому вибудовується не тільки логічний, а й естетичний задум поетичної мініатюри**. Що стосується буквено-фонетичного варіанту вірша, то в ньому ми сприймаємо тільки те, що **підлягає озвучуванню**, і лише потім може стати зрозумілим для подальшої відповідної інтерпретації. При цьому ми майже не звертаємо

уваги на самі літери, якими позначені звуки. Тому в цьому разі естетика народжується у пропорційності не стільки форми букв, скільки відтворених за допомогою них звуків. На відміну від цього, в ієрогліфічному, тим більше у каліграфічному, варіанті вірша ми, перш за все, звертаємо увагу на форму, її пропорції, хитросплетіння найтонших ниточок магічної графіки, в якій прихований емоційний стан поета, витонченість і «пурхливість» його думки. Звуковий план тривірша сприймається радше як резонанс, що народжується, за висловом Городецької, «камертонною графікою ієрогліфів». У сукупності все це створює особливе естетичне **почуття милування формою**, яка вміщує певний глибокий і недоступний для необізнаних зміст. Форма в цьому разі **сама по собі є прекрасною, що апелює до піднесених почуттів і народжує катарсис**.

Що стосується *хайку* без ієрогліфів або *хайку* іноземними мовами, особисто я вважаю, що назвати *хайку* можна у принципі що завгодно, поетично виражене в короткій, яскравій та глибокій за емоційною енергетикою формі, але воно не може претендувати на роль справжнього *хайку*. Варто усвідомити, що *хайку* – це **асиметрична, безеквівалентна поетична форма, уподібнення якої в інших мовах і в середовищі інших культурних і поетичних реалій не здатне існувати за визначенням**.

На завершення я хотів би додати, що мірилом і метою японської поезії є не стільки рядок або тривірш, скільки сам ієрогліф як основоположний елемент, тобто графічно відображене слово як основа і самоціль.

В ієрогліфічній, зокрема, японській культурі зримість поезії визначається перш за все зображальністю самих ієрогліфів у поєднанні з абетковою графікою. Отже, ***хайку* можна розглядати як певний код, лаконічну схему багатомірного світу**. При цьому *хайку* сприймається не тільки і не стільки на слух, скільки візуально. **Додатковий зміст здатні створювати як самі ієрогліфи, так і елементи, з яких вони складаються і які їх оточують**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азадовский К.М. Бальмонт и Япония / К.М. Азадовский, Е.М. Дьяконова. – М.: Наука, Вост. лит., 1991. – 192 с. : ил.
2. Бальмонт К. Д. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 6. Край Озириса; Где мой дом?: Очерки (1920–1923); Горные вершины: сборник статей; Белье зарницы: Мысли и впечатления / К. Д. Бальмонт. – М.: Книж. клуб Книгоvek, 2010. – 624 с.
3. Городецкая О. М. Поэтика иероглифа : (размышление переводчика) / О. М. Городецкая // Восток: Афро-азиатские общества: история и современность. – 2002. – № 6. – С. 5–24.
4. Кан Кай. Концептуальные смыслы грамматических категорий русского имени существительного на фоне китайского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Специальность 10.02.01: рус. яз. / Кан Кай ; Гос. ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина. – М., 2009. – 24 с.
5. Меркулов И.П. Когнитивные особенности архаического мышления / И.П. Меркулов [Электронный ресурс] // Противоречие и дискурс. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 63–78. – Режим доступа: http://iph.ras.ru/elib/Prot_discurs_4.html
6. Місяць над Фудзі / пер., вступ. слово та прим. Омеляна Масикевича. – Київ: Дніпро, 1971. – 114 с.
7. Пирогов В.Л. Архітектура ієрогліфічного письма як відображення космогонічної картини світу давніх китайців / В.Л. Пирогов // Філолог. вісн. КНЛУ / Київ. нац. лінгв. у-т. – Київ, 2013. – Т. 17, № 1. – С. 136–145.

8. Пирогов В.Л. Віддзеркалення філософсько-естетичного і мовного синкретизму «ваго-кан-го» в літературному творі середньовічної Японії «Цуредзурегуса» / В.Л. Пирогов // Східний світ. – 2009. – № 3. – С.157–162.
9. Пирогов В.Л. Шум ветра в прибрежных скалах / В.Л. Пирогов // Японская лирика VIII-XVIII вв. Харків: Світ-Прес, 1999. – С. 3–8.
10. Судзуки Д.Т. Дзен и японская культура / Д.Т. Судзуки; пер. с англ. С.В. Пахомова. – Санкт-Петербург: Наука, 2003. – 524 с.
11. Wierzbicka A. *Lingua mentalis: the semantics of natural language* / A. Wierzbicka. – Sydney: Academic Press, 1980. – 367 p.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2016 р.

V. Pyrogov, PhD in Philology, assist. prof.
Kyiv National Linguistic University, Kyiv

CHINESE CHARACTERS AND THEIR ROLE IN CONVEYING SEMANTIC AND ESTHETIC COMPONENTS OF HAIKU: COMPARATIVE-TYOLOGICAL ASPECT

The paper aims to study the possibility of translating culture-specific concepts contained in Japanese haiku poems into non-logographic languages. Relationship between thinking and verbalization of haiku poetical images is analyzed with respect to “logographic – alphabetic writing” dichotomy.

Key words: haiku, three line poem, character writing, alphabetic writing, hiragana, romaji, thinking, poetical worldview, poetical concept, semantic content, esthetic potential, interpretation.

В. Пирогов, к. филол. н., доц.
Киевский национальный лингвистический университет, г. Киев

РОЛЬ ИЕРОГЛИФОВ В ПЕРЕДАЧЕ СМЫСЛОВОГО И ЭСТЕТИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТОВ ХАЙКУ: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена исследованию возможностей трансляции национально-специфических реалий, которые содержат стихи хайку, в контекст неиероглифических языков. Проанализирована связь между мышлением и способом вербализации поэтических образов хайку с точки зрения дихотомии «иероглифическое – буквенно-фонетическое письмо».

Ключевые слова: хайку, троестиишие, иероглифическое письмо, буквенно-фонетическое письмо, хирагана, ромадзи, мышление, поэтическая картина мира, поэтический концепт, семантическое содержание, эстетический потенциал, трансляция.

ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА ЯК МЕТОД ПЕРЕКЛАДУ ЗВУКОСИМВОЛІЗМІВ У РОМАНІ Х. МУРАКАМІ «ХРОНІКИ ЗАВОДНОГО ПТАХА»

У статті визначено роль фреймового підходу в аналізі та оцінці функціонування онотопоетичної лексики і збереження її при перекладі, з метою створення позитивного/негативного ставлення до подій чи ситуацій та їхньої подальшої реалізації в тексті на основі екстралінгвістичної інформації представлено методи перекладу за допомогою використання однакових онотопей. Визначається місце та роль фрейму звукосимволізмів у японській мові, оскільки вони є невід'ємною частиною словникового складу мови.

Ключові слова: фреймова семантика, когнітивна лінгвістика, звуконаслідування, онотопоетична одиниця, фрейм, підфрейм, когнітивна модель.

Лінгвістика завжди відігравала вагомий роль у пізнанні концептуальної картини світу та принципів дослідження окремих її фрагментів. Центральною ідеєю, яка поєднує численні когнітивні дослідження мови та мовних значень, стали своєрідні уявлення про те, що наші знання, відображені у мовній формі, розподіляються за допомогою певних структур – когнітивних моделей, а мовні категорії є лише наслідком саме такої організації наших знань.

Серед цілої низки напрямів та методів дослідження мовних значень з позиції когнітивної лінгвістики саме фреймову семантику виділяють як багаторівневу теорію значення, яка, переважно, використовує пропозиційні моделі структурування значень.

Фрейм – це лексичний концепт, який набув широкого вжитку. У той час як назва більшості термінів у лінгвістиці мають латинське походження, «фрейм» походить від англійського слова *frame* – рамка, каркас. Це поняття запропонував у 1974 р. американський учений М. Мінський, який досліджував проблеми штучного інтелекту та способи представлення знань про комп'ютер. Підґрунтям для теорії фреймів є гіпотеза про те, що знання про світ є структурованим, тобто складається з певних сценаріїв із фіксованим набором стереотипних ситуацій – фреймів [2, с. 2].

В якості лінгвістичної концепції фреймова семантика вперше була запропонована Ч. Філлмором в середині 70-х років. Використовуючи поняття «фрейм», Ч. Філлмор визначає його як когнітивну структуру, яка має тісну асоціацію з концептом, який виражений тим чи іншим словом [4, с. 139].

Нині фреймова семантика дає можливість моделювати принципи структурування та вираження певної частини людського досвіду, знань за допомогою мовних одиниць, а також способів активзації загальних знань, які забезпечують порозуміння в процесі мовної комунікації.

Звукосимволізми, як невід'ємна частина словникового складу мови, неодноразово були об'єктом дослідження у найрізноманітніших аспектах. Проте стилістичні

функції звуко-символізмів у когнітивному плані залишаються мало вивченою сферою, що зумовило постановку проблеми нашої наукової розвідки, оскільки головна увага дослідників була переважно спрямована на фоносемантику – галузь науки, що вивчає звуко-символізм як систему мови.

На нашу думку, саме теорія фреймів дає більш послідовний і теоретично обґрунтований метод когнітивного опису лексики. Семантика кожного звуко-символізму визначається як окремий фрейм, тобто як інформаційна структура, що відображає увесь комплекс знань, уміщених у лексичній одиниці, що позначає певний звук. Фрейм звуко-символізму включає в себе інформацію про якість звуку, його походження, ситуації, які супроводжуються даним звуком, а також створений ним ефект.

Необхідність використання фреймів зумовлена особливостями семантики звуко-символізмів, які, як і назви кольорів, характеризуються поняттям семантичної розмитості або дифузності. Ця особливість полягає у тому, що людині буває дуже важко назвати той чи інший звук, із яким вона зустрічається в об'єктивній реальності. Один і той самий звук може бути названий по-різному. Аналогічно, складно пояснити причину вибору конкретного значення в синонімічних парах звуко-символізмів [3, с.12].

Метою даної статті є окреслення проблем та стратегій перекладу ониматопей за допомогою фреймового підходу шляхом зіставного методу перекладів роману японського письменника Харуки Мураками «Хроніки заводного птаха» на українську (І. Дзюб) та англійську мови (Дж. Рубін).

Ономатопетична лексика, до складу якої в японській мові належать звуко-наслідування та звуко-символізми, використовується для лаконічного та емоційного опису, пожателення наративу, а також для створення «ефекту присутності». Не менш важлива функція японських ониматопей полягає в тому, аби уточнити або звузити загальне значення певних дієслів. Українська та англійська мови мають велику кількість дієслів, конкретне значення яких виражається за допомогою окремої лексики. В японській мові конкретний відтінок значення дієслову часто надає те чи інше ониматопетичне слово у поєднанні з ним.

Також слід нагадати про деякі фонетичні категорії, які реалізуються в протиставленнях. Релевантними є додаткові відтінки значень ониматопетичних одиниць, що виникають як наслідок реалізації протиставлень різноманітних категорій, наприклад, дзвінкі та глухі приголосні, закриті та відкриті звуки.

Голосні приголосні протиставляються, в першу чергу, по закритості-відкритості. На думку І. Таморі, ониматопетичні слова, які мають звук [a], виражають більшу широту, відкритість, ясні звуки, адекватність, енергійність, а ті, до складу яких входить звук [o], – закритість (скромність, стриманість), нечіткі та неясні звуки, відсутність активності.

Із ониматопетичними словами часто використовується службовий елемент *to*, який виділяє та посилює значення ониматопетичної одиниці, надає автономності від дієслова, а також емоційного навантаження, наприклад, *yukkuri – yukkuri to*. У такому випадку можна запропонувати використання емпізи – використання ступеневих прислівників («дуже», «сильно») чи заміни порядку слів [5, с. 7].

Для того, щоб з'ясувати збереження значення фрейму при перекладі з японської на українську та англійську мови, ми взяли за основу ономапоетичне слово じっと (jitto) у кількох випадках.

У системі звуконаслідувань японської мови ономапоетичне слово じっと (jitto), першопочаткове значення якого «нерухоючись/незворушно», належить до групи звуко-символізмів 擬態 (gitaigo). Слово じっと (凝と), яке у своєму складі містить звук [o], як уже зазначалося вище, дійсно вказує на відсутність динаміки.

Х. Какехі виділяє три способи вживання ономапоетичних слів, поділяючи їх на детерміновані, комплементарні та автономні сполучення з певними дієсловами. Ономапоетичне слово じっと (jitto) належить групі автономних сполучень, тобто таких, що не є стійкими. Одиниці таких словосполучень можуть поєднуватися з різними дієсловами, уточнюючи ступінь інтенсивності дії чи стану [5, с. 8].

Здійснюючи переклад роману Х. Мураками «Хроніки заводного птаха», значення ономапоетичного слова じっと (jitto) у сполученні з дієсловом 見る (miru) та 覗き込む (nozoki komu) «бачити», «вдивлятися» І.Дзюб майже в усіх випадках передає за допомогою прислівника «пильно», зберігаючи фрейм ступеню глибини дії, створюючи ефект «об'ємності дії».

- «...それから僕の顔をじっと見た。» – «...якийсь час мовчав, а потім пильно глянув на мене.»;
- «...私の顔をじっとのぞきこみました。» – «...пильно глянув мені в очі»;
- «... 私の顔をじっと覗き込むように...» – «...пильно вдивляючись мені в очі...»

При перекладі цих моментів на англійську мову Дж. Рубін також досягає ідеального збереження фрейму ступеню глибини дії, але вже за допомогою інших слів та граматичних конструкцій. Так, при перекладі першого речення ономапоетичне слово じっと (jitto) з дієсловом 見る (miru) він передає за допомогою словосполучення «to look somebody straight in the face». «...he looked me straight in the face. ». У другому реченні Дж. Рубін використовує сталий вираз «to fix one's eyes on something» для перекладу じっと (jitto) з дієсловом 覗き込む (nozoki komu) «вдивлятися», зберігаючи фрейм глибини дії, який намагався показати Х. Мураками у своєму романі. «... He fixed his eyes in mine...». Для перекладу останнього речення використовується ідіоматичний вираз «to take a hard look», який ідеально передає ефект «пильності» в погляді, який в японському реченні властивий ономапоетичному слову じっと (jitto) з дієсловом 覗き込む (nozoki komu) «вдивлятися» «...looked hard at me and said...».

Таким чином, фреймовий підхід для аналізу функціонування ономапоетичної лексики та збереження її при перекладі дає можливість пояснити, що одне й те ж саме слово може використовуватися для створення позитивного або негативного ставлення до подій чи ситуацій. Наприклад, у реченні «...そこにじっと顔を伏せているだけだった。» – «...сиділа, зануривши голову у руки» І.Дзюб передає сему самотності ономапоетичного слова じっと (jitto) з дієсловом 伏せる (fuseru) «ховати» за допомогою дієприслівникового звороту «зануривши». Дж. Рубін при перекладі зберігає сему самотності, використовуючи ідіоматичний вираз «press against something». «...she kept her face pressed against her arms... ».

Але вже у реченні «...僕はそのままの姿勢でじっと耳を澄ませた。» – «...затамувавши подих, прислухався – жодного звуку». І. Дзюб трансформує ономатопетичне слово じっと (jitto) з ідіомою 耳を澄ませる (mimi wo sumaseru) в дієприслівниковий зворот «затамувавши подих», поширюючи дієсловом «прислухатися», аби передати сему тиші, створюючи приємний ефект «занурення» в неї. Дж. Рубін досягає цього ефекту за допомогою сталого виразу «hold one's breath», так само як і І. Дзюб, поширюючи дієсловом «to listen» «...holding my breath and listening, I couldn't hear a thing».

Контраст у фреймовій семантиці між японськими ономатопетичними одиницями передачі звуку/шуму та ономатопетичними одиницями на позначення голосів буде завжди, оскільки ці дві групи відповідно морфологічно контрастують між собою. За результатами досліджень Х. Какехі та І. Таморі, більше 85% ономатопетичних одиниць передачі голосу є такими, що мають у своєму складі одну мору, що означає відсутність семантичної гнучкості в голосових фреймах ономатопетично гнучкими, у своєму фреймі будуть містити «підфрейм». Розглянемо це на прикладі перекладу онматопетичних слів ぽたぽた (pota pota) та ばらばら (bara bara) у романі Х. Муракамі «Хроніки заводного птаха».

Голосовий фрейм звуконаслідування ぽたぽた (pota pota) – кап – кап.

その皮からはまだぽたぽたと血が滴ってつまんで広げ。

Зі шкіри **раз у раз скапувала** кров (пер. І. Дзюб)

All the while, blood **kept dripping** from the skin. (пер. Дж. Рубін)

- тип звуку – природні явища;
- виконавець – людина;
- причина виникнення – неприродне втручання у процеси функціонування організму.

Звуковий фрейм звуко символізму ばらばら (bara bara) – окремо, на частини.

石の鳥の影は.....ばらばらな形に分断されていた。

Тінь від кам'яного птаха, **розпавшись на окремі частини**... (пер. І. Дзюб)

The stone bird's shadow fell on.....**fragmenting**. (пер. Дж. Рубін)

- ти широкої п звуку – природні явища;
- виконавець – природа;
- причина виникнення – зміни в природі.

Як зазначалося вище, ономатопетичні одиниці передачі звуку/шуму, будучи семантично гнучкими, у своєму фреймі мають «підфрейм», тому, відповідно, в іншому випадку вживання звуко символізму ばらばら (bara bara), буде виникати підфрейм почуттєвого сприйняття, метонімічного роду.

...体が割れてばらばらになってしまいそうに感じられたくらいです。

...було таке відчуття, наче тіло **от-от розпадеться на частини** (пер. І. Дзюб)

...each breath made me feel that my body **might crack apart**. (пер. Дж. Рубін)

Подія, що вплинула:

- хто/що спричинило – фізіологічний фактор;
- схожість стану – розкладення на рівномірні частинки;
- характер та інструмент впливу – біль.

Метонімічне перенесення та поширення у складі фреймових елементів є природним явищем, оскільки ониматопоетичні одиниці передачі звуку/шуму надаватимуть можливість розглянути об'єкт під новим кутом зору, знайти нове його використання, розширити функціональне практичне застосування, в той час як ониматопоетичні одиниці передачі голосу матимуть чіткий набір фреймів у своєму значенні [10, с. 32].

Таким чином, фреймовий підхід для аналізу функціонування ониматопоетичної лексики та збереження її при перекладі дає можливість зробити висновок, що одне й те саме слово може використовуватися для створення позитивного або негативного ставлення до подій чи ситуацій. Такий підхід передбачає аналіз семантики звукосимволізмів та їхньої подальшої реалізації в тексті на ґрунті екстралінгвістичної інформації. Фрейм звукосимволізму не може реалізовуватися «частинами», він завжди буде виступати неділимою одиницею, що надає можливість автору художнього твору та перекладачеві більшу варіативність для зображення дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волосушина Н. В. К вопросу о трактовке понятий «концепт» и «фрейм» в современной лингвистике / Н.В. Волосушина // Университетские чтения – 2010: Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. – Пятигорск: ПГЛУ, 2010. – Ч. 3. – С. 41–46.
2. Знаменская О.Е. Когнитивные основания функционирования звукообозначений: на материале англоязычного художественного текста: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19. – М., 2009. – 23 с.
3. Коляденко О. О. Термін фрейм у лінгвістиці [Електронний ресурс] / О. О. Коляденко // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 139-144. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/terv_2013_2\(1\)__17.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/terv_2013_2(1)__17.pdf).
4. Мураками Х. Хроніка заводного птаха / Х. Мураками; [пер. з яп. І.П. Дзюба]. – Харків: Фоліо, 2009. – 762 с.
5. Поливанов Е. Д. Краткая фонетика японского языка / Е. Д. Поливанов // Вопросы языкознания. – М.: «Наука», 1991. – №4. – С. 125-137.
6. Румак Н. Г. Теоретические и практические проблемы межъязыковых соответствий: на примере перевода ониматопоетической лексики в японском языке: автореферат дис. кандидата филологических наук: 10.02.22. – М.: МГУ, 2007. – 24 с.
7. Akita K. Toward a frame-semantic definition of sound-symbolic words: A collocational analysis of Japanese mimetics [Електронний ресурс] / K. Akita // Journal of Semiotics Studies in Language and Culture. – Osaka University. – 2012. – 23. – Режим доступу: www.pjos.org/index.php/pjos/article/.../8241
8. Kakehi H., Tamori I., Schourup L. Dictionary of iconic expressions in Japanese / H. Kakehi, I. Tamori, L. Schourup. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1996. – 1431 p.
9. Levin B., Song G., Atkins B. T. S. (1997). Making sense of corpus data: A case study of verbs of sound / B. Levin, G. Song, B. T. S. Atkins // International Journal of Corpus Linguistics. – 1997. – 2. – 23-64.
10. Murakami Haruki. 1994. Nejimaki tori kuronikuru. Tokyo: Shinkosha.
11. Akita K. Constraints on the semantic extension of onomatopoeia [Електронний ресурс] / K. Akita // Public Journal of Semiotics Studies in Language and Culture. – Osaka University, 2013. – 5(3). – Режим доступу: <http://www.pjos.org/index.php/pjos/article/view/9646/8241>
12. Toratani K. Translating Mimetics in Japanese: a cognitive approach [Електронний ресурс] / K. Toratani // ABSTRACT. New Voices in Translation Studies. – York University, Toronto, Canada: The International Association for Translation and Intercultural Studies (IATIS), 2009. – 5. – Режим доступу: <http://www.iatis.org/oldsite/newvoices/issues/2009/article-toratani-2009.pdf>

Стаття надійшла до редакції 24. 03. 2016 р.

Д. Ржевская, преподаватель,
Национальный авиационный университет, г. Киев

ФРЕЙМОВАЯ СЕМАНТИКА КАК МЕТОД ПРИ ПЕРЕВОДЕ ЗВУКОСИМВОЛИЗМОВ В РОМАНЕ Х. МУРАКАМИ «ХРОНИКИ ЗАВОДНОЙ ПТИЦЫ»

Статья посвящена определению роли фреймового подхода при анализе функционирования ониматопозитической лексики и ее сохранения в переводе. С целью формирования позитивного/негативного отношения к событиям или ситуациям, а также их дальнейшей реализации в тексте на основании экстралингвистической информации, раскрываются методы перевода с использованием одинаковой ониматопеи. Поскольку фреймы звуко-символизмов в японском языке являются неотъемлемой частью словарного запаса, определено их место и роль в языке в целом.

Ключевые слова: *фреймовая семантика, когнитивная лингвистика, звукоподражание, ониматопозитическая единица, фрейм, подфрейм, когнитивная модель.*

D.Rzhevskaya, teacher,
National Aviation University, Kyiv

FRAME SEMANTICS AS METHOD OF MIMETISC TRANSLATION IN THE NOVEL OF H.MURAKAMI “THE WIND-UP BIRD CHRONICLE”

The article determines the main role of the frame approach during the analysis of Japanese onomatopoeia functions and the ways to keep these lexical units in the target language text. In order to inform in a positive or negative way about the situations or actions, as well as, about their further realization in the text based on the extra linguistic information, there few methods discovered, to conduct the translation using the same onomatopoeia. Thus, sound symbolism frames in Japanese are a vital part of lexicon, there are determined their role and functional part in general.

Key words: *frame semantics, cognitive linguistics, sound symbolism, onomatopoeia, frame, sub-frame, cognitive model.*

УДК 811.521(477)

В. Шевченко, студ.,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ГЛЮТОНІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено аналізу глютонічної термінології японської мови, її розподілу на глютоніми-агенси, глютоніми-локативи, власне глютоніми, глютоніми-кваліфікатори, глютоніми-органолептиви.

Ключові слова: *глютонія, глютонічна термінологія, глютоніми-агенси, глютоніми-процеси, глютоніми-органолептиви, глютоніми-кваліфікатори, глютоніми-локативи.*

Термінологія становить значну частину лексики наукових та культурних сфер кожної мови, що постійно поповнюється та певною мірою видозмінюється в процесі розвитку.

Актуальність цього дослідження обумовлюється низкою чинників. Зокрема, від часу здобуття Україною незалежності спостерігається дедалі більше поширення японської культури в Україні, підвищення інтересу до країни Вранішнього Сонця та неухильне зміцнення зв'язків між обома державами. З кожним роком збільшується кількість ресторанів, суши-барів та кафе японської кухні, яка є доволі специфічною у плані назв страв, інгредієнтів, мір, інструментів, способів опису приготування та подачі. Кулінарія є невід'ємною частиною нашого життя, що постійно нас супроводжує в силу фізіологічних особливостей людського організму. Окрім цього, зазначена сфера являє собою частину культури і важлива для її пізнання.

Знання термінології значно полегшує розуміння та сприяє кращій інтерпретації текстів. Стосовно глютонічної термінології японської мови аналіз наукової літератури свідчить, що вона є недостатньо вивченою. Систематизування глютонічної лексики здійснено на даному етапі переважно у вигляді глосаріїв, а не окремих словників. Саме тому темою нашої роботи ми обрали специфіку глютонічної термінології японської мови.

Об'єктом нашого дослідження є глютонічна термінологія японської мови, а предметом – її лексичні особливості. Метою дослідження є класифікувати глютонічну термінологію японської мови. Відповідно, завданнями є: 1) розглянути особливості термінів-глютонімів сучасної японської мови; 2) здійснити класифікацію глютонічної термінології сучасної японської мови за семантичним критерієм; 3) розглянути особливості перекладу японської глютонічної термінології українською мовою. Для вирішення поставлених завдань ми послуговуватимемось лінгвістичним описовим методом і методом семантичного аналізу.

Мовознавці намагалися й намагаються дати термінові чітке визначення (О. Ахманова, Г. Васильєва, В. Гондюл, Т. Панько, О. Реформатський, Л. Симоненко, С. Шелов та ін.). Становлення теорії терміна було довгим і складним, тому в лінгвістичній літературі неодноразово наголошувалося на бракові загальноприйнятої дефініції цього поняття.

Проблема визначення терміна є предметом наукових досліджень представників різних шкіл, і тому на сьогодні існує величезна кількість визначень терміна. Це пояснюється тим, що термін є об'єктом цілої низки наук, і кожна наука прагне виділити в ньому ознаки, які є найістотнішими з її точки зору. Наведемо тут деякі з них. Так, термін (від лат. *terminus* – межа): 1) у формальній логіці – поняття, виражене словом; 2) слово, що є назвою певного поняття, слово, що позначає спеціальні поняття окремих галузей науки, мистецтва, техніки, виробництва. За В. Виноградовим, термін – це слово з функцією дефінітива, тобто слово, що визначає поняття [2, 13]. На думку О. Реформатського, у цих визначеннях відбулося об'єднання термінології, номенклатури і спеціальної фразеології, які слід диференціювати [8, 165]. О. Реформатський визначає терміни як слова спеціальні, обмежені своїм особливим призначенням, що прагнуть до однозначності як точне вираження понять і назв речей [4; 7, 288].

У світі сучасної глобалізації суспільства зростає конструктивне сприйняття національних культур, що посилює інтерес до вивчення мови та мовної особистості в

їх взаємозв'язку з феноменом національної культури. У сучасних філологічних дослідженнях культура народу дедалі більше вивчається через мову за допомогою ключових слів конкретної мови. Мова має здатність впливати на формування і розвиток народної культури, яка персоналізуватиметься як особистість. Отже, вивчення мови неможливе без вивчення культури й особистості нації.

Історія людської цивілізації нерозривно пов'язана з харчовими ресурсами, які є однією з фундаментальних фізіологічних потреб людини. Необхідність у їжі являє собою базовий рівень фізіологічної конституції людини. Людство не може жити без їжі, проте у представників кожної нації є свої власні комплекси смакових переваг, які знаходять своє втілення у відповідному мовному й текстовому матеріалі: рецептах національної кухні, меню, кулінарних статтях, глютонічній термінології тощо.

На позначення назв страв, інгредієнтів, мір, процесів приготування використовують гастрономічні терміни. А.В. Олянич, автор терміна «глютонічний», говорить про лінгвокультурну та етнокультурну специфіку номінацій, пов'язаних з приготуванням їжі. А.В. Олянич запровадив термін «глютонічний», що, на його думку, корелює з поняттям гастрономії. Глютонічна термінологія (лат. *gluttio* «ковтати, споживати») – сукупність спеціальних слів і словосполук, що функціонують у підмові харчування. Глютоніми, своєю чергою, поділяються на:

1) *власне глютоніми* – назви сировини, напівфабрикатів, консервів, страв, харчових продуктів, напоїв, номінації їжі без зазначення складу. Наприклад, у японській мові: 魚介, 餃子, 寿司, 御飯, 甘酒, 泡盛;

2) *глютоніми-процеси* номінують процеси підготовки продуктів до приготування – створення напівфабрикату; приготування їжі та визначення її якостей; презентації їжі перед споживанням; соціальної ритуальності споживання їжі; дієт, застосовуваних з лікувальною та естетичною метою; концепції збалансованого харчування; альтернативні типи харчування, фізіологічні та психічні стани й характеристики споживача їжі; моделі харчування, орієнтовані на вікові, гендерні та виробничі характеристики споживача їжі. Наприклад, у японській: 炊く, 煮る, 蒸す, 焼く;

3) *глютоніми-органолептиви* номінують якість страв, напоїв, сировини за одоративними (запах), візуативними (вигляд), густивними (смак), акустичними (звук); тактивними (дотик) характеристиками. Щодо японської мови можна навести такі приклади: 甘い, 辛い, 美味しい [9];

4) *глютоніми-кваліфікатори* маніфестують відповідність органолептичних характеристик харчових реалій певному еталону за ознаками кількості, якості, хімічного вмісту продукту, сполучуваності / несполучуваності тощо. В японській мові: 搦き立て, 器質的, 質的;

5) *глютоніми-локативи* номінують місця приготування, споживання, продажу страв і напоїв тощо. У японській мові це, наприклад: 回転寿司, 料理店, 喫茶店;

6) *глютоніми-агенси* – номінації осіб, які добувають або вирощують рослинно-тваринну сировину для харчування, займаються її обробкою, виробництвом харчових напівфабрикатів, деяких страв та напоїв, визначенням якості сировини; є посередниками між виробниками та переробниками сировини; займаються управлінням та організацією харчового виробництва в ресторанному господарстві та обслуговуванням

споживачів; приготуванням їжі та її презентацією; є споживачами їжі. Щодо японської мови, можна навести такі приклади: 漁夫, 炊夫, 給仕;

– глютоніми-персоналії, що іменують осіб, які добувають або вирощують рослино-тваринну сировину для харчування: рибалка, грибник, рибник, раколов, мисливець, тваринник, фермер, овочівник, фруктівник (фруктовик), городник, садівник, ягідник, хлібороб, дояр, телятник, свинар, птахівник, яйцезаготівельник, кролівник, устрицівник, забійник; 農家, 炊夫, 漁夫, 猟師;

– глютоніми-персоналії, що іменують осіб, які є посередниками між «виробниками» та переробниками сировини: закупівельник, постачальник, водій, перевізник; 供給者, 運転手, 運送人;

– глютоніми-персоналії, що іменують осіб, які займаються обробкою сировини, виробництвом харчових напівфабрикатів, деяких страв та напоїв: м'ясник, пивовар, сировар, винороб, грибовар, консервувальник, молочар; 肉屋さん, 牛乳屋さん, 酒造家.

– глютоніми-персоналії, що іменують осіб, які займаються організацією харчового виробництва та обслуговуванням споживачів: директор (завідувач) ресторану (бару, кафе, закускової), менеджер ресторану (кафе, бару), завідувач їдальні, головний бухгалтер, завідувач виробництва, адміністратор залу (метрдотель), менеджер із персоналу, комірник, маркетолог, завідувач господарства, інженер з охорони праці, юрист, офіціант, бармен, буфетник, касир залу, швейцар, гардеробник, посудомийка, прибиральниця, підсобний робітник кухні, електромеханік, електрик, охоронець, подавальник, викидайло; 給仕, 配膳人, バーテンダー;

– глютоніми-персоналії, що іменують осіб, які займаються приготуванням їжі та її презентацією: кухар, шеф-кухар, кулінар, пекар, пекар-майстер, кондитер, титестер (дегустатор-знавець чаю), бариста (дегустатор-знавець кави), сомельє (дегустатор-знавець вин), виготовлювач молочних коктейлів, виготовлювач напоїв, виготовлювач харчових напівфабрикатів, кок, стюардеса, провідниця, майстер, майстер вищого пілотажу, годувальник, витівник, сервірувальник; 調理師, 料理人, 製菓業者;

– глютоніми-персоналії, що іменують споживачів їжі: відвідувач, споживач, зазвісник, гість, почесний гість, покупець, клієнт, постійний клієнт, їдок, частий гість; 客, 消費者, 買い主 [9].

Гастрономічні об'єкти і їхні мовні представники в мовній картині світу взаємодіють насамперед на рівні номінативного фонду національних мов. Саме специфіка глютонічної номінації становить характерний для кожної нації запас мовних засобів, у якому знаходить своє відображення дух народу. Це явище з усією очевидністю простежується, наприклад, на рівні позначення значущих для національних культур продуктів споживання: англ. чай «Earl Grey Tea» – букв. «Чай Сивий Граф», пудинг «Yorkshire Pudding» – букв. «Йоркширський Пудинг», яблука «Lord Lambourne Apple» – букв. «Яблуко Лорда Ламбурне»; укр. житній хліб – «Zhitniy bread»; котлета по-київськи – Kyiv-stylecutlets; фр. Vealsteak «Chateau Briuant» – Стейк із телятини «Шато-Брій»; яп.: 「照り焼き」 sauce – соус «Теріякі», 「鰻」 sauce – соус «Унагі».

Специфічною рисою гастрономічного фрагменту мовної картини світу виступає також наявність у мові найменування самого процесу і часу споживання їжі або напоїв. Для англіїців актуальні найменування breakfast, lunch, supper (dinner) – букв.

«сніданок, другий сніданок і вечеря (обід)». Загальна назва для споживання їжі – meal. На відміну від meal, термін snack (букв., «закуска») позначає перекус між прийомами їжі. Для спеціальних випадків прийому їжі слугують найменування feasts (букв., «бенкети», святкування) або banquets (букв., «бенкети, звані вечері»). У разі прийняття їжі з кількох страв, страви, як правило, називаються відповідно до хронології їхньої подачі. В англійській мові це перша подача, яка називається appetizer (букв., «закуска» (страва, що подається перед гарячими стравами – starter, horsd'oeuvre), потім – основна страва (entrée) і, нарешті, десерт (dessert). Хоча багато англійських кулінарних термінів запозичено з французької, як правило, запозичення зазнають невеликих семантичних змін. Те саме відбулося й зі словом entrée. Традиційні французькі офіційні обіди зазвичай складалися з п'яти страв: спочатку the horsd'oeuvre – закуска (букв., «поза роботою», часто a soup – суп або pâté – паштет), потім – entrée – основна страва, як правило, з риби; далі – the plat principal (plat derésistance, pièce derésistance) – головна страва; відтак – fromage (cheese) – сир; і, нарешті, dessert – десерт.

Глютонічна мовна картина світу являє собою сукупність певних компонентів, до якої входять смакові уявлення, глютонічне поняття, гастрономічні концепти. Вербалізуючись, означені компоненти формують складне структурно-сміслове утворення. Гастрономічна мовна картина світу формується в результаті оціночної діяльності людської свідомості у процесі когнітивного освоєння дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Борисова Л. І.* Основні проблеми науково-технічного перекладу / Л. І. Борисова. – М. : МГУ, 2003. – 208 с.
2. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. *Гапонова Л. Є.* Поняттєва основа терміна / Людмила Гапонова. – К. : Лінгвістичні студії. Випуск 22. – 2011. – 254 с.
4. *Гринев С. В.* Терминоведение: итоги и перспективы / Терминоведение/ Борис Викторович Гринев. – М. : Московский Лицей, 1993. – 23 с.
5. *Даниленко В. П.* Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Высшая школа, 1977. – 246 с.
6. *Карабан В. І.* Переклад англійської наукової і технічної літератури / В'ячеслав Іванович Карабан. – В. : Нова книга, 2004. – 576 с.
7. *Реформатский А. А.* Введение в языковедение: Учебник для филологических факультетов педагогических институтов / А. А. Реформатский. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
8. *Реформатский А. А.* Мысли о терминологии. Современные проблемы русской терминологии / Александр Александрович Реформатский. – М. : Наука, 1986. – С. 165-198.
9. *Руденко С. В.* Семантика посткореневих морфем запозичених термінів глютонії / Сергій Валерійович Руденко. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2008. – С. 233-238.

V. Shevchenko, student,
Kyiv National Linguistic University, Kyiv

JAPANESE GLUTONIC TERMINOLOGY AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the analysis of the Japanese glutonic terminology, its classification and ways of its translation into Ukrainian language.

Key words: *glutonic terminology, gastronomy, translation, glutonic agents, glutonic qualifiers, glutonic locatives*

シェフチェンコ・ヴァレリヤ, 学生
キエフ国立言語大学、キエフ市

日本語におけるグラトニミー用語及びこれをウクライナ語に訳す方法

本論文は、日本語におけるグラトニミー用語及びこれをウクライナ語に訳す方法を考察したものである。

キーワード: 翻訳、グラトニミー、ガストロノミー、グラトニム、感覚受容、限定グラトニム、音訳、字訳、調理、語彙。

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

А. Кобаяші, викладач

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

小林亜希子、講師

キエフ国立言語大学、キエフ市

ウクライナ人日本語学習者の日本語オノマトペに対する音象徴認識 ——語頭子音が阻害音の有声無声で対立するオノマトペの場合——

キーワード： 音象徴, 阻害音, オノマトペ, t 検定

はじめに

語は音と意味から成るが、この2つの間には必然性が無く任意で結びついて
いる。このことから、言語は恣意的であると考えられてきた。しかし、これとは
別に音が特定の意味と結びつくものがある。例えば、濁音は清音よりも「重い」
「鈍い」といった印象を与える。このように、音が特定の意味を示唆する現象を
音象徴と呼ぶ。オノマトペは、この音象徴の特徴を持つと考えられており、音象
徴語とも呼ばれる。日本語のオノマトペの数は非常に多く、辞書に掲載されてい
るもの以外にも、話者や作者が動作や音を忠実に再現する目的で「臨時的に」1
回限りで作ったオノマトペも存在する。このような創作されたオノマトペでも、
およそそのイメージが掴めるのは、日本語を母語とする者に共通の音象徴が存在
するためである。

本研究では、ウクライナのキエフ国立言語大学で日本語を専攻する1年生と
2年生計110名（以下、調査参加者とする）を対象に、オノマトペの音象徴認識
についてアンケート調査を実施した。調査参加者は、日本語オノマトペをどのよ
うなイメージで捉えるのか。そして、学習歴や母語等の属性とどのような関連が
あるのか、そこに有意な差は見られるのか、t検定で分析する。オノマトペには
様々な形態が存在するが、ここでは/z/-/s/, /d/-/t/, /g/-/k/, /b/-/p/のように、語頭
子音が阻害音の有声無声で対立する反復形のオノマトペに注目する。

1. 研究の目的

調査参加者の日本語オノマトペに対する音象徴認識を、視覚・聴覚刺激を用
いて分析し、彼らがどのようなイメージでオノマトペを捉えているのか、その傾
向や特徴を明らかにすることを研究の目的とする。本研究は、オノマトペの教材
開発や効果的な指導法を考案するための基礎研究として位置づける。

2. 研究方法

本研究では、以下の3つの課題について考察する。

課題①日本語オノマトペに対する音象徴認識の傾向を聴覚刺激から分析する。
 課題②日本語オノマトペに対する音象徴認識の傾向を視覚刺激から分析する。
 課題③日本語母語話者と調査参加者の日本語オノマトペの音象徴認識を比較する。

2.1 聴覚刺激による調査

課題①を検証するため、イラストと音声を使用した視覚刺激調査を実施した。まず語頭子音が阻害音の有声無声のペアになるオノマトペを15組30語用意した(表1)。

表1. 音声調査で使用したオノマトペ15組とイラストの一例
 調査では、表1のように有声無声で対応する阻害音のオノマトペを1つのペ

/s/と/z/	そろそろ(そろそろ)・ぞよぞよ(そよそよ) *すやすや(すやすや)・ざーざー(ざーざー) ずるずる(ずるずる)	 <div style="position: absolute; right: 0; top: 50%; transform: translateY(-50%);">A B</div>
/k/と/g/	ころころ(ころころ)・ぎらぎら(きらきら) *かみかみ(がみがみ)・ぐんぐん(くんくん)	
/t/と/d/	とんとん(どんどん)・ときとき(どきどき) たらたら(だらだら)	
/p/と/b/	ぶんぶん(ぶんぶん)・ぶかぶか(ぶかぶか) ぶるぶる(ぶるぶる)	

*は存在しないオノマトペ

アとし、それぞれAとBの選択肢記号をあて、これらの音声を連続で流した。調査参加者は、まず手元にあるイラストを見ながら連続して2つのオノマトペを聞く。音声を聞いたあと、AとBのどちらのオノマトペが提示されたイラストによりふさわしいか選択する。声は1回のみで繰り返しはない。項目は全部で15問である。各問題の2つ目の音声にあたる選択肢Bの音声が流れてから5秒後に、次の問題に移るようにした。調査で使用した回答用紙の説明と指示は、日本語とウクライナ語の二か国語併記にした。調査参加者に調査の目的を確認後、サンプル問題へと導いた。この調査に要した時間は約7分であった。

この調査では、「*かみかみ／がみがみ」のように、存在しないオノマトペも調査対象としている。これは、本研究は調査参加者の有声・無声の音のイメージを知ることが目的とし、語の意味を問うものではないからである。選定されたオノマトペは、辞典に掲載されているアクセントを参考に、デジタルボイスレコーダーに録音した。存在しないオノマトペのアクセントは、ペアとなるオノマトペと同じアクセント形式で録音した。ウクライナ在住の日本人日本語教師3名にオノマトペを描写したイラストを見せ、そこからどのようなオノマトペがイメージできるかを口頭で答えてもらい、2名以上共通の回答が得られたものを調査用イラストに採用した。

2.2 視覚刺激による調査

課題②の視覚刺激による調査では、回答形式に二項選択法を採用した(表2)。語頭子音が阻害音の有声無声で対立する反復形オノマトペ1組のうち、一方の意味を質問項目として提示した。例えば、「感触が滑らかな様子」を質問項目とし、選択肢に「1. さらさら」「2. ざらざら」を提示した。調査参加者には、項目の示す意味により近いイメージのオノマトペを選択してもらった。この

調査では、オノマトペは平仮名にローマ字を併記し、その他の質問指示はすべてウクライナ語表記にした。

表 2. 二項選択法による視覚刺激調査

問1. 感触が滑らかな様子	1. さらさら	2. ざらざら
問2. 不快さ	1. しとしと	2. じとじと
問3. 水面に浮かんでいる様子	1. ぶかぶか	2. ぶかぶか
問4. 重い水滴が落ちる様子	1. ぼたぼた	2. ぼたぼた
問5. 液体の濃度が高く、粘り気強い様子	1. とろとろ	2. だろだろ
問6. 甲高く、軽々しい感じの笑い声	1. げらげら	2. けらけら
問7. 非常にかたいものを噛んだ音	1. かりかり	2. がりがり
問8. 液体が容器の狭い口から脈打つように連続して流れ出る音	1. とくどく	2. どくどく
問9. ものを遠慮なく盛んに食べる様子	1. ばくばく	2. ばくばく
問10. ものが軽やかに続いて回る様子	1. ぐるぐる	2. くるくる
問11. 砕けたものや粒状のものが次々に大量にこぼれ落ちる様子。大粒の涙を流す様子。	1. ぼろぼろ	2. ぼろぼろ
問12. 軽くむせる声、また、その様子	1. けほけほ	2. げほげほ
問13. 鍋の中のものが、静かに煮える音、また、その様子	1. ことこと	2. ごとごと
問14. 粗くさざんだり、踏みつけたりする時の力強い音	1. さくさく	2. ざくざく
問15. 動作が静かにゆるやかに行われる様子	1. そろそろ	2. ぞろぞろ

視覚刺激調査の他に、質問紙調査を実施した。調査参加者の「学習歴（1年未満／1年以上3年未満）」、「母語（ウクライナ語／ロシア語）」、「母語オノマトペ使用頻度（よく使う／使わない）」、「学習方法（漫画利用の有無）」、「日本語オノマトペ接触経験（見た・聞いたことがあるかどうか）」、「学年差（1年生／2年生）」の6つの属性の特徴と、音声調査や視覚刺激による調査結果の関連性を分析した。

なお、視覚刺激による調査に要した時間は約20分であった。

2.3 日本語母語話者との比較

課題③では、日本語母語話者とウクライナ人日本語学習者のオノマトペの音象徴認識を比較した。この課題では、主に反復形オノマトペの語頭子音に注目した。浜野（2014）は、語頭子音/s/と/z/の基本的な音象徴は「静か／軽い／小さい／細かい」と「重い／大きい／粗い」であるとまとめている。日本語母語話者にとって、「さらさら」と「ざらざら」では、前者の方がより軽くて細かいイメージが持たれるのである。この音象徴認識が調査参加者にも共通するものか、度数分布とt検定を用いてデータを分析した。

3. 結果と考察

課題①の音声調査において、調査参加者の間で最も正解率が高かったのは/k/と/g/のグループ（69.55%）で、最も正解率が低かったのは/p/と/b/の語頭子音を持つオノマトペのグループ（48.79%）であった。

この音声調査の平均点は1年生が8.609点、2年生が9.478点となった。t検定の結果、両学年の平均の差に有意な差があることが認められた（ $t(108) = 2.311$ 、 $p < 0.05$ 、 $d = 0.451$ ）。したがって、2年生の方が1年生より有意に点数が高いと

言える。音声調査で使用したオノマトペをすでに知っていた可能性も考えられたため、後日フォローアップ調査を実施し、調査参加者のオノマトペ認知度を測ったが、両学年ともに平均点が非常に低く（2点未満）、t検定の結果からも有意性が見られなかった。このことから、調査参加者は、予備知識の無い状態で音声調査に臨んだことがわかる。

続いて、課題②と③について考察する。視覚刺激を使用した調査では、/s/と/z/のグループの正解率87.05%が最も高い結果となった（表3）。音声調査と同様に、ここでも/p/と/b/のグループが54.32%と最も低い正解率となった。語頭子音/p/と/b/の反復形オノマトペのペアは、大小の関係で対立するというのが日本語母語話者の音象徴認識である。しかし、この調査による正解率の低さから、調査参加者の間には同じ音象徴認識が見られないことが窺える。一方で、「とんとん／どんどん」（80.91%）のように、音とイラストのイメージが高い確率で結びつけられるもの、「さらさら／ざらざら」（93.64%）のように意味とオノマトペが関連付けられるものもあった。/p/と/b/のグループの調査結果から、日本語母語話者に見られる音象徴認識は、言語に普遍的なものではないと考えられる。一方で、「さらさら／ざらざら」「そろそろ／ぞろぞろ」の結果から、日本語母語話者と調査参加者の音象徴認識に共通点が見られることが分かる。

表3. 視覚刺激調査の項目別正解率と属性の関連性

		全体	学年		母語			グループ別 正解率の平均
			1年生	2年生	ウクライナ語	ロシア語	宇・露両方	
/s/と/z/	さらさら	93.64%	92.19%	95.65%	88.89%	97.92%	100.00%	87.05%
	じとじと	80.00%	81.25%	78.26%	74.07%	85.42%	100.00%	
	ざくざく	82.73%	82.81%	82.61%	79.63%	87.50%	66.67%	
	そろそろ	91.82%	87.50%	97.83%	88.89%	93.75%	100.00%	
/k/と/g/	けらけら	44.55%	57.81%	26.09%	44.44%	47.92%	16.67%	60.73%
	がりがり	74.55%	68.75%	82.61%	74.07%	75.00%	66.67%	
	くるくる	74.55%	73.44%	76.09%	74.07%	77.08%	66.67%	
	けほけほ	60.91%	51.56%	73.91%	53.70%	68.75%	66.67%	
	ことごと	49.09%	46.88%	52.17%	50.00%	56.25%	0.00%	
/t/と/d/	どろどろ	50.91%	56.25%	43.48%	48.15%	54.17%	33.33%	55.45%
	とくとく	60.00%	71.88%	43.48%	64.81%	54.17%	66.67%	
/p/と/b/	ぶかぶか	69.09%	60.94%	80.43%	74.07%	64.58%	83.33%	54.32%
	ぼたぼた	59.09%	64.06%	52.17%	53.70%	66.67%	66.67%	
	ばくばく	50.91%	65.63%	30.43%	44.44%	58.33%	50.00%	
	ぼろぼろ	38.18%	34.38%	43.48%	40.74%	35.42%	33.33%	

語頭子音が/s/と/z/のオノマトペの基本的な音象徴については、2.3でも述べたとおりである。しかし、日本語の音象徴には、基本的な意味から離れ比喩的に意味が拡張することもある。本研究では、基本的な意味を持つオノマトペ、例えば「さらさら」の正解率は高かった。しかし、/k/の持つ基本的な音象徴である「軽さ」から比喩的に意味が拡張し、「軽々しい」となる「けらけら」の正解率は低くなっている（44.55%）。ウクライナ人日本語学習者にとって、この日本語オノマトペの「意味が比喩的に拡張したもの」は、そのイメージが掴みにくい傾向にあると言える。

4. 今後の課題

まず、本研究の調査結果が必然的に得られたものであるか検証するために、今後も同様の調査を実施する必要があるだろう。

浜野（2014）は/p/を語頭子音に持つ語彙は、外来語を除いてオノマトペにしか現れないと述べている。このことから、日本語母語話者にとって、語頭子音が/p/の語彙は、外来語かオノマトペであると判断する基準になり得るだろう。しかし、本研究の調査参加者の間で、/p/を語頭子音に持つ語彙を「オノマトペである」と判断する傾向は見られなかった。ウクライナ語のオノマトペの特徴のひとつに、

Melnyk（2008）は、/p/の生産性の高さを挙げている。今後、ウクライナ語オノマトペに見られる/p/の意味的役割に注目し、どのような特徴があるか検証する必要があるだろう。

本研究では、語頭子音が阻害音の有声無声で対立する反復形のオノマトペに注目して調査を実施した。/p/と/b/は、音声学的には対立している。しかし、表記の面から見ると、他のペアが「清音—濁音」であるのに対し、/p/と/b/は「半濁音—濁音」となる。この違いが本研究の調査に何らかの影響を与えた可能性も考えられる。「ば行／ば行」とあわせて、「は行」の音象徴認識調査もすすめていきたい。

おわりに

本研究の統計学的分析では、2.2でも述べたように6つの属性を用いて検証した。その結果、有意差が見られたのは「学年差（1年生／2年生）」のみで、属性が「学習歴（1年未満／1年以上3年未満）」の場合では有意差は見られなかった。質問紙調査では、日本語オノマトペを「教科書で見た」と回答した者が多数いた。つまり、フォーマルな学習環境で習ったオノマトペが何らかの形で記憶に残り、調査結果に影響を与えた可能性が考えられる。初級学習者に対するオノマトペの指導については、様々な意見があるが、本研究の質問紙調査では、多くの学習者がオノマトペに高い興味を持ち、学習の必要性を感じていることが明らかになった。以上のことから、初級レベルの段階でオノマトペを指導する意義を見出すことができると言えるだろう。

【参考文献】

阿刀田稔子・星野和子（1995）『擬音語擬態語使い方辞典—正しい意味と用法が

すぐわかる』創拓社

小野正弘編（2007）『擬音語・擬態語4500日本語オノマトペ辞典』小学館

浜野祥子（2014）『日本語のオノマトペ——音象徴と構造——』くろしお出版

イラストAC<<https://premium.ac-illust.com/>>

Melnyk I. (2008) Фонетична структура українських ономапопей як джерело вивчення національно-мовної специфіки/ Мельник І., К.: Рідна мова №5, с.10-12.

Дж. Моріта, викладач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
А. Кобаяші, О. Норенко, викладачі,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

森田淳子、講師
タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学、キエフ市
小林亜希子、ノレンコ・オリガ、講師
キエフ国立言語大学、キエフ市

Can-doリストに基づいたカリキュラムデザインと評価 —第3回ウクライナ日本語キャンプを例として—

キーワード: Can-do, カリキュラムデザイン, JF日本語教育スタンダード, 日本語キャンプ

1. はじめに

1.1 背景

キエフ国立言語大学が主催する「ウクライナ日本語キャンプ(以下、キャンプ)」は、2013年7月に「第1回ウクライナ日本語キャンプ(以下、第1回)」, 2014に「第2回ウクライナ日本語キャンプ(以下、第2回)」が開催され、2015年7月に「第3回ウクライナ日本語キャンプ(以下、第3回)」第3回が開催された。ウクライナ各地で日本語を学んでいる学習者と日本語を教えている教師が参加し、日本語の授業、日本文化体験授業、文化祭(学習者たちによる発表会)などを行っている。過去2回は参加者から概ね高評価を得ているが、第2回のアンケート結果の自由記述欄では、参加した学習者が満足していない意見や要望も見られた。具体的には、「日本語母語話者教師を増やしてほしい」⁽¹⁾、「日本語のレベルが低い先生がいた」、「キャンプを始める前に、参加者のレベルをチェックしておいたほうがいいのかと思いました。自分よりもっと高いレベルの学生たちと同じクラスになって、少し難しかったからです」などである。また、教師側からはアンケートや主催者側へ直接の要望として「国際交流基金(以下、JF)専門家によるブラッシュアップ講座を行ってほしい」、「参加した教師・生徒に参加した証明あるいは修了証を発行してほしい」などの意見が寄せられた。これらの意見や要望を受けて、主催者より参加した教師・学習者ともに表彰状が発行されることになった。また、日本語母語話者教師については、第3回では第2回を大きく上回る7名が参加することになり、非母語話者教師が望む教師向けブラッシュアップ講座も実施できることになった。

一方で、第1回・第2回では各教師が自由に日本語の授業内容を決めており、教師同士あるいは運営側も各クラスでどんな授業が実施されたか全体を把握していないということ、また、第3回から参加者に表彰状を発行する上でクラスによって授業内容にばらつきや偏りが生じる可能性があり不適切ではないかなどの課題が挙げられた。この解決のため日本語の授業カリキュラムを作成し、キャンプに参加する教師・学習者と共有することによって、ばらつきや偏りがなく公平な授業実施を目指した。

1.2目的

キエフ国立言語大学キャンプ運営スタッフ（以下、運営スタッフ）は、「日本語を勉強する楽しさを知ってもらう」ことと、「これからの日本語の勉強に対するモチベーションを高める」ことを第3回の目的とした。⁽²⁾ キャンプの中心である日本語の授業も、この目的に沿って設計する必要がある。「JF日本語教育スタンダード（以下、JFスタンダード）」は、「日本語を使って何ができるか」という課題遂行能力をレベルの指標にしている。JFスタンダードのCan-do⁽⁴⁾を学習目標とすることで、実際のコミュニケーションを目指した学習を設計することができる。学習者が現在の課題遂行能力を知り今後の目標を設定し学習意欲を高める上でも、また、日本語キャンプに参加する教師たちが毎回の授業目標を共有する上でも役立つと考え、JFスタンダードのCan-doを参考にカリキュラムデザインを試みた。

2.「第3回ウクライナ日本語キャンプ」概要

2.1全体スケジュール

2015年7月8日から13日までの日程で行われた。主な内容である「日本語Ⅰ」～「日本語Ⅵ」の6コマ⁽⁴⁾の日本語の授業を午前中に行い、午後に「文化体験」の授業を実施した。

表1 第3回ウクライナ日本語キャンプ 全体スケジュール

	7:00-	8:30-	09:30-10:50	11:10-12:30	12:30-14:00	14:00-15:15	15:35-16:50	18:00-
8日						施設到着	開会式	パーティー
9日	運動	朝食	日本語Ⅰ	日本語Ⅱ	昼食	文化体験Ⅰ /文化祭準備	文化体験Ⅱ /文化祭準備	夕食
10日	運動	朝食	日本語Ⅲ	日本語Ⅳ	昼食	文化体験Ⅲ /文化祭準備	文化体験Ⅳ /文化祭準備	夕食
11日	運動	朝食	日本語Ⅴ	日本語Ⅵ	昼食	文化祭準備(学生) ブラッシュアップ講座 (教師)		夕食
12日		朝食	文化祭準備(学生) ブラッシュアップ講座(教師)		昼食	文化祭準備		夕食
13日		朝食	文化祭 9:30-11:30		さよならパーティー 11:45-13:00			

2.2 参加対象学習者と教師

第3回のキャンプには、学習者60名⁽⁵⁾、教師22名が参加した。学習者は、日本語能力試験N3以下を参加対象者とした⁽⁵⁾。第2回のアンケートで要望が出た学

習者のレベル差について配慮し、申込書類記載の日本語能力試験レベルや学習歴（大学生は学年）などを参考に運営スタッフが12人ずつ5クラスに分けた。教師は、原則的に2コマずつ授業を担当した⁷⁾。

表2 第3回ウクライナ日本語キャンプ クラスとレベル

	青	黄	紫	赤	緑	
人数	12	12	12	12	12	計60人
レベル	N3-N4	N4	N4-N5	N5	N5, なし	

2.3日本語学習の目標設定

1.1で述べたとおり、JFスタンダードのCan-doを基に、キャンプの日本語クラスのレベルに応じたカリキュラムを設計した。まず、各クラスで6回の授業を通じて到達する目標を設定した（表3）。大きなレベル差がないクラスでは、共通の目標を掲げた。次に、各回の授業目標を設定した（表4）。ウクライナもしくは日本で日本語のコミュニケーションの必要に迫られそうな場面を想定し、各クラスのレベルごとに到達可能だと思われる目標をCan-doで示した。キャンプ参加教師とは事前にこれを共有し、この目標を到達できる授業を実施してもらうよう協力を仰いだ。

表3 各クラスの到達目標

青	・自分の目標や体験についてくわしく話すことができる。／・自分が出会った日本人を想定した自己紹介、生活、知っている場所についてくわしい説明、約束や予約などができる。
黄	・自分の目標や体験についてくわしく話すことができる。／・自分が出会った日本人を想定した自己紹介、生活、知っている場所についてくわしい説明、約束や予約などができる。
紫	・自分の目標や体験について話すことができる。／・自分が出会った日本人を想定した自己紹介、生活、知っている場所について説明、約束や予約などができる。
赤	・自分の目標や体験についてかんたんに話すことができる。／・自分が出会った日本人を想定した自己紹介、生活についてかんたんな説明、約束や予約、注文などができる。
緑	・自分の目標や体験についてかんたんに話すことができる。／・自分が出会った日本人を想定した自己紹介、生活についてかんたんな説明、約束や予約、注文などができる。

表4 各回授業の到達目標（2日分を抜粋）

時間	クラス	テーマ	目標
日本語Ⅰ 9:30-10:50	青	【自己紹介と目標設定】	・自己紹介で自分のことについて(趣味や特技など)話すことができる。 ・このキャンプでの目標について話すことができる。
	黄		
	紫		
	赤		
	緑		
日本語Ⅱ 11:10-12:30	青	【生活】	・一日の生活(または1週間のスケジュール、キャンプ期間中にしたいことなど)について説明できる。
	黄		
	紫		
	赤		
	緑		
日本語Ⅲ 9:30-10:50	青	【約束・予約】	・友人と出かける約束や交通・お店などの予約ができる。
	黄		
	紫		
	赤		
	緑		
日本語Ⅳ 11:10-12:30	青	【案内】	・住んでいる町や出身地、知っている場所などを案内することができる。
	黄		
	紫	注文・案内	・飲食店での注文や観光案内ができる。
	赤		
	緑		

第2回まで参加した教師が過半数であり、各教師が自由に実施した時と比較して拘束された印象を持たれないよう配慮した。また、教師間でJFスタンダードへの知識の差、または日頃から目標に基づいたコースやカリキュラムデザインの習慣がないなどの差もあったため、教師向け配布資料に「大きなテーマがあるので、それに沿ったクラス活動を行ってください。テーマから外れなければ、授業の進め方は自由です。ゲームでも作文でも文法でも問題ありません。今回のキャンプでは、設定したテーマをもとに、それぞれの先生方の個性を活かしたクラス活動の実施を目指しています。先生方の得意な教え方で、学生たちと楽しく授業をしてください。授業の無い先生方は授業見学が可能です。」と明記し、目標が達成されれば、授業内容は各教師に任せることとした。

3.授業実施と評価

3.1 学習者による評価

学習者は、第1回目の授業でクラス目標や各回の授業を確認し自分がどの程度達成できているか、第6回目の授業後にどの程度達成できたかを自己評価してもらった。全ての授業実施後、学習者を対象にアンケートを行った。キャンプ全体への満足度とCan-doによる目標設定に関する箇所を抜粋する(表5)。「Can-doはあなたの学習に役立ったと思いますか」の問いに対して、過半数が「そう思う」、「まあまあそう思う」と肯定的な回答であったが、自由記述欄には不要だという意見も見られた。

3.2 教師による評価

Can-doによる目標設定の有効性についてさらに検証するため、教師を対象にしたアンケートも実施した。学習者による評価同様、キャンプ全体への満足度とCan-doによる目標設定に関する箇所を抜粋する(表6)。学習者同様、Can-doの

有効性について一定の評価を得られたが、自由記述欄にはCan-doや目標設定の意義・目的の周知が不十分だったのではないかという指摘も見られた。

表5 学習者による評価結果

1. 日本語キャンプに参加して、どうでしたか。(有効回答数56/56)					
項目	大変良かった	良かった	普通	良くなかった	大変悪かった
回答数 (割合)	44 (78.6%)	12 (21.4%)	0	0	0

6. Can-doは、あなたの学習に役立ったと思いますか。					
項目	そう思う	まあまあ そう思う	どちらでもない	あまり 思わない	思わない
回答数 (割合)	25 (45.5%)	18 (32.7%)	10 (18.2%)	2 (3.6%)	0

表6 教師による評価結果

1. 日本語キャンプに参加して、どうでしたか。(有効回答数21/21)					
項目	大変良かった	良かった	普通	良くなかった	大変悪かった
回答数 (割合)	16 (76.2%)	5 (23.8%)	0	0	0

6. Can-doは参加者の学習に役立ったと思いますか。					
項目	そう思う	まあまあ そう思う	どちらでもない	あまり 思わない	思わない
回答数 (割合)	11 (52.4%)	6 (28.6%)	3 (14.3%)	1 (4.7%)	0

8. カリキュラムデザインは、あなたが授業を計画・実施する上で役に立ったと思いますか。					
項目	そう思う	まあまあ そう思う	どちらでもない	あまり 思わない	思わない
回答数 (割合)	14 (66.7%)	4 (19.0%)	2 (9.5%)	1 (4.8%)	0

4.考察

アンケート結果は、Can-doによる目標設定に対して学習者・教師ともに過半数で肯定的な回答が得られた。「どちらでもない」、「そう思わない」を選択した回答者の場合も、否定的な理由のみではなく建設的な改善提案が見られた。特に、学習者の「自己評価するのは難しい。学生たちは過小評価をしてしまうので、先生たちもコメントをしてくれたら、学生も自信がつくかもしれない。」というコメントは、次回以降のキャンプ運営の改善策の一つになると考える。第3回においても、各回授業について教師が学習者にコメントを記載するという案が報告者間でカリキュラム作成時に出たが、短期間で実施されるイベントのため教師に精神的な負担となってしまうのではという恐れから見送った。今後の検討材料としたい。

5.おわりに

本稿では、「第3回ウクライナ日本語キャンプ」における日本語教育活動に関する実践内容を報告した。報告内容以外の日本文化体験などのスケジュール全体を含めて、キャンプ参加者から高評価を得られる事業であった。「第4回ウクライナ日本語キャンプ」開催やカリキュラムについて詳細未定であるが、ぜひ毎年の開催継続を目標とし、本報告も第4回以降の改善に役立てたいと考える。

謝辞

本稿は、国際交流基金「JFにほんご拠点事業」助成を受けキエフ国立言語大学が主催した「第3回ウクライナ日本語キャンプ」における実践活動に関する研究である。主催者はじめ本事業に参加し評価に協力してくださった方々に心より感謝申し上げる。

〔注〕

- (1) 「第2回ウクライナ日本語キャンプ」に参加した母語話者教師は2名だった。
- (2) 「第3回ウクライナ日本語キャンプ」参加者への配布資料に記載。

③「日本語を使って何ができるのか」という課題遂行能力を「～できる」という文で記述したもの。

④ 1 コマは80分。ウクライナの高等教育機関の多くが1 コマ80分であることを基準とした。

学習者は「折紙」と「書道」を1 回ずつ体験した。

⑤うち1 名(社会人学習者)は、2 日目から仕事の都合で不参加。

⑥ 定員以上の参加希望者が見込まれること、また、リピーターより初参加者を優先して受講してほしいことから設定した。

のウクライナ人教師は2 名で、日本人教師は1 名で担当。

参考文献

(1)国際交流基金(2014)「JF日本語教育スタンダード2010 第三版」国際交流基金

(2)国際交流基金(2013)「JF日本語教育スタンダード2010 利用者ガイドブック 第二版」国際交流基金

(3)国際交流基金(2006)「国際交流基金日本語教授法シリーズ 第1 巻 日本語教師の役割／コースデザイン」株式会社ひつじ書房

(4)国際交流基金「JF日本語教育スタンダード」<<https://jfstandard.jp/>> 2016 年1月1日参照

Д. Ояма, докторант,

Докторантура Осакаського міського
університету, м.Осака, Японія

大山大樹, 後期博士課程
大阪市立大学大学院, 日本国大阪市

グループワークにおいて発言の順番を待っている学習者のふりかえりの実際 ——日本語会話クラスの相互行為分析から——

本論文の目的は、筆者が考案した「グループ形式でペアワーク」という活動の方法を紹介し、その有効性を「ふりかえり」の観点から主張することである。そのために、グループワークを記録した動画の相互行為分析により、会話している学習者たちの傍らで自分の順番を待っている学習者が、自発的に三つの異なるあり方の「ふりかえり」を行っていることを示す。この点をふまえ、結論として、「グループ形式でペアワーク」の方法が、学習者に自発的な「ふりかえり」を促す機能を構造的に有することを指摘する。

キーワード：グループワーク, グループ形式でペアワーク, ふりかえり, 相互行為分析

1. はじめに

「学習者中心」の学習－教育観のもと、授業ではグループワークが重視されている。グループワークが導入されるのは、学習者たちが積極的に教え／学びあうことにより、様々な学習効果が期待できるからである。もちろん、グループを組んだからといって、必ずしも学習者たちが積極的にそうするとは限らない。そ

のため、これまで様々な技法が提案されてきたが(バークレイ他2009), 会話の活発さが目指されるあまり、やりとりに関わっていない学習者は否定的に捉えられる傾向にある(武藤2013)。しかし、不確定な状況において行為が成し遂げられる際の「ふりかえり」の重要性は(ショーン2007), 学習者たちが外国語で会話する場合においても同様であろう。このことから、学習者にとって、グループワークのなかで常に会話への参加を強いられる状況は、「ふりかえり」をする機会を失うことになるのではないかと考えられる。

この点をふまえ、筆者は「グループ形式でペアワーク」という活動の方法を考案し、実践した。本論文は、この方法を紹介するとともに、実際のグループワークを記録した動画の相互行為分析により、この方法が学習者たちに自発的な「ふりかえり」を促す機能を構造的に有していることを指摘し、その有効性を主張する。

2. 「グループ形式でペアワーク」

まずは、「グループ形式でペアワーク」の方法を紹介する。この方法では、学習者たちが3人グループを作ったうえで、ペアワークを行う。そして、会話を行うペアを変えていく。すなわち、学習者全員が発言する機会と、発言しなくてもよい機会も持つ。したがって、自分の順番を待つあいだに「ふりかえり」をする余裕が生まれる。

この方法を用いて、筆者は日本語クラスで会話のグループワークを行った。そのとき、学習者たちには、待っているあいだに「ふりかえり」をするように指示はしなかった。次章では、そのグループワークを記録した動画の相互行為分析により、この方法が学習者たちに自発的な「ふりかえり」を促す機能を構造的に有していることを指摘する。

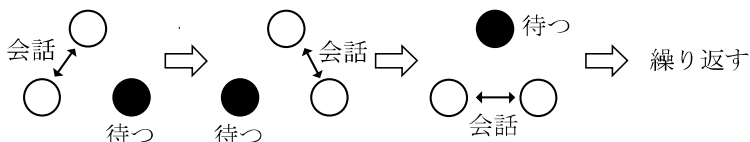

図1: 「グループ形式でペアワーク」の活動の流れ

3. 分析と考察

3.1. 分析データ

分析するデータは、2014年5月にウクライナの国立大学2年生（初級終了レベル）の日本語会話クラスにおいて、ひとつのグループをビデオカメラ1台で記録したものである。この日の授業目標は「上手に誘うことができる、上手に断ることができる」であった。授業は、まずいくつかの表現を記載したプリントを配布し、クラス全体でその意味の確認と発音練習を行った。次に、筆者が学習者たちを座席順に3人グループにし、各グループに「内容」「日時」「場所」についての情報を書かれたタスクカードを複数配った。そして、10分間のグループワークを指示した。活動は、まず誘う役の学習者がカードを1枚取り、その内容に従ってペアの学習者を誘う。誘われた学習者はその誘いを断る。ひとつのやりとりが終わ

ると、会話するペアを変え、同様に繰り返す。なお、学習内容は2ヶ月前に既に学んだものであり、したがってプリントの内容は既習であった。また、タスクカードの情報は、筆者が学習者たちの生活環境に合わせて作成した。

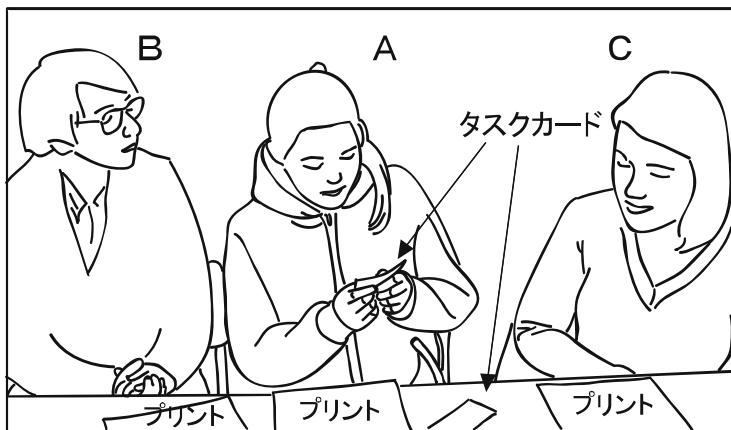

図2：学習者たちのグループワークの様子

3.2. トランスクリプション

分析するデータのトランスクリプションは、3人グループのため1行ごとに3人すべての発話状態を記す。A, B, Cは学習者を示し、それぞれに上から「発話」「視線」「ジェスチャー」を記述する。補助記号は、西阪(1997)と福島(2015)を参考にした。

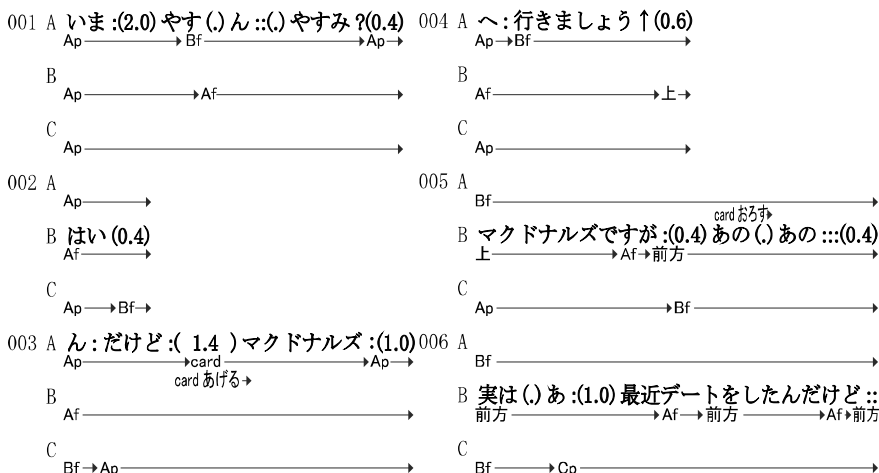
表1：トランスクリプションの記号

記号	説明
(.)	0.2秒以下の間隙を示す。
(数字)	括弧内の数字の秒数の間隙を示す。基本的に0.2秒ごとに示す。
:	直前の音が引き延ばされていることを示す。数は相対的の長さを示す。
[オーバーラップの開始位置
=	連続する発話の文末と文頭にあり、両者が切れ目なく続いていることを示す。
hh	呼吸音。たいてい笑い声。数は相対的の長さを示す。
?	直前の音が上昇調のイントネーションを持つことを示す。疑問表現。
↑	直前の音が極端な上昇調のイントネーションを持つことを示す。
XX	聞き取り不可能であったことを示す。
→	矢印の前の文言は、2段目は視線が向けられている対象を、3段目はジェスチャーの内容を示し、矢印の終点は視線やジェスチャーがそこまで継続していることを示す。「p」は「プリント」, 「card」は「タスクカード」, 「f」は「顔」を示し、その前に置かれた大文字のアルファベットは、「Ap」なら「Aのプリント」のように、その所有者を示す。なお、(off)は、画面に映っていないため、視線が確認できないことを示す。

3.3. ペアの会話を聞いて、ふりかえる

分析の結果、学習者たちは自分の順番を待っているあいだに、三つの異なるあり方の「ふりかえり」を行っていることが分かった。第一に、その学習者が、ペアの会話をきっかけとして「ふりかえり」を行っているケースを示す。以下に示す相互行為は、Aが誘う役、Bが断る役として会話が行われ、Cが自分の順番を待っている場面である。

(1) 【事例1】

AとBの会話の傍らで、Cは、Aが話している時はAのプリントに視線を向けているが、Bが話し出すとBの顔を見る（002行目、005行目）。そして、Bの発話「実は」に反応し、自身のプリントに視線を向ける（006行目）。これらのことから、Cがただ漠然と自分の順番を待っているのではなくAとBの会話を聞いていること、そして、Bの発話がきっかけとなりCがプリントで何かを確認するに至ったことが分かる。

3.4. 自分の順番が終わったあと、ふりかえる

第二に、学習者が会話を終えて待つ順番になったときに、「ふりかえり」を行っているケースを示す。以下に示す相互行為は、Aが誘う役としてBと会話を終え、続いてCが誘う役、Bが断る役となり、Aに待つ順番が回ってきたところである。

(2) 【事例2】（004行目のCの発話「ooo」は、Bの名前が発話されたことを示す）

001 A XXXX [hhh(0.6) Кто там дальше? (1.2)
 Bf→card
 card おく card をとのえる
 B [hhh
 Ap→Af→card
 手出す
 C Bf→card
 手出す

002 A card→
 B card→
 C あ=
 card→
 card ゆずる→

003 A card→C手→card→C手→ C手→Cf→Ap→Bp→Ap
 上体そる→ Aoとる→
 B =XXX(9.8
 card→C手→Bp
 card ゆずる→ Bp裏返す
 C card
 card 取る→

004 A Ap→
 B Bp→Cf→
 C あ::○○○さん(0.4)
 card→

005 A Ap→
 B はい=
 Cf→
 C card→

006 A Ap→
 B Cf→
 C =あ::きょうのゆうがたはひまですか?
 card→Bf→

会話を終えたAはカードを机の上に置き、次の学習者のためにカードの山を整え、「Кто там дальше? (次は誰?)」と発話する(001行目)。そして、Cがカードを取ってその内容を確認しているその傍らで、自身のプリントを取り上げ(003行目)、BとCの会話が始まって自身のプリントを見ている(004-006行目)。これらのことから、Aが、先ほど終わった自身の会話をふまえてプリントで何かを確認していることが分かる。

3.5. 自分が発話する時に備えて、ふりかえる

第三に、学習者が次に回ってくる順番に備えて、「ふりかえり」を行っているケースを示す。以下に示す相互行為は、Bが誘う役、Cが断る役として会話しており、Aが自分の順番を待っている場面である。順番としては、次はAに誘う役が回ってくる。なお、トランスクリプションのTは、学習者たちの対面にいる教師を示す。

(3) 【事例3】

001 A Ap→Cf→card
 次の card をとる
 B Cp→A手→Cf→
 C あ(.)わたしは::(0.6)とても:(1.0)ん(.)ほしい
 Cp→前方→Cp→
 T (off)→

002 A card→T→
 B Cp→Cf→
 C (.)でも[::
 Cp→T→ [あ(.)あ
 T [行き(.)行きたい[(.)行きたい=
 (off)→

003 A T→Cf→card→Ap→
 card おろす→
 B Cp→Cf→Cp→Cf→Cp→
 C =行きた [い(0.2)でも:(1.8)でもЧто? (0.4)
 T→Cp→
 T [行きたい
 (off)→

004 A Ap→Bf→
 B しけんがある
 Cp→Cf→
 C Cp→
 T (off)→

自分の順番を待っているAは、Cが断っているその傍らで次のカードを取り、その内容を確認し始める（001行目）。そして、TとCの会話を聞きつつ確認を続けたのち（002-003行目）、プリントに視線を移す（003行目）。これらのことから、Aが自分の順番に備えてプリントで何かを確認していることが分かる。

4. まとめ

以上の分析から、「グループ形式でペアワーク」において、学習者たちは自分の順番を待っているあいだに、「ふりかえり」をするように指示がなくても、自発的に三つの異なるあり方の「ふりかえり」を行っていることが分かった。このことは、グループワークでありながら会話への参加を強いられないという、この方法が有する構造そのものが、学習者たちに自発的な「ふりかえり」を促す装置として機能していることを示している。この点において、この方法はきわめて有効な学びの手段であると言える。

参考文献

- (1) ショーン, D. A.(2007)『省察的实践とは何か——プロフェッショナルの行為と思考——』柳沢昌一・三輪建二(監訳), 鳳書房
- (2) 西阪仰(1997)『相互行為分析という視点——文化と心の社会学的記述』金子書房
- (3) バークレイ, E. F., クロス, K. P. & メジャー, C. H.(2009)『協同学習の技法——大学教育の手引き』安永悟(監訳), ナカニシヤ出版
- (4) 福島祥行(2015)「協働学習における「学習者」の構築—フランス語初修者の相互行為分析から—」『人文研究』66巻, 153-171.
- (5) 武藤理恵(2013)「言語活動における沈黙の意味——沈黙は言語活動の停滞か——」『言語文化教育研究』11号, 175-189.

YDK8»81»33 / 1994

I. Riabovolenko, PhD, senior teacher

Kyiv State Maritime Academy named after
Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyi, Kyiv

CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE ERRORS IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Analyzing the communicative errors, their causes and solutions must be considered as their extra-linguistic and linguistic features. In the article, with a view to the practical use of the results of research, we decided to resort to the classification of the two types of factors and samples of their interaction with each other to identify major errors in communication and help students to overcome the language barrier

Key words: *communicative errors, extra-linguistic factors, verbal and non-verbal signals, context.*

Articles on these issues cover a wide range of issues – from the fundamental works in theory and methodological to descriptive ones and pedagogical (methodical literature issues). Modern linguists have a tendency to unite all aspects of non-verbal communication

in the framework of a science – *nonverbal semiotics* [1, p. 580-590]. One of the first linguists who considered from a scientific point of view of non-verbal Japanese communication was O. Razdorskyi [3].

The author researches a number of groups of communicative gestures (demonstrative gestures, appellations gestures, rhythmic gestures etc.). Significant work affecting nonverbal problems was a book of scientific essays of V. Pronnikova “The Japanese” [2]. A separate chapter of it [2, pp. 200-235] is devoted to peculiarities of the Japanese dialogue.

In particular, the author analyzes the general specificity of interpersonal communication and etiquette of the Japanese, as well as the main features of the speech and non-verbal communication.

The objects of this research are communicative errors in the Japanese-Ukrainian communication. Thus, the purpose of this research is to classify the communicative errors in cross-cultural communication. According to the purpose such tasks can be set: 1) to overview the peculiarities on non-verbal communication of the Japanese; 2) to state, how the non-verbal elements of communication can influence the understanding between speakers belonging to different culture and language; 3) to offer possible classification of communicative errors in the cross-cultural dialogue taking into concern different non-verbal habits of communicators. To achieve the purpose we will use linguistic descriptive method.

The following questions of nonverbal behavior were researched: non-verbal etiquette, bows, etc., eye language while interacting with other people, features of gestures, postures and facial expressions (also provides some specific everyday gestures such as “man”, “woman”, “thief”, “deception”); touch in Japanese culture communication; visit-etiquette and entertaining, table manners, etc. But when we talk about communication including the non-verbal part of it, in sign language it should be taken into account that the basic communicative model of the Japanese and Europeans is rather different, which was described by James W. Carey [7]:

	Transmission Model	Ritual Model
Basic Metaphor	Transportation	Ceremony
Participant Roles	Sender and Receiver	Participants
Role of Meaning	Sent and Received	Created and Recreated
Criterion of Success	Receiver “gets it” (accuracy of transmission)	Shared experience (sense of community)
Basic Function	Influence across space	Community across time

This table shows that the Europeans and the Japanese come to the implementation of the communication process through a fundamentally different cultural chain. For instance, a person belonging to European culture due to religious, social and cultural development is completing such connection: *consciousness – word – transmission = communication*.

In the case of a person belonging to Japanese culture, the communication is *body – sense – ritual = communication*. Hence there are communication errors and misunderstandings. We should also mention paralinguistic factors.

Communicative means which are called paralinguistic may give statements within the meaning of different colors, including direct antonymy, meaning transmitted verbally. Paralinguistic phonation includes such properties as volume and rate of speech, the high and low tone of sounding, pause, melodies, etc. A particular example is female speech behavior of Japanese women. The specificity of women's verbal behavior in Japan should become an object of a separate research. We only note that the phonation of the women is characterized by large modulations of intonation and more accelerated pace than the men one.

In conversation with the Japanese should not be forgotten that they appreciate the ability of the speaker not to put them in an awkward position. Interlocutor to prove their opinion with no matter, the absolutely correct tactic in conversation with the Japanese, and it often leads to communicative errors. Discussion of problems in the Japanese style is 座談会 *dzadankai*. The literal meaning of the word is *gathering*, the main objective of which is to express the opinion without having to prove it in front of the interlocutors, seeing them not as opponents but as allies. As Japanese language has no equivalent process of discussion of various issues, to refer to such a process the Japanese language has borrowed an entity パネル・ディスカッション *panerudeisukashon* (panel discussion).

Researcher Habermas calls this phenomenon the immaturity of communication in relation to the Europeans. In Japanese culture communication there is a desire not only to win the interlocutor, but also to present interlocutors belittling their dignity. Thus, the main purpose of communication is to communicate with the Japanese formation of a *socially acceptable opinion* 建前 *tatemaie*.

Support and success in communication depends on the ability to communicate in order to establish a rhythmic exchange of transmission signals, reception and response to information. Contact is maintained with the words that are so-called 相うち *aizuchi* (そうですね etc.). In addition to these words by *kinesics means* of intercultural communication with the Japanese there are such *paralinguistic techniques*:

- 1) communicative gestures, replacing speech verbal elements such as gestures, indicating the request to go etc.;
- 2) modal gestures and facial expressions expressing attitude of the speaker and his assessment of the subjects and events;
- 3) gestures and facial expressions expressing different feelings and emotions.

The language of Japanese gestures is very different from what we are used to. These problems were studied by researchers T. Reznikova [4] and P. Tumarkin [5].

Japan today as compared with the past has rather simplified ceremony etiquette, closer to the generally accepted international standard. However, we should not assume that any Japanese is already accustomed to the fact that we have to answer handshake to the appropriate European one or gesture correctly perceive waving hand, inverse to him at that moment, when he bowed in greeting. In all the many Japanese publications devoted to the rules of conduct necessarily there is a separate section in which the reader is reminded the angle of the bow which has to bend any given situation.

Important elements of indirect communication with Japanese are smiling, eye movement and general expression. In Japan, traditionally highly valued self-control and samurai ethics cultivated the ideal of dispassionate person in any situations. Concentrated attention

is external calmness, silence, courtesy and courteous behavior, compressed lips, insightful look which are still an obligatory portrait characteristics of strong and worthy of any character coming to the screen Japanese film.

The man that is not competent in the relevant Japanese etiquette rules can perceive the detachment at conversation as cold or lack of interest, whereas in the communicative cultural code of the country such impartiality is a sign of dignity and seriousness. Japanese people usually respond to our active facial expressions at best a misunderstanding, and even with suspicion considering it a manifestation pantomime skills rather than genuine an expression of the speaker's feelings. Incorrect understanding of facial expressions may even disrupt the natural course of communication: for example, frowning eyebrows of negotiating partner meaning a serious attitude to the content of the conversation can be perceived, at best, as evidence of the lack of understanding on the part of interlocutor, at worst – as anger or disapproval.

Japan relies in conversation without showing emotions maintaining friendly and serene facial expression. The basis of communication for the Japanese is smile. Besides the fact that it's just a sign of courtesy and proper person, showing his positive attitude to the interlocutor, people often smile in order not to show their embarrassment and defuse the situation. Therefore, so often smiling Japanese, talking in a foreign language or just to a foreigner is often trying to smile to compensate fully impact possible misunderstanding on the part of his speech.

For the Japanese manner of communicating laughing together with a smile is a necessary pleasant part of any conversation, both informal and very formal. Laugh connects interlocutors in particular linguistic terms, the plan is to create a harmonious atmosphere of the conversation that is so highly valued in Japanese culture communication, where not all information is transmitted through words. On the phenomenon reticence Japanese discourse has long been said. Silence or more precisely, reticence is a characteristic sign Japanese communication [6].

Cultural and national stereotypes of verbal and non-verbal communication are related to the etiquette rules of communication with all a set of rules of conduct concerning the relations between people. Japanese are famous of clear hierarchical structuring. In Japanese society there are quite certain rules of dealing with people, manners, forms and ways of greetings presenting themselves in different communicative situations.

Today Japan's ceremony etiquette compared with the past is very simplified; there is a deliberate attempt of the Japanese to join the generally accepted international standards of behavior and communication. It should be noted, that nowadays Japanese who by the nature of their activities often contact with foreign partners have rather different demeanor from those who work in the Japanese community of inhabitants cities and representatives of the provinces. However, we can say with confidence that for a long time we will deal with noted above inherent in the Japanese national cultural features of indirect communication, regardless of which layer a representative of the Japanese society will communicate.

REFERENCES:

1. Крейдлин Г.П. Вербальная коммуникация в ее соотношении с невербальной / Г.П. Крейдлин // Типология и теория языка – от описания к объяснению. – М., 1999 – С. 580-590

2. *Пронников В.А.* Японцы / В.А. Пронников. – М., 1985
3. *Раздорский А.И.* Национальные и культурные особенности коммуникации в японском устном диалоге : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.22 «Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии» / А.И. Раздорский. – М., 1981
4. *Резникова Т.Б.* Межкультурные кинесические лакуны коммуникации русских и японцев : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Т.Б. Резникова. – М., 2004
5. *Тумаркин П.С.* Лексика, фразеология, жест в японской разговорной речи / П.С. Тумаркин. – М.: Восток-Запад, 2004
6. *Хабермас Ю.* Расколотый Запад / Ю. Хабермас. – М., 2008
7. *J. W. Carvey.* Communication as Culture: Essay on Media and Society / J. W. Carvey. – New-York: Routledge, 1992.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016 р.

І. Рябоволенко, канд. філол. наук, старший викладач

Київська державна академія водного транспорту
імені Петра Конашевича-Сагайдачного, м. Київ

КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ НЕВДАЧ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Аналізуючи комунікативні невдачі, їх причини та способи вирішення, маємо враховувати екстралінгвістичні та лінгвістичні фактори. У цій статті ми намагались узагальнити результати досліджень різних лінгвістів із точки зору практичного використання цих досягнень у міжкультурному спілкуванні між українцями та японцями. Нашим головним завданням було виявити основні тенденції виникнення комунікативних невдач та узагальнити їх.

Ключові слова: комунікативні невдачі, екстралінгвістичні фактори, вербальні та невербальні сигнали, контекст.

II. Рябоволенко, канд. філол. наук, старший преподаватель

Киевская государственная академия водного транспорта
имени Петра Конашевича-Сагайдачного, г. Киев

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ НЕУДАЧ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМУНИКАЦИИ

Анализируя коммуникативные неудачи, их причины и способы решения, мы должны учитывать экстралингвистические и лингвистические факторы. В этой статье мы попытались обобщить результаты исследований разных лингвистов с точки зрения практического использования этих достижений в межкультурном общении между украинцами и японцами. Нашей главной задачей являлось обнаружение основных тенденций возникновения коммуникативных неудач и их обобщение.

Ключевые слова: коммуникативные неудачи, экстралингвистические факторы, вербальные и невербальные сигналы, контекст.

УДК821.521(091)

Н. Баликова, асист.,

Університет Васеда, м. Токіо, Японія

РЕЛІГІЙНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ САМІТНИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто релігійні та такі історичні передумови виникнення середньовічної японської самітницької літератури інтон-но бунгаку, як поширення буддизму і синкретичного руху шюгендо, практика «чернечого правління» екс-імператорів (інсей) тощо. Подається також визначення самітницької літератури та окреслюється її канон.

Ключові слова: самітницька література, інтон-но бунгаку, інсей, дзуйхіцу, шюгендо, епоха Хейан, японське Середньовіччя, релігійно-філософське учення.

Самітницька література є своєрідним літературним напрямом середньовіччя, що об'єднує твори, для яких тема самітництва є центральною. Сучасні дослідники окреслюють це явище кількома синонімічними термінами: *інтон-но бунгаку* (隠遁の文学 – література усамітнення), *індзя-но бунгаку* (隠者の文学 – самітницька література), *соан бунгаку* (僧庵文学 – література самітницької хижі).

Канон *інтон-но бунгаку* не є досі чітко усталеним, і в найширшому плані до нього можна віднести такі твори, як анонімна «Повість про Ісе» та есей Йошішіге-но Ясутане «Чітейкі» з середнього й пізнього періоду Хейан (794-1185), творчість відлюдників періоду Камакура (1185-1333) – Камо-но Чьомей і Кенко-хоші, а також придворної дами того самого періоду Нідзьо [11; 16, с.10; 29]. Окрім того, відомими авторами самітницької поезії вважаються пізньохейанський поет Сайгьо і представник епохи Едо (1603-1868) – Мацуо Башьо [13; 19; 21; 30].

Перші згадки про самітництво в японській літературі зустрічаються в китайсько-мовній поезії *канші*, датованій VIII ст. [11, с.19], проте лише наприкінці епохи Хейан воно посіло провідне місце в тематиці як японської прози, так і поезії. Багато в чому формування цього напрямку було спричинене філософсько-релігійною ідеологією в Японії середньовічного періоду. Популярність постригу в ченці як шляху не тільки самовдосконалення й духовного розвитку, але й виходу зі скрути й безвиході для одних, і способу здійснення політичного впливу для інших людей, зрештою закономірно відобразилася в тогочасній літературній тематиці.

На теренах України досі не розглядалася японська самітницька література як окремих літературний напрям чи хоча б окрема група творів, тоді як в Японії і на Заході ця тема перебуває у сфері зацікавлень науковців уже кілька десятиліть. Більшість

цих досліджень так чи інакше пов'язує самітницьку літературу з буддійською чернечою практикою, і частина з них буде весь аналіз навколо цього аспекту – наприклад, книга Уільяма Ла Фльора «The Karma of Words: Buddhism and the Literary Arts in Medieval Japan» (1986) [14]. У російських літературознавчих працях тема японського самітництва зазвичай зачіпається лише у зв'язку з іншими досліджуваними темами, серед яких значне місце посідає релігія: наприклад, зображення буддизму в середньовічній щоденниковій літературі (П. Цапенко) та розгляд історії буддизму (В. Горегляд) [1; 10]. Зв'язок творів *інтон-но бунгаку* з вивченням буддійської ідеології пояснюється насамперед тим, що релігійно-філософські учення, зокрема (але не винятково) буддизм, відіграли значну роль у формуванні світогляду не лише усіх авторів *інтон-но бунгаку*, але й спричинилися до особливого сприйняття самітництва в японському суспільстві як явища звичного й мало не повсякденного. Отже, щоб зрозуміти, що стоїть біля витоків японської самітницької літератури, необхідно хоча б побіжно окреслити ситуацію, що супроводжувала її появу.

Буддійська ідеологія з її аскетизмом, настановою на звільнення від бажань, прагнень і мирських спокус, на відхід від суспільства й відкидання будь-яких зв'язків із буденним світом – усе це відігравало велику роль у формуванні мислення як японського суспільства в цілому, так і його інтелігенції. Буддизм, проте, був не єдиним джерелом формування аскетичних уявлень японців. Ще до поширення буддизму в Японії у VI ст. н.е., на острови з континенту проникали даоські й конфуціанські ідеї, також пов'язані з самітницькою філософією. В Японії широко відомі були китайські легенди про даоських магів-«безсмертних», які проводили аскетичне життя на лоні природи й вміли творити дива. Практика гірського усамітнення входила до складу даоських практик, і вже на місцевому ґрунті поєдналася з синтоїстським поклонінням природі, горам і гірським духам. Також у Японії були відомі історії про китайських чиновників, які, керуючись конфуціанською ідеєю про ідеального правителя і вірних підданих, зрікалися життя при дворі й серед суспільства через невдоволення «неправильним правлінням».

У IX ст. в Японії було засновано буддійські школи Тендай і Шінгон, які також мали китайські витоки й проголошували можливість для кожної людини стати Буддою, бо кожна жива й нежива річ у світі є насправді його частиною. Шляхом досягнення цієї мети було подвійництво, яке включало виконання певних магічних ритуалів, а також тимчасове усамітнення в горах.

Оскільки конфуціанські, буддійські й даоські ідеї вільно поширювалися територією країни й змішувалися з місцевими віруваннями, почали з'являтися синкретичні вчення. Одним із них було буддійсько-даосько-шаманістське вчення *шютендо* (修験道, «шлях вправ і випробувань»), яке стало одним із перших релігійно-філософських учень, що активно пропагували ідеї усамітнення як спосіб самовдосконалення і шлях до просвітлення. Невід'ємною частиною *шютендо* було гірське відлюдництво *ямабуші* (山伏 – «ті, що сплять у горах»), адже, згідно з цим ученням, просвітлення можна досягти через єднання з природою, і оптимальним місцем для цього вважалися гори.

Основу практики *ямабуші* становили тривалі паломництва по святих горах, а також особливі види медитації, читання сутр, молитви, повторення магічних формул.

Але існували й особливі, специфічні форми аскези. Опис їх можна знайти у «Повісті про дім Тайра» (XIII ст.) в епізоді про юного ченця Монгаку, який піддавав себе жорстким випробуванням спекою, а потім – 21-денним стоянням під льодяним водоспадом, і як нарешті його старання помітило буддистське божество, Фудо-мьоо, і допомогло монахові пережити усі випробування. Пізніше юнак відвідав багато священних місць і повернувся додому зовсім зміненим [8].

Адепти *шюгендо* не проводили все життя на самоті серед гір. Більшість відбували періоди гірського усамітнення епізодично, а решту часу жили в монастирських общинах або ж мандрували країною. *Ямабуші* були відомі серед простого люду як мандрівні цілителі, заклинателі, оповідачі й навіть у певному сенсі актори (вони виконували танцювальні вистави переважно релігійного характеру: *шюген-но*). Вони також слугували провідниками для паломників.

Розрізняли три види практики відходу в гори за порами року. Навесні подвижники піднімалися в гори на порівняно невеликий термін для читання сутр і моління божествам і буддам. Восени деякі з них проводили в горах більш тривалий час, займалися різними вправами й проходили обряд посвяти. І, нарешті, взимку і незадовго перед новим роком за місячним календарем в гори йшли найдосвідченіші адепти *шюгендо*, щоб випробувати себе особливо важкими вправами і здобути дивовижні здібності. У разі осіннього та зимового «відходу в гори» вправи включали в себе ночівлю в природних укриттях або під відкритим небом, обмивання в холодних гірських річках і під водоспадами, підіймання важко прохідними схилами [7].

Основним вшанованим божеством *шюгендо* був Фудо-мьоо (Ачаланатха). У трактаті «Про значення знака ХУМ» (прибл. 824 р.) Кукай змальовує його як покровителя гірських подвижників, що зневажає усі мирські умовності: постає перед людьми у вигляді брудного жебрака й відкидає славу й почесні (в середньовічній самітницькій літературі такий спосіб поведінки часто наводиться як гідний наслідування шлях до просвітлення).

Більш-менш організованих форм практика гірського відлюдництва набула в епоху Камакура (1185-1333 pp.). У перший період існування руху *шюгендо* (VII – VIII ст.) уряд ставився до нього вкрай несхвально. У цей час держава прагнула встановити контроль за розповсюдженням буддизму в країні. Прийняття чернечого сану дозволялося тільки особам, що знали сутри. До іспитів на знання богослов'я допускалося лише кілька людей на рік. Всі ченці повинні були служити державі: молитися за її добробут, підтримувати в масах урядову політичну лінію. Діяльність *ямабуші* об'єктивно протистояла цій політиці: в основному *ямабуші* ставали особи, які не пройшли офіційного посвячення в ченці, і питаннями доктринальними вони, за великим рахунком, не переймалися – першочерговою була практика, спрямована на індивідуальне оволодіння надприродними можливостями.

Влада докладала чимало зусиль для боротьби із *шюгендо*, офіційно оголосивши цей рух поза законом. В указах 718 і 729 років заборонялося будувати скити в горах, займатися проповіддю закону Будди в лісових і гірських місцевостях. Проте в умовах, коли уряд контролював лише столичний округ, для *ямабуші* було достатньо піти подалі в гірські нетрі, щоб уникнути владних утисків.

В епоху Токугава частішими стали випадки, коли *ямабуші*, які мали більше свободи за контрольованих владою храмових служителів, не тільки допомагали жителям міст, через які подорожували, відправляючи буддистські ритуали, але й осідали у якомусь селищі й перебирали на себе функції священнослужителів синтоїстських святилищ, а також одружувалися з синтоїстськими жрицями-*міко*. У пізнь середньовіччя рух *шютендо* потроху занепадав, колишні «відлюдники» оселялися в містах або в селах. Проте дух мандрівництва зберігся й надалі. Зокрема, у творчості поета XVII ст. Мацуо Башьо [9].

Важливе значення для формування в японському суспільстві погляду на самітництво як на звичне явище мав звичай японських аристократів, включно з імператорами, після втрати своїх політичних позицій чи зречення престолу постригатися в ченці. Це був своєрідний політичний маневр із метою «зберегти обличчя» або утримати вплив, аніж слідувати релігійним настановам; маневр був часом вимушений, а часом – тонко розрахованим. Зазвичай аристократи й імператори продовжували впливати на ситуацію в країні зі своїх «чернечих», відсторонених від світу резиденцій, але їхній постриг зовсім не означав відходу від мирських справ або припинення боротьби за вплив і владу. Часто імператор «добровільно» відмовлявся від трону на користь наступника – як правило, малолітнього, – і приймав постриг, але при цьому фактично зберігав за собою управління політичним життям країни. Так, у 1086 р. імператор Госанджьо зрікся престолу, постригся в ченці, але продовжував керувати країною з монастиря. Розпочалася епоха «імператорів-монахів» (*інсей*), і до 1156 р. – року приходу до влади Тайра Кійоморі – такі імператори мали значний політичний вплив.

Як пише дослідниця й перекладачка І. Львова у примітках до свого перекладу «Повісті про дім Тайра», за доби Камакура «у вищих прошарках японського суспільства поширився звичай постригу в монахи, причому цей акт зовсім не означав відмову від щонайактивнішої участі у світському житті, тобто в політиці чи військових сутичках. Постриг зазвичай здійснювався як певний богоугодний учинок. Так, Тайрано Кійоморі прийняв чернече звання, щоб зцілитися від хвороби, з надією таким чином здобути милість Будди» [6, с. 154]. Серед імператорів та навіть екс-імператорів відхід у чернецтво розглядався часом як спосіб виразу свого невдоволення політичними рішеннями конкурентів, і в той самий час своєрідного шантажу. Яскравим прикладом може слугувати уривок із «Непроханої повісті» Нідзьо:

Ця осінь і володар принесла прикроці. Глибоко ображений тим, що молодший брат його, колишній володар Каменя, намірився лишити за собою «Притулок відлюдника», інакше кажучи, право завідувати усіма справами, він вирішив скласти з себе звання Старшого екс-імператора й піти в монахи. Зібравши особисту охорону, він щедро винагородив кожного й оголосив, що віднині відпускає їх усіх зі служби: «Біля мене залишиться один Хісанорі...» Сторожа відійшла, втираючи рукавами сльози. «А з жінок залишу біля себе тільки пані Хіташі й Нідзьо», – оголосив володар. Так сталося, що ця смутна звістка для мене, навпаки, обіцяла радість, адже я давно мріяла відійти від світу. Але правителі-самураї в Камакурі зуміли владнати справу й утішили володаря, призначивши престолонаслідником сина володаря, маленького принца, народженого від пані Хіташі. Володар одразу піднісся духом і відмінив своє рішення піти в ченці [6, с. 253].

Слід зазначити, що навіть начебто намірившись вести чернечий спосіб життя, екс-імператор лишав із собою не тільки одну людину з охорони, але й двох жінок – свою дружину й наложницю. Крім того, не варто забувати й про слуг. Отже, навіть якби володар не змінив своє рішення, це навряд і тоді можна було би вважати істинним усамітненням.

Схожий випадок «усамітнення як шантажу» зустрічаємо у тій самій «Непроханій повісті» Нідзьо і стосовно дружини Го-Фуакуса, яка з ревності надіслала чоловікові гнівного листа, погрожуючи зачинитися в якому-небудь монастирі, якщо імператор залишатиметься прихильним до Нідзьо. Імператор у відповідь послав листа, в якому так прокоментував бажання дружини: «це прагнення повинне визріти поступово, як внутрішня потреба душі, і з часом, можливо, так воно й станеться, однак від зовнішніх обставин таке рішення залежати аж ніяк не може» [6, с.261-262]. Примітно, що імператор начебто навіть не помічав іронії власних слів, адже не так давно він сам виключно через зовнішні обставини погрожував піти в ченці.

Окрім випадків удаваного усамітнення, поширених серед вищої аристократії, звичним був і добровільний постриг, спричинений певною духовною кризою, життєвими невдачами або смертю близьких людей [10]. У черниці йшли вдови впливових чоловіків, які після їхньої смерті не лише відчували тугу й розгубленість, а часто й не мали інших засобів до існування. Такі випадки також нерідко змальовують в японській прозі, зокрема, в «Повісті про дім Тайра». Яскравий приклад міститься в розділі «Смерть дайнагона», коли дружина підло вбитого чиновника стає черницею зі словами: «...тепер уже мені нема чого лишатися на цьому світі!» [6, с.180], – і проводить решту життя в монастирі, в молитвах за душу чоловіка.

Легкість, з якою середньовічні японці приймали рішення піти в ченці, можна пояснити тим, що й вийти з монастиря в Японії було набагато легше, ніж із християнського монастиря на Заході, а звання ченця було так само легко позбутися, як і здобути його. Воно могло бути суто формальним і зовсім не заважати світському стилю життя. Тому в монастирях розквітали й заняття мистецтвами, в тому числі й літературою [4; 5].

Так, автор «Нарисів знічев'я» Кенко-хоші писав, що найвідомішу військову повість, «Повість про дім Тайра», створив аристократ Юкінага, який знайшов притулок у монастирі й навчив місцевого сліпого оповідача Шьобуцу оповідати її. Можна припустити, що й створення інших *гункі* мало схожу історію: окремі епізоди їх народжувалися в усному вигляді серед воїнів-дружинників, потім поширювалися країною мандрівними монахами-сліпцями, поступово склалися в цикли й у такому вигляді потрапляли до монастирів, де їх і записували [3, с.188-189].

Таким чином, значна кількість японської середньовічної літератури (переважно епохи Камакура й Муромачі) укладена саме в монастирях, а отже, буддійські монахи чи мандрівні подвижники з часом стали центральними фігурами такої літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горегляд В. Н. Классическая культура Японии: Очерки духовной жизни / В. Н. Горегляд. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2006. – 352 с.;
2. Григорьева Т. П. Движение красоты: Размышления о японской культуре / Т. П. Григорьева; Ин-т востоковедения. – М.: Вост. лит., 2005. – 440 с.;

3. История всемирной литературы: в 9 т. / Гл. ред. Г. П. Бердников. – Москва: Изд-во «Наука», 1984. – Т.2. – 672 с.;
 4. Конрад Н. И. Избранные труды. Литература и театр / Н. И. Конрад. – М.: Наука, 1978. – 464 с.;
 5. Конрад Н. И. Японская литература в образцах и очерках / Н. И. Конрад. – М.: Наука, 1991. – 551 с.;
 6. Луна в тумане. Японская классическая проза: Пер. с яп. / Предисл. И. Л. Львовой; Коммент. В. Н. Марковой, И. Л. Львовой, Т. И. Редько-Добровольской; Ил. и оф. И. А. Гусевой. – М.: Правда, 1988. – 480 с.;
 7. О происхождении сюэндо. Кукай и практики сюэндо [Электронный ресурс] / Из статей Н.Н.Трубниковой. – Режим доступа: <http://www.heiho.ru/index.php?id=93>;
 8. Сюэндо [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://aria-yoga.narod.ru/sugendo.htm>;
 9. Трубникова Н. Н. Курода Тосио о религиях Японии [Электронный ресурс] // По материалам специального выпуска Japanese Journal of Religious Studies 23/3–4 (1996) – «Курода Тосио и его учение». – Сетевая версия: февраль 2008 г. – Режим доступа: <http://trubnikovann.narod.ru/Kuroda.htm>;
 10. Цапенко П.А. Отношение к буддизму в японском обществе эпохи Хэйан (по материалам женской дневниковой литературы) [Электронный ресурс]. – Курсовая работа за II курс. Кафедра философии религии и религиоведения, 2004 год. – Режим доступа: <http://trubnikovann.narod.ru/Tsapenko.htm>;
 11. Brown, Kendall H. The Politics of Reclusion: Painting and Power in Momoyama Japan. Honolulu: University of Hawaii, 1997. 248 p.
- Стаття надійшла до редколегії 23.03.2016 р.

Н. Балыкова, ассист.,
Университет Васэда, г. Токио, Япония

РЕЛИГИОЗНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЯПОНСКОЙ ЗАТВОРНИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья рассматривает религиозные и исторические предпосылки возникновения средневековой японской затворнической литературы интон-но бунгаку, например: распространение буддизма и синкретического движения сюэндо, практика «монашеского правления» экс-императоров (инсэй) и др. Подается также определение затворнической литературы и определяется ее «канон».

Ключевые слова: затворническая литература, интон-но бунгаку, инсэй, дзуйихицу, сюэндо, эпоха Хэйан, японское средневековье, религиозно-философские учения.

N. Balykova, Teaching Assistant,
Waseda University, Tokyo, Japan

RELIGIOUS AND HISTORICAL BACKGROUND OF THE HERMITIC LITERATURE IN JAPAN

The article examines the historical and religious background of medieval Japanese hermitic literature (inton-no bungaku), such as the spread of Buddhism and shugendo (a syncretic religious movement), the practice of “reclusive rule” by former emperors (insei) etc. Also provided are the definition of the ‘hermitic literature’ and the outlines of its ‘canon’.

Keywords: eremitism, eremitic literature, inton-no bungaku, insei, zuihitsu, shugendo, Heian period, Medieval Japan, religio-philosophical doctrines.

Т. Біляніна, викладач,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ОСОБЛИВОСТІ АВТОБІОГРАФІЗМУ В ТВОРЧОСТІ КЬОКО МОРІ

У статті розглядаються особливості художніх і мемуарних творів японсько-американської письменниці Кьоко Морі. Вивчаються особливості втілення автобіографічних мотивів у її творчості, зокрема, в романах «Самотня пташка» та «Донька Шідзуко».

Ключові слова: японсько-американська література, транснаціональна ідентичність, жіноче письмо, автобіографізм, автобіографія.

Творчість японсько-американської письменниці другої половини XX століття Кьоко Морі досі залишається малодослідженою як у зарубіжному, так і у вітчизняному літературознавстві, однак останнім часом її твори все частіше стають об'єктом комплексних досліджень азійсько-американської літератури в аспекті гендерної транскультурної ідентичності.

Творчість Кьоко Морі ми розглядаємо у контексті японсько-американської літератури XX століття, спираючись на фундаментальні праці таких дослідників, як Гарольд Блум, Елейн Кім, Д. Ванд, Вернер Соллорс, Ш. Кім, Крістофер Лі, Мін Се, С. Наджімі, Д. Холлінджер, М. Тлостанова.

Детальному вивченню транскультурного феномену творчості азійсько-американських письменників в українському порівняльному літературознавстві присвячено монографії дослідників Н. Висоцької («Єдність множинного. Американська література кінця XX, поч. XXI століть у контексті культурного плюралізму», 2010 р.), В. Селігея («На перехресті культур Востока и Запада: транскультурный феномен творчества Фрэнка Чина», 2013 р.), В. Ліпіної, Т. Надutoї («Проблематика и поэтика творчества Эми Тан в аспекте литературной имагологии», 2015 р.).

Дослідниця Кьоко Норма Нодзакі зазначає, що творчість Кьоко Морі є частиною «нової літературної хвилі», яка припадає на 70-ті роки та пов'язана із збільшенням у США кількості іммігрантів із таких країн, як Індія, Корея, В'єтнам та Філіппіни. Твори Морі суттєво відрізняються від традиційної літератури японсько-американських письменників *нісей* (другого покоління іммігрантів з Японії до США) та *сансей* (третього покоління), таких як Тошіо Морі, Джон Окада, Хісае Ямамото та Джаніс Мірікітані, оскільки її рідною культурою є культура Японії, і японська є її рідною мовою. Тому її погляд на культури США та Японії помітно відрізняється від сприйняття цих культур японсько-американськими письменниками, що народились у США [8, с. 172-173].

У творчості Кьоко Морі є як власне автобіографічні, мемуарні твори («Сон води», «Ввічлива брехня»), так і художні твори, романи для молоді (*young adults*), в яких проявлені автобіографічні мотиви («Донька Шідзуко», «Самотня пташка»). У центрі

нашого дослідження твори письменниці, які і за сюжетом, і за проявленістю образу автора у головній героїні тяжіють до жанру еґо-літератури.

У працях більшості дослідників творчості письменниці увага переважно концентрується на «змістовній» схожості її романів з мемуарами про власне дитинство. Так, у дисертаційному дослідженні Кен Мідзусава акцент зроблено на «ретроспекції дитинства» та його ролі в творчості різних письменників, у тому числі й Кьоко Морі. Крім того, автор прагне сформулювати метод читання подібних напівавтобіографічних текстів як «розширених марень» («extended reveries»), базуючись на концепції архетипів та образів Гастона Башляра [3].

Вивчення автобіографічних свідочств часто превалює над літературознавчим аналізом текстів. У статті «The Trauma Caused by Mother's Deaths in Virginia Woolf and Kyoko Mori» («Травма, спричинена смертю матері у творах Вірджинії Вулф та Кьоко Морі»), Масамі Усуї вивчає вплив, який спричинила смерть матері на творчість письменниці Вірджинії Вулф та Кьоко Морі, розглядаючи формальні риси у художній інтерпретації цих подій у творах обох письменниць [9].

Однак це потребує більш поглибленого поетикального аналізу. Мотив втрати матері виступає не стільки гендерним, скільки особистісним досвідом, формуючим поетику творів Кьоко Морі, зокрема, у романах для молоді «Донька Шідзуко» (1993) та «Самотня пташка» (1995). У романі «Донька Шідзуко», який є першим опублікованим романом письменниці, майже повністю відтворюються події з її дитинства. Дія роману відбувається у 70-ті роки ХХ століття у японському місті Кобе, що повністю відповідає фактам з біографії Кьоко Морі. Повторюючи історію матері письменниці, мати головної героїні роману Юкі скінчила життя самогубством, коли Юкі було 12 років, і зробила це у той самий спосіб, що й мати Морі: отруївшись побутовим газом. При цьому, як вважає Масамі Усуї, зображуючи трагедію власного життя у майже незміненому вигляді, Кьоко Морі робить спробу дослідити, яким чином устрій традиційного суспільства визначив життя її матері [9, с.60]. Аналіз цих подій у власному житті проєктується на жіночу долю взагалі, висвітлюючи психологічні та соціальні негаразди в долі жінки в сучасному суспільстві.

У романі «Самотня пташка», який був опублікований на два роки пізніше, мотив утрати матері інтерпретується іншим чином. Мати головної героїні Мегумі йде із сім'ї, і за законами японського суспільства втрачає право бачитися з донькою до її повноліття. Для Мегумі це рівноцінно смерті матері, адже окрім побачень їм забороняється будь-яке спілкування, у тому числі й листування.

Через зображення цих фактів у творі втілюється також мотив втрати родини або місця, до якого людина належить. Про життя у сім'ї батька Мегумі говорить: «I don't like living with them. My grandmother is always in a bad mood and my father is seldom home. But I have nowhere else to go» («Мені не подобається жити з ними. Бабуся завжди не в гуморі, а батько майже не буває вдома. Але мені більше нема куди йти») [4, с. 190]. У романі «Донька Шідзуко» Юкі живе з батьком та мачухою, і так само не відчуває себе частиною їхньої родини.

Підтвердження тому, що цей мотив є автобіографічно достовірним, ми знаходимо у нехудожньому автобіографічному романі «Ввічлива брехня», у якому Кьоко Морі

зізнається, що вона та її рідний брат не мають ані батьківщини, ані сім'ї: «Jumpei and I don't have a real home country, just as we didn't have a "real" father. [...] I have never told him that I sometimes envy people who seem perfectly content to belong where they were born, or about the pitiful tone I try to keep out of my voice when I have to tell people, "I don't really have a family"» («Ми з Джумпеєм не маємо справжньої батьківщини, так само, як і не мали "справжнього" батька. [...] Я ніколи не казала йому, що інколи заздрю людям, які повністю задоволені місцем, де вони народились, як і не розповідала про той жалюгідний тон, з яким я вимушена промовляти: "У мене насправді немає сім'ї"») [5, с. 28].

Цей провідний мотив втрати матері – чи то через самогубство, чи через розлучення – стає основою розкриття важливої теми жіночої літератури: долі жінки в традиційному патріархальному японському суспільстві та її приниження в японській родині. Не «велика історія», а «внутрішня історія» героїні визначає розвиток сюжету цього «автобіографізованого» роману.

Письменниця тонко відчуває не тільки фемінну особливість жіночого мовлення («Women's language is much more indirect and formal than men's» / «Жіноче мовлення набагато менш пряме, ніж чоловіче»), але й владу мови («In Japanese I don't have a voice for speaking my mind» / «Розмовляючи японською, я не маю голосу висловити свої думки» [5, с. 16]).

Мова тут – радше метафора, яка проблематизує власне можливість передачі жіночої суб'єктивності.

Масамі Усуї стверджує, що художня інтерпретація травми, отриманої письменницею в ранньому віці, стає основою для зображення неприйняття нею будь-якої форми патріархії, у тому числі й тиску, що чиниться на жіноче мовлення й мистецтво як форму самовираження [9, с. 61].

Прагнення до свободи вираження втілено у самих образах матері в обох досліджуваних романах. Прототипом образів виступає постать матері письменниці, зокрема, у художніх образах втілені такі її риси, як особливе почуття краси та стилю, схильність до творчості, прагнення до пошуку індивідуальності серед непорушних устоїв традиційної японської сім'ї. Мати Юкі Шідзуко шие для доньки та для себе яскравий одяг, що є прямою відсилкою до образу матері Кьоко Морі, яким він залишається у її спогадах. За канонами японського суспільства 70-х років минулого століття, носити одяг яскравих кольорів вважалось неприпустимим для жінки середнього та похилого віку, і Кьоко Морі згадує про це у мемуарах: «Sooner or later, everyone obeyed the rules and resigned themselves to these dismal-sounding colours. Even my mother complied when it came her turn» («Рано чи пізно, всі підкорялися правилам та мусили змиритися з цими кольорами із похмурими назвами. Навіть моя матір поступилася, коли прийшла її черга») [5, с. 142].

Яскравий одяг, як єдиний спадок, залишений матір'ю, виступає для Юкі свідомим материнської любові та символом зв'язку з минулим. Коли батько Юкі, на вимогу її мачухи Ханае, спалює весь старий «дитячий» одяг, пошитий Шідзуко, це розриває для Юкі останню нитку, що пов'язувала її з новою родиною батька. У романі «Самотній птах» подібним символом виступає розсада квітів, висаджена матір'ю

Меґумі, проте Меґумі розриває зв'язок власноруч: не бажаючи забирати квіти із собою, вона висипає розсаду на подвір'ї материнського будинку.

Прагнення до свободи творчості й самовираження втілене також у образах головних героїнь її романів. Так, Меґумі, яка завжди добре писала твори та була впевнена у своїх здібностях до письменництва, раптом почувається розгубленою перед темою твору на конкурс для «капсули часу»: «The topic is silly and far too broad: What is it like to be a high school student in 1975» («Тема дурна та занадто широка: Що значить бути старшокласником у 1975 році») [4, с.20]. Однак, Меґумі виходить за окреслену тему й пише про те, що насправді її бентежить: про те, що вона ніколи не буде такою, як інші підлітки, та про те, що від'їзд матері повністю змінив її життя. Такий сміливий крок приносить їй перемогу на конкурсі.

Героїні Юкі та Меґумі втілюють в собі й інші риси, що підкріплюють образ дівчини, яка не бажає відповідати загальноприйнятому уявленню про місце жінки у традиційній Японії. Юкі шукає себе у мистецтві, вступивши до художнього коледжу та залишивши сім'ю батька. Для Меґумі шлях до самовизначення пов'язаний з пошуками та сумнівами у релігії. Крім того, дівчина домоглася того, аби батько дозволив їй відвідувати матір протягом канікул, що також є перемогою над суворими законами патріархального японського суспільства.

Прототипом таких образів можна вважати авторку романів. Пошуки власного «я» через творчість та мову, як стверджує Масамі Усуї, виражають протест Кьоко Морі проти привілейованої позиції, яку традиційно займають чоловіки у літературі Японії [9, с.75]. Не дивлячись на те, що рідною мовою письменниці є японська, вона обирає англійську як засіб самовираження. Кьоко Морі вважає, що традиційна система символів, усталена в японській літературі, не дає такої свободи самовираження, яку надає вільна система літератури американської: «The paradox of contemporary American literature is that the more specific and detailed the writing is, the more powerful and rich is potential impact: the genuinely individual voice can also be universally appealing» («Парадокс сучасної американської літератури полягає в тому, що чим більш особливою та детальною є мова твору, тим сильнішим є потенційний вплив на читача: посправжньому особисте вираження може бути універсально привабливим») [5, с.151].

Отже, можна побачити, що автобіографічні мотиви, художньо осмислені та інтерпретовані, виступають провідними мотивами у романах Кьоко Морі для молоді.

У цьому зверненні до своєї пам'яті чітким є пошук нових засобів та іншої (не-японської) мови для опрацювання «жіночих» тем і «жіночих» засобів для репрезентації жіночої суб'єктивності. У новій жіночій літературі на етапі її транскulturизації автобіографічність залишається загальним знаменником усіх художніх пошуків жінок-письменниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bloom H. Asian-American Writers / Harold Bloom. – Infobase Publishing, 2009. – 219 p.;
2. Lee R. The Americas of Asian American Literature: Gendered Fictions of Nation and Transnation / Rachel C. Lee. – Princeton University Press, 1999. – 208 p.;
3. Mizusawa K. The Textual Inscription of Self: Place in the Retrospective Childhood / Ken Mizusawa. – University of Canterbury. Department of English, 2000;

4. Mori K. One Bird / Kyoko Mori. – New York: Fawcett Juniper, 1996. – 248 p.;
5. Mori K. Polite Lies: On being a Woman Caught Between Cultures / Kyoko Mori. – New York: Fawcett Books, 1999. – 262 p.;
6. Mori K. Shizuko's Daughter / Kyoko Mori. – Fawcett Juniper, 1994. – 214 p.;
7. Mori K. The Dream of Water: A Memoir / Kyoko Mori. – Henry Holt and Company, 1995. – 275 p.;
8. Nozaki K.N. A Fresh Approach to Asian American Literature: Kyoko Mori and her Work / Kyoko Norma Nozaki // Acta humanistica et scientifica Universitatis Sangio Kyotiensis. Foreign languages and literature series 24, 1997-0. – P. 172-192;
9. Usui M. The Trauma Caused by Mother's Deaths in Virginia Woolf and Kyoko Mori / Masami Usui // Doshisha. Literature 45, 2002. – P. 59-81.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2016 р.

T. Белянина, преподаватель

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара,
г. Днепропетровск

ОСОБЕННОСТИ АВТОБИОГРАФИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ КИОКО МОРИ

В статье рассматриваются особенности художественных и мемуарных произведений японско-американской писательницы Киоко Мори. Изучаются особенности воплощения автобиографических мотивов в ее творчестве, в частности, в романах «Дочь Сидзуко» и «Одинокая птица».

Ключевые слова: японско-американская литература, транснациональная идентичность, женское письмо, автобиографизм, автобиография.

T. Belyanina, teacher

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University,
Dnipropetrovsk

THE PECULIARITIES OF KYOKO MORI'S AUTOBIOGRAPHISM IN HER LITERARY WORKS

This article brings into focus the peculiarities of fictional and autobiographic writings by Kyoko Mori, a Japanese American writer. Particular attention has been paid to a distinctive manner of implication of autobiographic motives in her novels for young adults "Shizuko's Daughter" and "One Bird".

Key words: Asian American literature, transnational identity, women writing, autobiographism, autobiography.

СИМВОЛІКА ФІТОНІМА すみれ ФІАЛКА В ЯПОНСЬКІЙ ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Розглядається символіка фітоніма 'фіалка' в японській класичній поезії, а також у деяких творах прозаїків ХХ століття, зокрема «Стара столиця» Кавабати Ясунарі та «Фіалка» Ходзьо Наміо.

Ключові слова: фітонім, символ, символізм, кіро.

Дослідження символіки фітонімів у тій чи іншій культурі, а особливо у порівнянні, на нашу думку, є перспективним і актуальним, оскільки проливає світло на особливості національного менталітету. Для нашої розвідки ми обрали фітонім *фіалка*, його символіку в японській літературі, зокрема класичній поезії та деяких прозових творах письменників ХХ ст.

Ця ніжна квітка весни має цікаву символіку у культурі багатьох народів.

За однією з легенд, коли бог Аполлон переслідував палаючими променями одну з дочок Атласа, та звернулася до Зевса з проханням захистити її. Тоді Зевс перетворив її на фіалку і сховав у тіні, відтоді вона зацвітала кожної весни і сповнювала чудовим ароматом небесні ліси. Одного разу Прозерпину, дочку Зевса і Церери, викрав Плутон. Це сталося тоді, коли вона збирала фіалки. Перелякавшись, дівчина випустила з рук квіти, вони впали на землю і з того часу квітнуть на землі. Як вважають, з цієї легендою пов'язане сприйняття у давній Греції фіалки як квітки смерті і печалі. Фіалками прикрашали могили молодих, передчасно померлих дівчат. З іншого боку, у греків фіалка також була символом щорічного весняного відродження природи, а також весни як пори кохання [6]. За іншою легендою, фіалка виникла зі сліз вдячності Адама, коли архангел Гавриїл приніс йому радісну звістку про прощення його гріхів.

Ще одна легенда говорить про те, що фіалки розквітли у тіні від хреста, на якому розп'яли Ісуса. Соромлячись того, що вчинили люди, відтоді вони ховаються в тіні [6]. За ранньохристиянських часів фіалка перетворилася на символ духовного смирення. Також у християнському світі триколірна фіалка мала назву квітки св. Трійці [8, с. 10]. Відомою є й картина німецького художника ХУ ст. Стефана Лохнера «Мадонна з фіалкою». Святий Бернар називав Діву Марію «фіалкою смирення» [11, с.157].

У Середньовіччі ця квітка була оточена таємничістю. У Франції її вважали символом смерті й нікому не дарували букетів із цих квітів. З іншого боку, вона була символом вірності для закоханих [8, с. 10]. Крім того, в європейській традиції фіалка – символ сором'язливості.

За енциклопедією символів, символіка фіалки різниться за кольором квітки. Так, білосніжна фіалка символізує скромність, біла – щирість, жовта – сільське щастя [11, с.160].

В японській культурі, де з прадавніх віків існує культ природи, фітоніми, тобто назви рослин, служать певним символічним кодом у поетологічній традиції. Як зазначає

дослідниця японської літератури Л. Єрмакова, третина віршів «Манйошю» містить назви рослин. На її думку, одні групи фітонімів служать для позначення зон і точок простору, інші позначають проміжки часу – від конкретних і коротких до дуже довгих, зокрема таких, як «трава ста віків». Деякі стали евфемізмами, інші передбачають передачу таємного знання або ж відомостей про емоційний стан автора пісні [4].

Переосмислення символіки квітучих рослин у VIII – IX ст. пов'язане з поширенням буддизму, зокрема концепції *мудзьо* – непостійності, швидкоплинності сущого. А квіти, що розквітають і опадають так швидко, стали символом цієї марноти буття.

Серед численних фітонімів-символів першість, звичайно, посідає квітуча сакура, або ж просто *хана* – квітка. Фіалці відведено значно скромніше місце у поетичній скарбниці. Так, у першій імператорській антології, пам'ятці X ст. «Кокін вакашю», віршів із цим фітонімом нами не виявлено. Не знаходимо фіалки й серед найпоширеніших *кіто*-фітонімів весни, які наводяться в японських джерелах. До таких весняних фітонімів-символів відносять: 木の芽 *кі но ме бруньки на деревах*, 梅 *уме слива*, 桜 *sakura вишня*, 山吹 *yamabuki керрія японська*, 桃の花 *momo no hana квіти персика*, 菜の花 *на no hana квіти овочів*, 藤 *fuji гліцинія*, 蕨 *warabi папороть* [15, с.402]. Але у повних списках весняних *кіто* фіалка все ж зазначається.

За даними японських джерел, у давні часи японці вірили у те, що квітка фіалки, яка в'яне відразу після того, як її зірвуть, дарує свою життєву силу тому, хто її зірвав. Збирання фіалок було традиційним сезонним дійством [18].

Декілька віршів, у яких згадується фіалка, входять до складу першої антології японської поезії, пам'ятки VIII ст. – «Манйошю». Це, зокрема, вірш Ямабе Акахіто, включений до восьмого сувою «Манйошю», який наводить у своїй передмові до «Кокін вакашю» Кі-но Цураюкі як приклад поезії одного з двох неперевершених поетів минулого:

春の野にすみれ摘みにと来し我ぞ野をなつかしみ一夜寝にける [16]

Дослівний переклад вірша: «На весняне поле фіалок назбирати прийшов я. Та, зачарований красою того поля, так усю ніч там і провів».

Далі наводимо два поетичні переклади:

Прийшов на поле весняне

Фіалки рвати

І, зачарований красою,

На всю ніч

Залишився у полі ночувати!

[3, с. 50-51] *І.П.Бондаренко*

Я в весеннее поле пошел за цветами

Мне хотелось собрать там фиалок душистых,

И поля

показались так дороги сердцу,

Что всю ночь там провел средь цветов

до рассвета!

[5, с. 46] (пер. А. Глускиной)

Порівнюючи поетичні переклади з дослівним, не можна не погодитися зі словами видатного українського дослідника японської літератури І.П. Бондаренка про те, що

«...в японській поезії через багатовікову поетичну традицію і завдяки прагматичному консерватизму окремі предмети, котрі їх оточують протягом життя, набули таких перманентних ознак і стали настільки символічними, що вже не потребують жодних пояснень чи описань у вигляді означень, атрибутів тощо. Цілком достатньо лише згадки про саму річ, щоб навіяти читачеві цілу низку асоціативно зумовлених думок, почуттів, спогадів» [2, с. 161]. Переклад цих лапідарних за формою творів вимагає від перекладача застосування певних компенсаторних прийомів для адекватного сприйняття європейським читачем суті й «аромату» японської поезії.

У вірші принцеси Такади бачимо поєднання двох *кіро* весни: *ямабукі* – керрії японської, що пишно квітує жовтим цвітом у полі, і тендітних фіалок край цього поля. Фіалки розквітли і заблищали, омиті весняним дощем.

山吹の咲きたる野辺のつぼすみれこの春の雨に盛りなりけり [16]

Дослівний переклад: «Край поля, де цвітуть *ямабукі* квіти, білі фіалки під весняним дощем розквітли рясно». Ще один вірш цієї збірки, у якому оспівана фіалка, – це танка Отомо Тамура-но Оірацуме. Автор уподібнює рясне цвітіння фіалок до палкого почуття кохання:

つばな抜く、浅茅が原のつぼすみれ今盛りなりわが恋ふらくは [16]

«Зірвали міскант на полях Асаджі. А зараз цвітуть там фіалки рясно. Вони, як моє кохання до тебе».

Наведемо уривок коментаря до цих трьох поезій з японських джерел: «Хоча «фіалка» у цих трьох віршах і символізує скромність, є квіткою витонченою, що має надзвичайну чарівність. Кохання до людини, пошук ідеалу – такі чисті почуття символізує ця квітка у наведених танка. Цвіте вона короткий проміжок часу весною, якщо її зірвати, відразу в'яне, тому символізує ефемерність, нетривале існування у цьому світі, подібне до короткого сну. Але смуток від усвідомлення цього є смутком чарівності. І, хоча час її цвітіння такий короткий, не залишається відчуття марноти, навпаки, у цьому понятті міститься надія. І нехай життя квітки таке коротке, ця маленька фіалка є квіткою дуже сильною і витривалою, адже, відроджуючись, зацвітає щороку з новою силою»¹ [18].

Тими самими словами, що й останній з наведених віршів, починається танка Сайгьо-хоші:

つばなぬく北野の茅原あせ行けば心ずみれぞ生ひかはりける [16]

«Коли зарості місканту в полях Кітано порідшають і зблякнуть, те, що квітнучим у серці, – то це фіалки». У цьому вірші, на нашу думку, фіалка в серці – це символ чистих і прекрасних почуттів людини. Інший вірш Сайгьо, в якому присутній образ

¹ Мовою оригіналу: 別れ道に立てるというイメージです。自分心底からしたがることか、または家族か社会等のプレッシャーでしなければならないと思っている「義務」か、それ以上の人生の全てを風靡する選択しなくちゃいけません。愛している人が両親が決めた結婚相手か、好きで才能もある職業か家業を後継ぐことか、青春、つまり人生の春の終わりの選択のようです。衰れんでいる堇のことは、作者自身の映している影ではないでしょうか。義務の道を選ばなければならぬとわかっているの、上品な紫色、つまり堇の一番魅力的なポイントを失って白くなった花を目に入る瞬間に、自分の運命の反映としてわかって、泣いています。與謝野さんの歌の堇は、青春の純粋な希望に例えて、白い堇は絶望への転換を表すと思います。

фіалки, навіяний спогадами про минуле, про якусь зустріч, важливу для поета. На нашу думку, у цьому вірші говориться про бажання, аби той, хто може прийти по фіалки, пережив такі самі почуття захоплення красою природи, що й поет.

古郷の昔の庭を思出でてすみれつみにとる人もがな

«Згадав сад свого рідного краю. От якби прийшла та людина назбирати фіалок!»

Фіалка – це та квітка, що приваблює своєю ніжною красою так, що, напевно, назбирати їх хтось таки пробрався аж у густий чагарник.

跡たえてあさぢしげれる庭の面にたれ分けいりて堇摘みけむ [16]

«У той кут саду, де розрісся чагарник і давно не ступала нога людини, напевно, хтось таки зайшов назбирати фіалок».

У поезії Сайгьо фіалка символізує і душевні переживання людини:

たれならむあら田のくろに堇つむひとは心のわりなかりけり [16]

«Хто б не був той, що збирає фіалки на межі між полями, серце його не знає спокою».

Кто он, безвестный?

На меже засохшего поля

Собирает фиалки.

Как сильно, должно быть, печаль

Сердце его омрачила. [10, с.49] *В. Маркова*

У поетичному доробку видатного японського поета і філолога кін. XII – поч. XIII ст., Фуджівара-но Тейка, теж знаходимо образ фіалки:

春雨のふる野のみちのつばすみれ つみても行かむ袖は濡るとも [16]

«Фіалок вздовж дороги у полі під весняним дощем вже й назбирав, ітиму. Геть вимокли рукава».

Омиті дощем, фіалки так ваблять, що й дощ не перешкода, аби їх назбирати.

Фіалки – один з улюблених образів у віршах Рьокана, який, як і Сайгьо-хоші, був поетом-ченцем, поетом-філософом. Збирання фіалок так захоплює поета, що він забуває про дуже важливі для себе речі, адже збирання милостині для монаха-відлюдника – чи не єдина можливість прогодуватися.

道のべに

Збираючи фіалки лісові,

すみれ

堇つみつつ

Таки забув

はちのこ

鉢之子を

Для милостині чашу,

忘れてぞ来し

Залишену край стежки

はちのこ

あはれ鉢之子

У траві.

[9, с.169] *І.П.Бондаренко*

道 のべに

Збираючи фіалки, захопився

すみれ

堇 つみつつ

Й чернечу чашу

はちのこ

鉢之子を

У траві забув!

わが忘れど

Ніхто моїм добром

取る人もなし Не спокусився.

[9, с.170] *І.П.Бондаренко*

Квіти фіалки – це гідний дарунок вдячності будам

はち

鉢の子

В подяку за красу земного світу

すみれたんぼぼ

堇蒲公英

Підношу будам

こき混ぜて

В чаші подаянь

みよ

御世の仏に

Фіалок і кульбаб

たてまつ

奉りてむ

Впереміж квіти

[9, с.171] *І.П.Бондаренко*

Час цвітіння фіалки короткий, але зацвітає вона кожного року. Тут фіалка виступає символом відродження: як відроджується кожної весни сама природа після зимового сну, так і фіалка зацвітає щороку.

いそのかみ

В Ісонокамі

こぞ ふるの

去年の古野の

На полях одвічних,

すみれぐさ

堇草

Вітаючи сьогоднішню весну,

いまは春べと

Квітують знов

咲きにけるかな

Фіалки тогорічні

[9, с.168] *І.П.Бондаренко*

Милування цією квіткою навіює поетові спогади про дитинство, про рідний край.

春の野に

У весняному полі

すみれ

さける堇を

Серед трав,

てに摘めて

Збираючи фіалки,

わがふるさとを

Що розквітли,

おもはゆるかな

Зі смутком край свій рідний пригадав.

[9, с.172] *І.П.Бондаренко*

まき

あげ巻の

Фіалки квітка!

昔をしのぶ

Зачіски дітей

そう

すみれ草

Часів минулих пригадав зі смутком.

[9, с.78] *І.П.Бондаренко*

Як зазначає у коментарях І.П.Бондаренко, пелюстки квітки нагадали поету кучері, що завивалися на скронях дітей у цій дитячій зачісці, коли він сам ще був дитиною [9, с.78].

Останній із наведених віршів Рьокана написаний у жанрі *хайку*.

Наведемо ще декілька прикладів поезій у жанрі *хайку* з фітонімом *фіалка*.

Насамперед розглянемо вірш Мацуо Башьо з ліричного щоденника «Нодзараші кіко». Діставшись до Оцу, піднімаючись гірською стежкою, поет вирішив перепочити. Погляд зупинився на непримітних милих фіалках. І як защемило серце!

山路来て何やらゆかしすみれ草

Що так вабить до себе

На стежці гірській?

Фіалки!

[1, с. 46] *І.П.Бондаренко*

Не обійшов увагою тендітну фіалку і Йоса Бусон – поет і живописець XVIII століття. У його поезії ця квітка може набувати символики смутку, жалоби.

ほねひろ

骨拾う人にしたしき堇かな

Сумує за полеглим

квітка фіалки.

Кобаяші Ісса, відомий своєю поетичною увагою до створінь малих – комах, мух, жабок тощо, побачив, як серед цих квітів добре відпочивати і комахам, і собаці.

花堇がむしやら犬に寝られけり

Квіти фіалки –

притулок відпочинку

і для комах, і для собак.

Ще два вірші, які ми хочемо розглянути в межах даної розвідки, належать Йосано Теккану і Йосано Акіко.

У танка Йосано Теккана квітка фіалки набуває дуже особливого символічного значення:

そや理想こや運命の別れ路に白きすみれをあはれと泣く身

На роздоріжжі

долі й ідеалу

оплакував я

сумну чарівність

білої фіалки.

У коментарі до цього вірша читаємо: «Людина на роздоріжжі: з одного боку, її власні палкі бажання, з іншого – обов'язок, те, що диктує людині суспільство, родина. Ці всі особливості людського буття треба усвідомлювати, роблячи свій вибір. Кохана людина, чи та, яку обрали батьки тобі як супутника життя; та справа, до якої лежить душа і є здібності, чи продовження родинної справи, – це все подібне до вибору, який означає закінчення весни життя, тобто закінчення юності. Фіалка, яка символізує співчуття, жаль, чи не є тут образом, у якому відображено почуття автора (досл: тінню, в якій відображається сам автор). Розуміючи, що слід обрати дорогу обов'язку, в ту мить, коли перед очима виникає біла фіалка (тобто така, яка втратила більшу частину своєї чарівності – ліловий колір), ліричний герой плаче, усвідомлюючи, що ця біла фіалка уособлює його власну долю. Фіалка у цьому вірші

Теккана уподібнюється до чистих прагнень юності, біла фіалка виражає перехід до втрати надії, мрій»¹ [18].

На відміну від вірша Йосано Теккана, у вірші його дружини, Йосано Акіко, фіалка – символ пристрасі, палкого кохання:

きけな神恋はすみれの紫にゆふべの春の賛嘆のこゑ [16]

Боже, послухай!

Кохання – воно

у фіолетовому кольорі фіалки,

у голосі щастя

учорашньої весняної ночі.

А у вірші Масаоки Шікі бачимо контраст тендітної фіалки, цвітіння якої таке недовговічне, і вічнозеленої сосни, яка в японській етносвідомості є символом довголіття, вічності.

松の根に

薄むらさきの

すみれかな

堇 哉

На корені сосни

Ясно-лілова

Росте фіалка.

[1, с. 217] *І.П. Бондаренко*

Загострене сприйняття недовговічності, крихкості і, можливо, непомітності скромної фіалки на тлі могутнього дерева виникає і у читача роману Кавабати Ясунарі «Давня столиця». Героїня твору Чіеко² – одна з двох розлучених у дитинстві сестер-близнючок – у саду дому, в якому зросла і виховувалася прийомними батьками, помітила, як на старому кремезному клені розквітли два кущика фіалок.

«– О, й цього року зацвіли! – На Чіеко війнуло ніжністю весни...» [12, с. 247].

Тут ми бачимо контраст старого кремезного, порослого зеленим мохом клену, що вражав усіх своєю величчю, і двох скромних кущиків тендітних фіалок, що притулилися на ньому, на які ніхто, крім Чіеко, не звертав уваги.

Ці два кущика розквітали на дереві щороку, скільки пам'ятала себе Чіеко. Фіалки були не лише провісницями весняного пробудження природи, два між собою розділені кущики на старому дереві в уявленні Чіеко – це розділені відстанню рідні душі. Ставши дорослою дівчиною, Чіеко часто думала: «Чи фіалки обох кущиків коли-небудь зможуть зустрітись? Чи знають вони що-небудь одна про одну?...» [12, с. 247].

¹ Мовою оригіналу: 別れ道に立てるというイメージです。自分は心底からしたがることか、または家族か社会等のプレッシャーでしなくてはならないと思っている「義務」か、それ以上の人生の全てを風靡する選択しなくてははいけません。愛している人が両親が決めた結婚相手か、好きで才能もある職業か家業を後継ぐことか、青春、つまり人生の春の終わりの選択のようです。哀れんでいる堇のことは、作者自身の映している影ではないでしょうか。義務の道を選ばなければならぬとわかっているのです、上品な紫色、つまり堇の一番魅力的なポイントを失って白くなった花を目に入る瞬間に、自分の運命の反映としてわかって、泣いています。與謝野さんの歌の堇は、青春の純粋な希望に例えて、白い堇は絶望への転換を表すと思います。

² Транслітерація імен твору «Давня столиця» подається відповідно до перекладу І. Дзюба.

Після того, як Чієко дізналася про існування своєї рідної сестри-близнючки, вона подумала, що ці кушки – зовсім як вони з сестрою, Чієко і Наєко.

У творі Кавабати Ясунарі ми бачимо поєднання суто японського сприйняття *аваре*³ кожної речі і кожної рослини зокрема, їх символічного значення з суто авторською символікою. У творі кушки фіалок виступають символом розділених долею сестер-близнючок, а також глибини цьому образу надає і накладання християнської символіки. Інколи Чієко здавалося, що «фіалки над зображенням Христа – це серце Діви Марії» [12, с. 249].

Ще один твір, який ми хочемо розглянути, має назву «Суміре» – «Фіалка». Його автор, Ходзьо Таміо, у віці 20 років захворів на проказу, і з того часу перебував у ле-прозорії, що фактично означало ізоляцію від зовнішнього світу. Письменник помер, коли йому виповнилось 24 років. Його твір «Фіалка» – це алегорія короткого віку приреченої на самотність і швидку смерть людини.

Старий самотній чоловік, який живе глибоко в горах, далеко від житла інших людей, після смерті дружини засумував і вирішив, що самому йому залишатися у цій глушині далі неможливо. Але одного дня його погляд привернула маленька і непоказна квітка фіалки.

«Дійсно, маленька, що виглядала такою самотньою, ця мила квітка була такою блакитною, як чисте небо, і такою прекрасною, як дорогоцінний камінь»⁴ [13, с. 146].

На питання діда: «Ти народилася у цих горах і, хоча така прекрасна, але ніхто тебе не бачить, тобі, напевно, дуже сумно?» – фіалка відповіла: «Тіло у мене дійсно маленьке, ходити, рухатися я не можу. Проте, хоча я й така маленька, але і таке безкрає, безкрає синє небо, і білі хмарки, які плывуть по ньому, а щовечора прекрасні зорі, які сяють на небі, як золотий пісок, – усе це я можу бачити. Таке мале тіло, але чомусь може бачити таке величне небо. Я лише через це почуваюся надзвичайно щасливою»⁵.

«І хоча мене ніхто не бачить, я хочу цвісти якомога гарніше. Чи ж то в горах, чи то в долині – з усіх сил цвісти, а потім зав'яну. У цьому моє призначення»⁶ [13, с. 147].

Фіалка у цьому творі уособлює надзвичайну силу духу, що контрастує з ніжним, кволим, слабким тілом. Її недовговічне цвітіння тут символізує коротке життя самого автора і таких, як він, приречених людей.

Таким чином, символіка фітонімі *фіалка* в японській літературі, зокрема поезії, змінювалася з часом: від символу ніжності, слабкості, нетривалості буття до символу

³ *Аваре* – сумна чарівність.

⁴ Мовою оригіналу: ...それは、本当に小さくて、淋しそうでしたが、その可愛い花びらは、澄み切った 空のように青く、宝石のように美しさです。

⁵ Мовою оригіналу: 「体はこんなに小さいし、歩くことも動くことも出来ません。けれど体がどんなに小さくても、あの広い広い青空も、そこを流れて行く白い雲も、それから毎晩砂金のように光る美しいお星様も、みんな見えます。こんな小さな体で、あんな大きなお空が、どうして見えるのでしょうか。わたしは、もうそのことだけでも、誰よりも幸福なのです。」

⁶ Мовою оригіналу: 「それから、誰も見てくれる人がなくても、私は一生懸命に、出来る限り美しく咲きたいの。どんな山でも、谷間でも、カーバイに咲き続けて、それからわたし枯れたいの。それだけが私の生きている務めです。」

кохання, пристрасті, особливо фіалка бузкового кольору, оскільки фіолетовий колір в японській культурі здавна символізує кохання. Фіалка також символізує стійкість і волю до життя, оскільки, хоча цвіте й недовго, але кожного року зацвітає знову. В індивідуально-авторській картині світу символіка того чи іншого образу збагачується і має свої особливості. Так у творі Кавабати Ясунарі бачимо поєднання зазначених вище символічних значень з авторськими символами: два куштики фіалок символізують двох розділених у дитинстві сестер-близнючок, а також нашаровується на цей образ і християнська символіка. Фіалка в однойменному творі Ходзьо Таміо символізує силу духу приреченої на смерть молодшої людини, яка прагне якомога повніше й яскравіше прожити своє коротке життя, цінуючи кожну його хвилину, і бути вдячною за можливість відчувати і переживати красу природи, красу навколишнього світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія японської поезії ХАЙКУ (XVII-XX ст.)/ Передмова, переклад з яп. та коментарі І. Бондаренка. – К.: Дніпро, 2002. – 365 с.;
2. Бондаренко І. П. Розкоші і злидні японської поезії. Японська класична поезія в контексті світової та української літератури. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – 566 с.;
3. Збірка старих і нових японських пісень. Поетична антологія (905-913 pp.)/ Передмова, переклад з яп. та коментарі І. Бондаренка. – К.: Факт, 2006. – 1280 с.;
4. Ермакова Л.М. Магическое и эстетическое в японском обрядовом фольклоре и ранней литературе [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: www.ruthenia.ru/folklore/ermakova6.htm;
5. Маньёсю. Избранное./ Пер. с яп., сост., предисл. и коммент. А.Е. Глускиной. – М.: Наука, 1987. – 398 с.;
6. Мифологическая энциклопедия [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: <http://mythology.info/planta/fialka.html>;
7. Неприкаїні душі: Антологія поезії японських мандрівних поетів – дзен-буддистів (XII-XX ст.)/ Переклад з яп., передмова та коментарі І.П. Бондаренка. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. – 660 с.;
8. Рахно М. Символіка квітів у поезії Едгара Аллана По. – Філологічні науки, 2014, № 18. – С.10 – 15.;
9. Рьокан. Вибрані поезії. – К.: Грані-Т, 2008. – 264 с.;
10. Сайгё. Горная хижина./Перевод со старояпонского В. Марковой. – М.: Художественная литература, 1979. – 126 с.;
11. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. – М.: ООО «Издательство АСТ», Харьков: ООО «Торсинг», 2002. – 591 с.;
12. Ясунарі Кавабата. Давня столиця./У кн.: Ясунарі Кавабата. Вибрані твори. Сер. Лауреати Нобелівської премії. 1968. – К.: Юніверс, 2008. – С. 247 – 405.;
13. 北條民雄. すみれ. / В кн.: Овчинникова Л.В., Сато Ю. Хрестоматія для домашнього читання. Учебное пособие по японскому языку. – М.: Серебряные нити, 2012. – С. 145 – 149.;
14. 万葉集. 上巻. 東京. : 角川書店. – 2002. – 443.;
15. 基礎からの古文. 東京. 数研出版. – 2001. – 446.;
16. 和歌 (すみれ想) [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: <http://430sou.net/arekore/tannka.html>;
17. 松雄芭蕉の旅 野ざらし紀行 (13) [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: www.bashouan.com/Database/Kikou/Nozarashikikou_13.htm;
18. 単純に短歌：その式「菫」 [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: tanjun-tanka.blogspot.com/2015/04/blog-post_25.html

Е. Горошкевич, ст. преподаватель,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов

СИМВОЛИКА ФИТОНИМА すみれ ФИАЛКА В ЯПОНСКОЙ ПОЭТОЛОГИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Рассматривается символика фитонима «фиалка» в японской классической поэзии, а также в некоторых произведениях прозаиков XX века, в частности «Старая столица» Кавабата Ясунари и «Фиалка» Ходзё Намио.

Ключевые слова: фитоним, символ, символизм, киго.

О. Horoshkevych, senior teacher,
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

THE SYMBOLISM OF PHYTONYM すみれ IN JAPANESE POETOLOGICAL TRADITION

This article deals with the symbolic meaning of phytonym «violet» in Japanese classical poetry and some works of the 20th century writers, including «Old Capital» written by Yasunari Kawabata and «Violet» written by Hojo Namio.

Key words: phytonym, symbol, symbolism, season word.

УДК 821.521–3.09 Танідзакі Джюн'ічіро

Ю. Кузьменко, канд. філол. наук
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

КРИЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЯПОНІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ТАНІДЗАКІ ДЖЮН'ІЧІРО «ЛЮБОВ БОВДУРА» І «СИПУЧИЙ ПІСОК»)

Вестернізаційні, модернізаційні й урбанізаційні процеси в Японії кінця XIX – початку XX ст. справили значний вплив на становлення сучасного японського суспільства. Проте вони мали й негативні наслідки – тогочасні японці опинилися на роздоріжжі між «своїм» і «чужим», переживаючи кризу національної ідентичності. Це знайшло своє відображення у творах багатьох японських письменників першої третини XX ст., зокрема Танідзакі Джюн'ічіро.

Ключові слова: вестернізація, модернізація, урбанізація, національна ідентичність, традиція, родинні цінності.

Доба Мейджі (1868–1912), що знаменувала доленосний прорив у свідомості японців і відкрила їм шлях до глобалізованої сучасності, входить до кола інтересів низки вітчизняних (Ю.В. Осадча, О.Ю. Левицька) і зарубіжних (О.М. Мещеряков, К.Г. Саніна, Д. Кін, Дж. Рубін, Дж.А. Уолкер, Х. Хонма та ін.) дослідників. Окрім позитивних змін, які стали можливими завдяки відкриттю кордонів і діалогові західноєвропейської та японської культур, у тогочасному японському суспільстві почала

визрівати криза національної ідентичності, яка загострилась у подальші роки за епох Тайшю (1912–1926) і Шьова (1926–1989). Це явище знайшло своє відображення у художніх творах багатьох письменників кінця XIX – першої третини XX ст.: Фтабатеї Шімей (1864–1909), Нацуме Сосекі (1867–1916), Нараї Кафу (1879–1959) та багатьох інших. Мета статті – простежити вплив кризи національної ідентичності, актуальної для японської соціокультурної дійсності першої третини XX ст., на творчість Танідзакі Джюн'ічіро (1886–1965) – представника естетичної школи сучасної японської літератури. Матеріалом розвідки обрано романи «Любов бовдура» (痴人の愛 – «Чіджін но ай», 1924–1925) і «Сипучий пісок» (砂 – «Манджі», 1928–1931), в яких аналізуються ідейно-тематичний і образний рівні.

У роботі під кризою маємо на увазі «стан певної невизначеності тих чи інших колективних переживань або колективних значень, які тривалий час мали чинність і слугували орієнтирами соціальної поведінки людини» [1, с. 253]. На думку вчених, зокрема Ерісона Е., такий стан тісно пов'язаний із історичними кризами [2, с. 217], коли зіштовхуючись із новими культурно-історичними реаліями, спільнота намагається переоцінити досі беззаперечні цінності та віднайти своє місце у перетвореному світі.

Підтвердження кризового стану національної самосвідомості японців часів Мейджі-Шьова знаходимо у тогочасних літературно-критичних джерелах (наприклад, 故郷を失った文学 – «Кокьо о ушінатта бунтаку», 1933) Кобаяші Хідео (1902–1983) та ін.) і художніх творах (романи «Любов бовдура» (1924–1925) Танідзакі Джюн'ічіро та «По-літньому» (夏すがた – «Нацу сугата», 1915) Нараї Кафу (1879–1959) тощо). Основними причинами його виникнення послужили активна вестернізація, модернізація та урбанізація японського суспільства, яке провело майже два століття у суворій самоізоляції *сакоку* (鎖国, 1641–1853). Західна культура, яка стала взірцем для наслідування у різних сферах життя суспільства доби Мейджі, надихала на перейняття досвіду та запозичення ідейного і формального матеріалів. І якщо на початку доби Мейджі слідування чужій традиції відбувалося за принципом «західна техніка – японський дух» (和魂洋才 – «Вакон йокай»), то на початку XX ст. японська культура не просто зовнішньо уподібнилась західній, але й почала змінюватися зсередини – на рівні національної самосвідомості японців.

У такому культурно-історичному контексті постало та поступово загострилося питання про співіснування в тогочасній японській дійсності західної та східної культур як символів двох світоглядних парадигм – модерної і традиційної. Так, видатні письменники доби Мейджі, Морі Орай (1862–1922) і Нацуме Сосекі, постійно задавалися питанням про вестернізацію національної культурної традиції. Відкриття західної цивілізації після двох століть самоізоляції Японії дозволило багатьом віднайти для себе досі незнайомі, навіть екзотичні горизонти світовідчуття. То був час, коли традиційно японське (естетика, література, культура, філософія) знецінювалось, вважалось чимось застарілим та абсолютно неактуальним за нових культурно-історичних умов. Як зазначив Д. Кін, у новий час старі традиції стали швидше на заваді, ніж у пригоді [3, с.16]. Серед японців доби Мейджі були ті, хто почав сумніватися в авторитеті власної культури, літератури, державності. Зокрема, одним із таких критиків тогочасної Японії став Нараї Кафу, який, відкривши для себе чарівний світ

французької культури, засуджував японський уряд за викривлену вестернізацію, далеку від справжнього Заходу та його розкоші. Інші – писали твори під впливом західної літератури, ледь не копіюючи ідеї, образи, сюжети творів європейських митців. Кожен обирав свій власний шлях творчого розвитку.

Проблема ще більше загострилася за часів Тайшю, коли динамічні соціокультурні трансформації, поєднання західної культури з традиційною у межах японської культурної дійсності призвело до поступового розмиття кордонів між запозиченим і власним, до втрати культурної ідентичності та кризи національної самосвідомості. Як свідчить у своєму нарисі «Література втраченого дому» (1933) літературний критик Кобаяші Хідео, культура доби Тайшю була просякнута духом бездомності та загубленості. Стан своєрідного перебування на перехресті між своїм і чужим, між традиційним і модерним, відчуття втрати багатовікових цінностей чудово проілюстровані у такому фрагменті з вищезазначеної книги: «Коли немає пам'яті, немає дому. Якщо у людини немає яскравих спогадів, створених на основі сильних і міцних образів, які забезпечує впевнене та стабільне оточення, вона не знатиме, що таке добробут, яким сповнене слово *кокьо* (батьківщина). І неважливо, де б у самому собі я не шукав це відчуття, я все одно його не знайду. Оглядаючись назад, я бачу, що з раннього віку мої почуття були викривлені нескінченною низкою змін, які відбувалися занадто швидко. Ніколи не було достатньо часу, аби закласти основу для міцної та тривалої пам'яті, фіксованої на конкретному та частковому. У мене є спогади, але вони позбавлені актуальності, суті» [4, с.2]. Такі критичні настрої спонукали багатьох японців до пошуку власного коріння, у зв'язку з чим посилювся інтерес до минулого та традицій Японії.

Простежити за кризовими настроями японців першої третини ХХ ст. можна і на прикладі художніх творів Танідзакі Джюн'ічіро – представника японського естетизму *тамбішюгі* (耽美主義). У цілому тема протистояння та взаємодії західної та східної культурних моделей є наскрізною для низки творів письменника (повість «Про смаки не сперечаються» (夢喰ふ蟲 – «*Tade куу муші*», 1928–1929), есе «Хвала тіні» (陰影礼賛 – «*In'ei райсан*», 1933–1934) та ін.). Але найповніше криза національної самосвідомості японців часів Мейджі-Шьова увиразнюється в романах «Любов бовдура» та «Сипучий пісок».

Головною темою роману «Любов бовдура» є діалог і конфлікт західної та східної культур – двох головних елементів японської соціокультурної дійсності першої третини ХХ ст. Саме цю думку Танідзакі окреслює вже на першій сторінці роману, зазначаючи, що «з кожним днем зростає інтерес до Японії. Все тіснішим стає її зв'язок із іншими країнами, все сильніше проникають до неї чужоземні ідеї» [5, с.315]. У творі письменник порушує проблеми кризи культурної ідентичності, актуальності споконвічних традицій у період стрімких соціокультурних пертурбацій, віри в ілюзорний ідеал і чоловічої гідності.

Вже з перших рядків оповідач дає зрозуміти, що вони з дружиною – доволі незвичайні люди: «Я хочу якомога правдивіше і відвертіше розповісти все, як є, про свої стосунки з дружиною – такі стосунки не часто зустрінеш» [5, с. 315]. Інженер Кавай Джьоджі – типовий службовець із провінції, що подався працювати до Токіо,

зустрічає п'ятнадцятирічну дівчину Наомі – офіціантку в кафе. Захопившись юною красунею, чоловік вирішує виховати з неї справжню «ідеальну» жінку. Дзьоджі подобається її майже європейське ім'я та неймовірна схожість на іноземку, як він значає, актрису Мері Пікфорд, яка зіграла не одну роль фатальної красуні. Бажаючи взяти дівчину до себе та піклуватися про неї, Дзьоджі починає самостійно готувати для себе пастку. Наомі виявляється доволі своєрідною жінкою: її постійне мовчання та відносно нейтральне ставлення до всього спочатку не дозволяє Дзьоджі краще її зрозуміти, але потім починає проявлятися її істинна натура. Отримуючи від чоловіка безліч подарунків після одруження та переселення у шойно куплений ним будинок, Наомі стає вередливою, її захоплення та бажання виявляються доволі поверховими, а ставлення до Дзьоджі – далеким від кохання. Уроки англійської мови сіють зерня розбрату між закоханими: Дзьоджі починає розуміти, що Наомі далека від його ідеалу, він одночасно відчуває і любов, і розчарування. Нове захоплення танцями зближує Наомі з кавалерами, які починають часто заходити до них у гості. Вона зраджує Дзьоджі, одного разу навіть залишає його, проте чоловік не в змозі протистояти своїм почуттям до Наомі: «Що більше я думаю: «Легковажна... порожня», – то сильніше кохаю її і остаточно заплутуюся в її тенетах» [40, с. 478]. Кавай Дзьоджі стає іграшкою в руках своєї коханої, але не може протистояти власній пристрасті.

В образі Наомі втілено уявлення автора про сучасну японку першої третини ХХ ст., або так звану *モダン・ガール* (*модан гару* від англ. *modern girl*). Письменник демонструє приголомшливу метаморфозу жіночого образу: з невибагливої та покірної офіціантки у кімоно Наомі перетворюється на вульгарну, егоїстичну та неохайну модницю, що не гребує випадковими коханцями. Образ Дзьоджі є збірним образом усіх японців початку ХХ ст., які заразилися модою на все західне, забувши при цьому про своє культурне коріння. Чоловік пам'ятає про звичаї та традиції, вкорінені в японському суспільстві, про що свідчать його роздуми на тему японської родини, проте марить абсолютно протилежним ідеалом. Він мріє про Мері Пікфорд – уособлення західної фатальної жінки, хоче, щоб Наомі не тільки зовнішньо уподібнилась іноземці, але й мала «прозахідні» хобі та смаки. Отже, тотальна орієнтація Дзьоджі на західну культуру свідчить про кризу його культурної самосвідомості, а відданість ілюзорному ідеалові заважає помічати очевидні вади Наомі – її вульгарність і нерозуміння, пробачати її зради, таким чином втрачаючи свою чоловічу гідність. Наомі – це наслідок хворобливого захоплення Дзьоджі усім західним, його бажання створити жінку-ідеал, керуючись помилковими та поверховими ідеалами. І його прийняття такої Наомі, преклоніння перед нею та потурання її примхам є чітким тому підтвердженням.

Гонитву за примарними ідеалами Заходу продемонстровано і на сторінках роману «Сипучий пісок» (1928–1931), у якому автор також піднімає проблеми душевної та сексуальної близькості японського подружжя першої половини ХХ ст. (на прикладі Соноко та її чоловіка), соціальної девіації (лесбійські потяги Соноко та Міцуко, гомосексуалізм Ватанукі), відданості та щирого кохання. Головна героїня твору Какіучі Соноко – вихована жінка з Осаки розповідає свою історію про дивний любовний трикутник, який склався між нею, її чоловіком та її коханкою Токуміцу Міцуко. Ніжні

почуття до дівчини виникають у Соноко під час занять малюванням. Поступово дві жінки починають дружити, а потім зближуються як коханки. Соноко чарує в дівчині щось надзвичайно чуттєве, що не притаманне японській культурі: «...справжня Міцуко не просто неземна красуня; у ній є щось надчуттєве, що не можна передати в японському живописі» [6, с.28]. Жінки віддаються своїм забавам, ховаючись від чоловіка Соноко, який, начебто, ні про що не здогадується. Одного вечора Міцуко телефонувє до Соноко з проханням допомогти їй. Зустріч у готелі приголомшує закохану Соноко: вона бачить Міцуко з чоловіком на ім'я Ватанукі, за якого, як з'ясовується згодом, та планує вийти заміж. Намагаючись реабілітуватися від такого потрясіння, жінка уникає зустрічей із коханкою та вирішує порвати з нею. Проте хитра Міцуко не випускає ситуації зі своїх рук і зрештою повертає собі не тільки Соноко, а ще й долучає її чоловіка до любовних ігрищ. Подружжя стає рабом егоїстичної, примхливої та хитрої дівчини, яка хоче отримати докази того, що її дійсно кохають. Саме тому усі троє (Місако, Соноко та її чоловік) вдаються до любовного самогубства (心中 – «шінджю», дослівно: «всередині серця»), «єдність сердець»), що відповідно до японської традиції є найвищим доказом відданості. Внаслідок цієї спроби вмирає красуня Міцуко та чоловік головної героїні. Соноко ж виживає, відчуваючи нестримне горе і підозрюючи чоловіка та Міцуку у змові.

У жіночих образах простежується антитеза: Соноко вихована у традиційному стилі та намагається поважати споконвічні моральні приписи (вона – віддана дружина, що дослухається до свого чоловіка), Міцуко ж є породженням нової доби – вона не тільки фізично, але й духовно відірвана від японської традиції. Міцуко – вигадлива, відверта у своїх почуттях інтриганка, що вільно маніпулює людьми, які її оточують. Її тиранічний характер підкреслюють промовисті метафори (вона «вибухала роздратованими сльозами», «навіщо їй було так жорстоко паралізувати наші почуття») та порівняння («наше сонце – Міцуко», «богиня милосердя Міцуко»). Навіть чоловік Соноко – уособлення типового японця, позбавленого щонайменшого потягу до ірраціональних речей, – стає рабом спокусливої дівчини. Символ любовного самогубства, що використовується у творі відповідно до традиційної інтерпретації як найвищий прояв відданості та щирості кохання, сповнений іронії. Для подружжя це не тільки можливість продемонструвати Міцуко свою щирість, а й нагода звільнитися від її тиранії, очиститися від сорому за всі порушені моральні та соціальні приписи.

Отже, у творі автор пропонує продовження теми сучасної жінки, уособленням якої виступає Міцуко. Поклоніння її красі – нетрадиційний за змістом і формою – приносить страждання закоханому подружжю та змушує їх порушити низку норм, за якими живе японське суспільство. Таким чином Танідзакі наголошує на тому, що між сучасними звичаями і традицією пролягає велика прірва. Динамічна подієво-сюжетна композиція допомагає якнайкраще передати контрастність життя японців ХХ ст.: різка зміна переконань, хитрощі та шахрайські маніпуляції відображають поверховість тогочасних людей, хворобливий страх бути зрадженим.

Іншими словами, образи сучасного японця й японки, що зустрічаються на сторінках вище проаналізованих романів Танідзакі, характеризуються пошуками власного «Я», прагненням віднайти своє місце, свій ідеал у новому динамічному світі, долаючи

спокоєвні традиції та керуючись не завжди надійними чужоземними взірцями. Їхні образи, відірвані від багатовікової національної традиції, знаменують кризу національної ідентичності в японському суспільстві першої третини ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Український соціум [Текст] : монографія / Нац. ін-т стратегіч. дослідж. ; редкол.: О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико [та ін.] ; за заг. ред. В. С. Крисаченка. – К. : Знання України, 2005. – 792 с.
2. Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время / Э. Эриксон // Философские науки. – 1995. – № 5–6. – С. 217.
3. Keene D. Five modern Japanese novelists / Donald Keene. – New York : Columbia University Press, 2003. – 113 p.
4. Mizuta-Lippit N. Reality and fiction in modern Japanese literature / Noriko Mizuta-Lippit. – London : Macmillan, 1980. – 219 p.
5. Дзюньитиро Танидзаки. Избранные произведения в 2-х томах. Т.1 / Д. Танидзаки. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с.
6. Tanizaki Jun'ichiro. Quicksand / Jun'ichiro Tanizaki. – New York : Vintage International, 1995. – 224 p.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2016 р.

Ю. Кузьменко, к.філол.н.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, г. Київ

КРИЗИС НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЯПОНИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ В. (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ ТАНИДЗАКИ ДЗЮНЬИТИРО «ЛЮБОВЬ ГЛУПЦА» И «ЗЫБУЧИЙ ПЕСОК»)

Вестернизационные, модернизационные и урбанизационные процессы в Японии конца XIX – начала XX в. оказали значительное влияние на становление современного японского общества. Однако, они имели и негативные последствия – японцы того времени оказались на распутье между «своим» и «чужим», переживая кризис национальной идентичности. Это нашло своё отражение в произведениях многих японских писателей первой трети XX в., и в частности Танидзаки Дзюньитиро.

Ключевые слова: вестернизация, модернизация, урбанизация, национальная идентичность, традиция, семейные ценности.

Y. Kuzmenko, PhD,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CRISIS OF NATIONAL IDENTITY IN JAPAN OF 1900-30-S (AS EXEMPLIFIED IN NOVELS “NAOMI” AND “QUICKSAND” BY JUN’ICHIRO TANIZAKI)

The processes of westernization, modernization and urbanization in Japan at the end of XIX – beginning of XX century had significant impact on formation of the modern Japanese society. However, they also had the negative consequences – the Japanese of the time turned out to be at the crossroads of “their own” and “foreign”, passing through a crisis of national identity. It was reflected in the literary works of many Japanese writers of 1900-1930s and in particular Jun’ichiro Tanizaki.

Key words: westernization, modernization, urbanization, national identity, tradition, family values.

ГОЛОВНІ ГЕРОЇ ТА ДІЙОВІ ОСОБИ ПЕРЕДМОВ ДО «КОКІН ВАКА ШЮ»: ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПЕРШОГО ПОЕТИЧНОГО КАНОНУ В ЯПОНІЇ

У статті розглядається історія створення та головні учасники процесу укладання першої поетичної антології японських пісень вака – «Кокін вака шю». В центрі уваги знаходиться історія досліджень «Кокін вака шю» та біографії чотирьох укладачів, а також шести безсмертних поетів Японії.

Ключові слова: офіційна поетична антологія, японська поезія, поет, передмова, поетичний турнір.

Поетична антологія «Зібрання давніх і сучасних японських пісень» або «Кокін вака шю» (яп. 『古今和歌集』, далі – «Кокін шю»; 912) відкрила традицію так званих імператорських, тобто укладених за імператорським рескриптом, офіційних поетичних зібрань (загальним числом 21), в яких протягом п'яти століть – від 905 р. і до 1439 р. – вишліфовувалася японська поетична традиція: в передмовах і післямовах¹ до цих антологій поволі формувалася літературно-теоретична думка, а включені до основного корпусу поезії являли найкращі зразки написаних на задані теми віршів (розподіл на сувої був суворо тематичний і відповідав чіткій послідовності). Фактично, з появою «Кокін шю» відбувся остаточний відхід від поетичних традицій давнини, розпочалася нова, згодом названа класичним періодом япономовної поезії, епоха в історії японської пісні *вака* з жанром «коротких пісень» *танка* в центрі.

¹ Загалом, з-серед 21 антології лише п'ять – «Кокін шю», «Шін кокін вака шю» (яп. 『新古今和歌集』; 1205), «Шьоку кокін вака шю» (яп. 『続古今和歌集』; 1265), «Фуга вака шю» (яп. 『風雅和歌集』; 1349), «Шін шьоку кокін вака шю» (яп. 『新続古今和歌集』; 1439) – мають передмови джеьо японською та китайською мовами, причому якщо в перших двох передмова японською мовою канаджьо передувала китайськомовній манаджьо, то починаючи з «Шьоку кокін вака шю», першою надається передмова манаджьо, а потім – канаджьо. Водночас «Фуга вака шю» – єдина з названих п'яти антологій, в назві якої немає бінома «кокін», а також єдина антологія, замовником і укладачем якої були безпосередньо імператори: вона укладалася за замовленням і під керівництвом одного з видатних майстрів вака школи *кьоґоку-ха* (яп. 京極派; середина Камакура – перша половина Муромачі), імператора Ханадзono (花園天皇; 1297-1348, роки правління – 1308-1318), він також написав обидві передмови до зібрання; укладачем став також представник школи *кьоґоку-ха* – імператор Когон (光厳天皇; 1313-1364, роки правління – 1331-1333). Окрім цих п'яти антологій передмови, канаджьо містить ще чотири антології: «Го шюї вака шю» (яп. 『後拾遺和歌集』; 1087), «Сендай вака шю» (яп. 『千載和歌集』; 1188), «Шін чьокусен вака шю» (яп. 『新勅撰和歌集』; 1235) і «Шін го шюї вака шю» (яп. 『新後拾遺和歌集』; 1384). Передмову японською мовою канаджьо містить також укладена за наказом наслідного принца Мунейоші-шінно (宗良親王; 1311-1385), сином імператора Го-Дайго (後醍醐天皇; 1288-1339, роки правління – 1318-1339), антологія «Шін йо вака шю» (яп. 『新葉和歌集』; 1381), яку вважають квазіофіційною, а тому – не включають до списку імператорських поетичних зібрань.

Перші дослідження «Кокін шю» почали з'являтися вже за доби Хейан, хоча однією з перших робіт називається робота Фуджіварано Йорімічі (藤原頼通; 992-1074), де порівнюється «Послання імператора-монаха Кадзан» (яп. 『花山法皇宸翰』, «Кадзан-хоо шінкан»; ?) з рукописом Кі-но Цураюкі. Наступним кроком стала діяльність «п'ятірки з Грушевого павільйону»¹, яка додала до віршів ліві примітки *сачю* й тим самим заклала коментаторську традицію. Не менш значущий внесок зробив Фуджіварано Кінто (藤原公任, 966-1041): у трактаті «Сутність нових [відібраних поезій]»² (яп. 『新撰髓脳』, «Шінсен дзуйно»; ?) він розвинув висловлені раніше теоретичні положення поезики японської пісні *вака*, а також пояснив центральні поняття теорії віршування, а саме: «душа» (яп. 心 *кокоро*), тобто зміст, і «подоба» (яп. 姿 *сугата*) або форма: «Душа [пісні] має бути глибокою, а подоба – чистою, тоді душа міститиме те, що замилує»³ (心深く姿清げにて、心にをかしきところある) [цит. за: 14, с. 33].

Початком справжніх досліджень традиційно японські вчені називають роботу «Вибрані красовиті вирази»⁴ і «Відібрані малям вака»⁵, в яких була розглянута

¹ «П'ятірка з Грушевого павільйону» (яп. *нашійубо-но токасен*) – група літераторів, якій у 951 р. імператор Муракамі (村上天皇; 926-967, роки правління – 946-967) доручив укласти другу імператорську антологію *вака* під назвою «Пізнiше збирання японських пісень» (яп. 『後撰和歌集』; «Госен вака шю»). Колектив був названий за одним із павільйонів у імператорському «Внутрішньому палаці», очолював його Онокатомі-но Йошінобу (大中臣能宣; 922-991), а до складу увійшли Кійохара-но Мотосукі (清原元輔; 908-990), Мінамото-но Шітаро (源順; 911-983), Кі-но Токібумі (紀時文; ?-?) і Саканоуе-но Мочікі (坂上望城; 922-996). В історії японської літератури ця п'ятірка відзначилася також і тим, що зробила першу розмітку до пісень «Манійо шю», яка згодом стала називатися «давньою» *котен* на відміну від «пізньої» *цутітен* або *кунтен*.

² Переклад І.О. Бороніною назви трактату як «Сутність поезії. [Керівництво], наново укладене» виглядає дещо дивним, оскільки жодних конкретних посилань Фуджіварано Кінто на «наново укладені» антології немає. Водночас, у роботі «Дев'ять ступенів вака» (2006) І. Бороніна надає цілком прийнятне пояснення змісту і сутності роботи Кінто: «У заголовку трактату “Шінсен дзуйно” слова *шінсен* і *дзуйно* означають, відповідно, «наново укладений» і «сутність», «квінтесенція». Йдеться про «сутність поезії». <...> Переклад зроблено відповідно до конкретного змісту трактату: в трактаті викладено нові правила віршування (створення пісень *вака*)» [5, с. 316].

³ Переклад І.О. Бороніною цього уривку наступний: «У песні душа (*кокоро*) должна быть глубокой, а облик (*сугата*) чистым и ясным. И еще – должно быть у души нечто такое, что привлекает и восхищает (*окасики токоро*)» [5, с. 50]. Далі слідує коментар: «Слово *кокоро* («душа», «серце») традиційно означає зміст, точніше – емоційний зміст, оскільки йдеться про ліричну поезію. Поняття «глибока душа» означає суто емоційне насичення пісні («багато почуттів»). <...> *Сугата* («образ») – словесне втілення пісні. Під «чистотою та ясністю» образу Кінто розуміє чистоту поетичного слова, ясність вираження, зокрема, відсутність мудрованих риторичних прийомів. <...> Оцінну категорію *окашкікі* важко визначити однозначно. Це одна з іпостасей *аваре*. <...> За думкою Кінто, пісня має захоплювати, приваблювати, «брати за душу». Конкретне значення поетологічних термінів у Фуджіварано Кінто, так само як і в Цураюкі, часто визначається контекстом» [5, с. 316].

⁴ «Вибрані красовиті вирази» (яп. 『綺語抄』, «Кіго шю»; 1107-1116) – робота Фуджіварано Накадзане (藤原仲実; 1057-1118), присвячена питанням віршування *вака*. Складається з трьох сувоїв. На конкретних прикладах із «Манійо шю» та «Кокін шю» прокоментовані важко зрозумілі вирази і слова, лексика класифікована за 17 категоріями (від природних явищ до назв рослин). Ця праця вважається предтечею словника рідної мови (яп. 国語辞典).

⁵ «Вибрані малям вака» (яп. 『和歌童蒙抄』, «Вака домо шю») – праця з віршування *вака*, написана Фуджіваро Норікане (藤原範兼; 1107-1165) в приблизно 1145 р., складається з 10

лексика і класифіковані пісні з «Кокін шю». Найдавнішою аналітичною роботою вважаються «Коментарі до “Зібрання давніх і сучасних японських пісень”» (яп. 『古今集註』, «Кокін шю чю»; прибіл. 1177-1181) Фуджівара-но Норінага (藤原教長; 1109-?). Закладені ним традиції продовжив видатний літератор Фуджівара-но Тейка (藤原定家; 1162-1241) в трьохтомній коментаторській роботі «Інтуїтивні коментарі-пояснення до потаємних місць» (яп. 『顯註密勘』, «Кенчю міккан»; 1221), відомою також під назвою «Вибрані таємні коментарі до “Зібрання давніх і сучасних японських пісень”» (яп. 『古今秘註抄』, «Кокін хічю шю»). В середині доби Камакура сформувалася традиція коментування і передачі знань про «Кокін шю» (яп. *кокін-ден-джю* 古今伝授) або володіння «потаємними знаннями» *хіден* (яп. 秘伝), витоки якої простежуються в літературно-критичній діяльності Фуджівара-но Тошінарі (藤原俊成; 1114-1204) та Фуджівара-но Мототоші (藤原基俊; 1060-1142) кінця доби Хейан⁶.

Розквіт коментаторської традиції припав на XV-XVII ст., апофеозом якої стала зроблена Хосокава Юсай або Фуджітака (細川幽斎/藤孝; 1534-1610) спеціально для імператора Го-Йодзей (後陽成天皇; 1572-1617, роки правління – 1586-1611) компіляція трьох списків зібрання, що існували на той час. Як відомо, знання Хосокава отримав від однієї з найконсервативніших і впливових шкіл *вака*, школи Ніджьо (*нідзьо-ха*), а саме від літератора, знавця давньої японської літератури Санджоніші Санекі (三条西実枝; 1511-1579). Широко відомий випадок, коли внаслідок заколотів і військових дій Хосокава два місяці провів у замку Танабе під облогою ворога. Посланці переконали імператора в тому, що зі смертю Хосокава буде втрачено «потаємне знання» *вака*, після чого облогу було знято, а життя Хосокава – врятовано [6].

Антологія багаторазово переписувалася і поширювалася в аристократичних колах. Тільки Фуджівара-но Тейка переписав її 14 разів; його рукопис від 1223 р. вважається найбільш точним, хоча й не найдавнішим (найдавніший – рукопис Фуджівара-но Сададзана (藤原定実; 1063-1131), зроблений у 1120 р.) [14, с. 34]. На сьогоднішній день існує близько 40 його списків [детальніше див.: 14, с. 33; 4, с. 147], але найбільш поширена – копія Фуджівара-но Тейка, для якого антологія була взірцем під час роботи над «Новим зібранням давніх і сучасних японських пісень» (яп. 『新古今和歌集』, «Шін кокін вака шю»; 1205). Можливо, саме з цією варіацією пов'язані розбіжності – не суттєві, але на даний момент принципові – в тексті передмови японською мовою Кі-но Цураюкі (紀貫之; 866-945), яка разом із передмовою китайською мовою Кі-но Йошімочі (紀渚望; ?-919) в редакції стереотипного видання «Повного зібрання японської класики» (日本古典文学全集) видавництва «Когаку-кан» [14] виглядає наступним чином. Текст Кі-но Цураюкі поділено на п'ять розділів:

1. «Сутність і вага *вака*» (яп. 和歌の本質と効用);
2. «Походження *вака*» (яп. 和歌の起源);
3. «Типи *вака*» (яп. 和歌の姿);

сувоїв. Вака з усіх поетичних зібрань після «Манйю шю» поділені на 22 категорії, прокоментовані з зазначенням джерела цитування, а також описані стилі та «хвороби» віршів (яп. 歌の病) і судження на поетичних турнірах.

⁶ Детальніше про історію коментування й дослідження «Кокін шю» за доби Середньовіччя див.: 日本古典文学全集7、古今和歌集、東京、小学館、1971, стор. 31-37.

4. «Історія *вака*» (яп. 和歌の歴史);
5. «Як укладалася “Кокін шю”» (яп. 古今集の編集過程).

Передмова Кі-но Йошімочі також поділяється на розділи, але кількістю чотири (втім, є списки, в яких текст не зазначений як передмова китайською мовою, а в деяких авторство Кі-но Йошімочі не вказано взагалі [13, с. 413]):

1. «Сутність, користь і шість категорій *вака*» (яп. 和歌の本質・効用・六義);
2. «Походження *вака*» (яп. 和歌の起源);
3. «Історія *вака*» (яп. 和歌の歴史);
4. «Процес укладання “Кокін шю”» (яп. 古今集の編集経過).

Цікаво також, що у виданні «Кокін шю» в одній із приміток зазначається, що в багатьох старих копіях заголовки «Передмова японською мовою» чи «Канаджьо» відсутні. Враховуючи варіативність списків, логічно припустити, що такий розподіл на умовні розділи було зроблено пізніше, коли передмови переосмислювалися як літературно-критичні поетологічні тексти та виникла необхідність виділити основні теми. А це означає, що для авторів передмов це був цілісний текст, об'єднаний спільною інтенцією та прагматикою.

Подібна ситуація склалась і з перекладами антології: переклад передмови Кі-но Цураюкі, зроблений І.П. Бондаренком українською мовою, [3] і російськомовний переклад О.А. Доліна [6] не містять поділу, так само як не містять його англomовні переклади [11, 12], проте переклад І.О. Бороніної поділено на п'ять розділів: «Существо и смысл песен *вака*», «Истоки *вака*», «Облик песен – *вака-но сугата*», «История *вака*», «Как составлялась «Кокинвакаса»».

Погляди дослідників і перекладачів «Кокін шю» щодо послідовності написання і розміщення двох передмов до антології розійшлися (детальніше про думки японських авторів зокрема див.: Бреславец Т.И. Очерки японской поэзии IX-XVII веков. 1994, с. 11-13). У контексті даного дослідження це питання важливе з огляду на вплив китайської літературної думки на формування власне японської поетичної традиції. Так, одні вважають, що передмова Цураюкі – основна і була написана першою, тоді як передмова Йошімочі є додатковою і формальною, «виконує роль післямови» [1, 274]. Інші дослідники, зокрема Ота Сейхьо, стверджують, що підпис наприкінці передмови Йошімочі «Цураюкі та інші» (яп. 臣貫之等謹序) вказує на реалізацію Йошімочі задуму Цураюкі або що підпис був зроблений через переконання в тому, що «ім'я Цураюкі завжди й надалі має асоціюватися зі створенням цієї антології» [цит. за: 2, с. 11]. У роботі «Кі-но Цураюкі» (1973) Медзакі Токуе йде далі: «при уважному, вдумливому прочитанні кидається у вічі певна поверховість, обмеженість передмови китайською мовою. Думається, що тонкий психологізм, що властивий передмові японською мовою, міг бути привнесений тільки Цураюкі» [цит. за: 2, с. 11]. Іншу думку висловив Нішішіта Кьоічі: «Цураюкі прямо чи опосередковано вплинув на створення *манаджьо*, а потім написав власну передмову, доповнивши перше, і надав їй відточеності і довершеності» [2, с. 11].

Більш виважені думки можна прочитати у передмові до «Повного зібрання японської класики» (видання 1976 р., видавництво «Когакукан»), зокрема з приводу підпису в *манаджьо*: «В оригіналі на початку було написано ім'я Томонорі [тобто

зазначене в переліку тих, хто працював над антологією. – О. Ф. Ю.], але зазначення тут імені Цураюкі, напевне, мало засвідчити відповідальності за зібрання» [14, с. 419]. Водночас Одзава Масуо в оглядовій статті до антології відзначає, що в різних списках «Кокін шю» не завжди наводяться обидві передмови, а місце і послідовність їх розташування не є чітко визначеними чи сталими. Крім того, він відзначає, що китайськомовна передмова формальніша, оскільки написана під відчутним впливом і на основі китайської літературної думки, тоді як у передмові Цураюкі, дійсно знавця і шанувальника японської поезії, детальніше розкрита її природа, тобто емоційність і чуттєвість. «Моя думка така: оскільки написана раніше передмова китайською мовою прийшлася не до смаку (або ж, можливо, спочатку планувалася як пробна робота), то в передмові японською мовою змінили зміст, а сама передмова стала ще раз написаним текстом, який відповідає офіційному зібранню японських пісень *вака*» [14, с. 14]. Питання завершення антології та дати представлення її при дворі не є актуальним. Отже, текст Цураюкі – незалежно від причин і обставин – дублює висловлені у передмові китайською мовою думки, а тому по суті він є вторинним і наслідувальним, нехай і виник із необхідності «компенсувати» передмову Йошімочі.

Як відомо, за наказом імператора Дайго¹ (醍醐天皇, 885-930; роки правління – 897-930) над «Кокін шю» працювало протягом декількох років чотири укладачі: всі вони належали до родової аристократії, обіймали різні посади при дворі та в провінціях, були визнаними літераторами.

Роботою над зібранням керував видатний поет і легендарний літератор, придворний чиновник, п'ятий ранг якому присвоєний посмертно, – Кі-но Цураюкі. На момент укладання антології він обіймав посаду голови імператорської бібліотеки (*тошьо-докоро*). Літературна спадщина Цураюкі красномовна: перший в Японії теоретичний трактат з історії та поетики *вака*, укладена за наказом імператора Дайго антологія «Новоно відібрані японські пісні» (яп. 『新撰和歌集』, «Шінсен вака шю»; 930-934 р.), куди увійшло близько 360 пісень японських поетів від VIII ст. і до сучасних Цураюкі авторів (примітно: передмова китайською мовою написана також Цураюкі), а також приватна антологія «Зібрання Цураюкі» (яп. 『貫之集』), що містить 440 віршів *танка*. Цураюкі брав участь у найпрестижніших поетичних турнірах *ута-авасе* (яп. 歌合) свого часу, зокрема Турнірах у покоях імператриці років Кампью²

¹ Син імператора Уда (宇多天皇; 867-931, роки правління – 887-897), навколо якого збиралися фактично усунуті від влади представниками північної гілки дому Фудживара (*хокке*) літератори трьох сімей: Арівара, Кі, а також церемоніальна гілка дому Фудживара (*шікіке*). Імператор Уда наблизив до себе видатного літератора Сугавара-но Мічідзана (菅原道真; 845-903), проте в 901 році через змову Мічідзана був висланий зі столиці на острів Кюсю, де у вигнанні й помер.

² Турніри у покоях імператриці років Кампью (яп. 寛平御時后宮歌, Кампью-но онтокі кісай-но мія утаавасе) – серія поетичних змагань, що відбувалися протягом 889-893 років (роки Кампью – 889-898) в садбі імператриці Ханші (або Накако) (班子女王; 833-900), дружини імператора Коко (光孝天皇; 830-887) і мати імператора Уда. Зібрання виголошених на турнірі пісень було укладене Кі-но Томонорі й складається зі 100 пісень на теми чотирьох пір року і кохання (по 20 на кожну).

й осінньому Поетичному турнірі у будинку принца Коресада¹. Він також став автором першого художнього щоденника в Японії – «Щоденника подорожі з Тоса» (яп. 『土佐日記』, «Тоса ніккі»; 935). Отже, Цураюкі стояв у витоків класичного письменства Японії – як офіційної япономовної поезії, так і япономовної прози. Водночас, слід відзначити його доволі низький соціальний статус: «З огляду на його офіційні пости, його ледь визнавали: посади, які він обіймав за життя, були відносно незначними, але в сфері літературній, особливо тій, що стосувалася япономовної поезії, він мав авторитет, який змушував головних міністрів і високих чиновників стукати в його браму, щоб отримати його поради» [8, с. 68].

Однак, першим у передмовях називається Кі-но Томонорі (紀友則; 845-907) – видатний поет, літератор, двоюрідний брат Кі-но Цураюкі. Його поетичний доробок представлений у «Кокін шю» більше ніж 40 віршами *танка*, а також в пізніших офіційних антологіях *вака* (зокрема двох наступних – «Госен вака шю» та «Шюї вака шю»). Залишилося також і його приватне поетичне «Зібрання Томонорі» («Томонорі шю»). У передмові він зазначається старшим секретарем *дайнайкі* (大内記) Міністерства внутрішніх справ *накацукаса-шю* (中務省), хоча Хісамацу Сейічі зазначає, що до сорока років він не обіймав високих посад і навіть служив у провінції [8, с. 67]. Репутацію поета Томонорі здобув у поетичних турнірах, зокрема в Турнірі в покоях імператриці років Кампью та Поетичному турнірі у будинку принца Коресада. Побутує думка, що через ранню смерть він брав участь лише в обговоренні проекту «Кокін вака шю», зокрема в «Кокін шю» є написані Кі-но Цураюкі і Тадаміне вірші-елегії на смерть Томонорі (сувій 16, пісня 834 і 835).

Другим був названий Ошікочі-но Міцуне (凡河内躬恒; 859-925), чиї 58 *танка* були включені в корпус «Кокін шю», а близько 200 – в різні більш пізні поетичні зібрання. Був чиновником спочатку в провінції Каї (у передмові *канадзё* він називається «колишнім молодшим чиновником земель Каї» [12, с. 60]), потім служив при дворі в мисливському відомстві, а в 907 році був відряджений до провінції Танба, згодом – до Ідзумі та Аваджі [15, с. 438]. Японські дослідники відзначають, що при дворі він обіймав низькі посади, на що час від часу скарживсь у своїх поезіях [8, с. 85]. Проте його ім'я часто зазначено в списку учасників поетичних змагань. Так, він брав участь у Турнірі в покоях імператриці років Кампью та поетичному турнірі в покоях Кьогоку², турнірі «Квітів патрінії *омінаеші* в садібі імператора»³ та інших. Міцуне

¹ Поетичний турнір у будинку принца Коресада (是貞親王家歌合, Коресада-но міко-но іе-но утаавасе) – поетичне змагання, що відбулося восени 893 р. (можливі інші датування), оскільки протягом тривалого часу в будинку відбувалося чимало поетичних, ширше – літературних, подій. Виголошені під час змагання вірші були об'єднані Кі-но Цураюкі за наказом імператора Уда в антологію «Наново відібрані японські вірші десяти поколінь» (яп. 『新撰万葉集』, «Шінсен манйю шю»). 200 віршів на теми чотирьох пір року і кохання (по 20 віршів від кожної команди) учасників лівої команди склали перший сувій, правої – другий.

² Поетичний турнір в покоях Кьогоку (яп. 京極御息所裏子歌合, Кьогоку міясун-докоро утаавасе) – поетичне змагання, що відбулося в третьому місяці 921 року за участі экс-імператора Уда; було виголошено 65 віршів-*танка*.

³ «Квітів патрінії *омінаеші* в садібі імператора» (яп. 停子院女郎花合, Тейдзі-ін омінаеші ханаавасе) – поетичне змагання і квіткове (тобто команди представляли не тільки заготовлені поезії, але й квіти валеріани *омінаеші*), що відбулося в садібі імператора Уда в 893 р.

здобув славу поетичними експромтами та віршами на ширмах *бьобу-ута*⁴, залишилося його індивідуальне «Зібрання Міцуне» (яп. 『躬恒集』, «Міцуне шю»). Відомо, що в 907 році був запрошений уже экс-імператором Уда разом із Цураюкі, Томонорі та Мібу-но Тадаміне на прогулянку до річки Оїгава, де разом насолоджувалися краєвидами та складанням поезій *танка*.

Третім став придворний, майстер і знавець *вака*, учасник численних поетичних турнірів – Мібу-но Тадаміне (壬生忠岑; ?-?), 82 його вірша-*танка* увійшло до «Кокін шю», інші – до пізніших антологій. Спочатку він служив помічником Правого міністра, але потім був обмовлений і понижений у ранзі та висланий на службу в провінції на західний кордон. Обіймав посаду секретаря імператорської охорони лівого крила (вона була ближчою до імператора, а тому – більш престижною), але в 905 році через наклеп одного з придворних був переведений на посаду молодшого офіцера в імператорській охороні правого крила. У 907 р. був змушений служити на західному кордоні, де дуже тужив і про що склав «довгу пісню» *натаута*, яка увійшла до «Кокін шю» (сувій 19, 1003) [1, с. 219]. Вважається, що на момент запрошення Тадаміне до редколегії «Кокін шю» йому було близько 50 років, і хоча він мав найнижче серед укладачів звання, але його ім'я зустрічається в списках численних найвизначніших поетичних змагань доби. Залишилася також індивідуальна «Антологія Тадаміне» (яп. 『忠岑集』, «Тадаміне шю»).

Усі четверо були згодом включені до числа 36 безсмертних поетів *вака*, але тільки Кі-но Цураюкі та Мібу-но Тадаміне увійшли до історії японської поезії не лише як видатні поети свого часу й укладачі першої імператорської антології: Цураюкі одно-стайно вважається тим, хто першим сформулював і таким чином заклав основи теорії японської пісні *вака*, а Тадаміне називають автором поетологічного трактату «Десять стилів вака» (яп. 『和歌体十種』, «Вака-тей дзішю»).

Ще одна особа, ім'я якої постійно згадується у зв'язку з передмовами до «Кокін шю», – Кі-но Йошімочі, автор передмови китайською мовою. Він був сином Кі-но Хасео (紀長谷雄; 845-912), придворного чиновника третього рангу і видатного літератора, знавця класичного китайського письменства (особливо поезій *каниші*), також Йошімочі називають прийомним сином Кі-но Цураюкі. Кар'єра чиновника у Йошімочі не дуже склалася (у 913 р. він служив у провінції Шінано, був чиновником шостого рангу в податковій управі та лише наприкінці життя отримав четвертий ранг [5, с.273]), проте вона була щедро компенсована науковою і літературною діяльністю: останні роки життя Йошімочі очолював заснований наприкінці VII ст. «імператорський університет» *дайгаку-рьо*⁵ або «Палату вищої освіти» (С.В.Капранов), окрім цього здобув славу майстра як поезії *каниші*, так і *вака*.

⁴ *Бьобу-ута* (яп. 屏風歌) – пісні, що створювалися на теми (зазвичай – зміна пір року), зображені на пересувних перегородках *бьобу* (звідси й походить назва); традиція розписування ширм, коли зображення супроводжувалися пісінними або прозовими текстами, була запозичена з Китаю і поширена у вигляді «японських картин» *ямато-е* вже наприкінці VII ст. [Детальніше див.: 11, с. 235-240].

⁵ Традиційно, і не зовсім правильно, *дайгаку-рьо* (яп. 大学寮) перекладають як «університет», проте цей навчальний заклад у середньовічній Японії відрізнявся від європейських аналогів. Дайгаку-рьо, школа для чиновників вищих рангів, була заснована на базі Церемоніального

Не менш відомими за укладачів антології стали так звані шість безсмертних поетів, вірші яких навів Кі-но Цураюкі (в передмові китайською мовою вони лише називаються).

Першим із них став Соджьо Хенджьо (僧正遍昭, до прийняття постригу – Йошіміне-но Мунесада (良岑宗貞), також відомий як Рьо Соджьо або Казан Соджьо; 816-890). Він був правнуком імператора Камму і сином Дайнагон Йошіміне-но Асуо. З великої милості імператора Німььо (仁明天皇; 810-850, роки правління – 833-850) в 844 р. йому була надана посада в адміністративному відомстві при імператорському палаці *куродо-докоро* (яп. 藏人所), а в 849 р. Хенджьо очолив це відомство. За рік після смерті імператора Німььо він постригся в монахи і оселився в монастирі Енряку-джі на горі Хіей. У 879 р. імператор Коко (光孝天皇; 830-887, роки правління – 884-887) подарував йому 153 чьобу¹ землі, а також духовне звання *соджьо* (найвищий ранг буддійських священнослужителів, еквівалентний єпископу). Своє 70-тиріччя Хенджьо святкував в одному з залів імператорського палацу і навіть мав особливий дозвіл в'їжджати в імператорський палац у паланкіні, який несли в руках. Примітно, що в «Продовженні переказів про життя японських праведників» (яп. 『続本朝往生伝』, «Дзоку хончьо оджьо ден»; прибл. 1101-1111) і «Зібранні розповідей минулих часів» (яп. 『今昔物語集』, «Конджяку моногатарі шю»; прибл. 1120 р.) розповідається про вченість і літературну обдарованість Хенджьо, а також його дивовижні здібності: йому приписується перемога над злим і набридливим *тенгу*, що вказує на високу репутацію як духовного лідера і повагу до нього [8, с. 91-92]. До імператорській антології «Госен шю» включено його любовні листи до Оно-но Комачі, 17 віршів увійшли до «Кокін шю», близько 20 – до інших офіційних антологій і художніх творів; відоме індивідуальне «Зібрання Хенджьо» (яп. 『遍昭集』, «Хенджьо шю»).

Ані точних дат життя, ані чітких відомостей в офіційних джерелах про походження Оно-но Комачі не збереглося, що сприяло появі численних легенд і переказів, в яких вона постає нечувано вродливою і водночас фатальною жінкою, кохання якої зазнало не одне життя (зокрема, генерала Фукакуса Шьошью). Проте, чи не всі біографічні довідники та словники наводять різні гіпотези, стверджуючи, що персона на ім'я (чи прізвище) Комачі дійсно існувала. У написаному невідомим монахом творі «Записи про розкіш і занепад Комачі, яка виробляла перли» (яп. 『玉造小町子壮衰書』, «Тамадзукурі комачі сошої шью»; XI ст.) з позицій школи Чистої Землі *джьодо-шю* (яп. 浄土宗) розповідається історія життя жінки, яку традиційно ідентифікують як Оно-но Комачі. Твір поділено на дві частини, в першій з яких монах зустрічається зі старою жебрачкою, яка сповідується йому й розповідає про своє життя, коли вона

відомства (яп. шікібу-шью, 式部省) у 670 р. і спеціалізувалася на вивченні конфуціанської класики і трактатів із математики, в 728 р. додалася китайська класична література і закони (каталог, виданий наприкінці IX ст., засвідчує, що в Японії у постійному обігу знаходилося близько 1600 книг, які активно копіювалися й поширювалися). Загалом навчалася 400 студентів, але якщо чиновники п'ятого рангу мали вільний доступ до навчання, то чиновникам шостого-восьмого рангів був необхідний спеціальний дозвіл. Не менш популярними на ті часи були приватні і монастирські школи, крім того для підготовки чиновників нижчих рангів на початку VIII ст. відкривалися місцеві, провінційні школи, розраховані на 20-50 студентів [7, с. 18; 6].

¹ Тобто близько 150 гектарів.

була молодою й багатою і готувалася стати дружиною імператора, але через примхи долі втратила родину і збідніла настільки, що мусить жебракувати. У відповідь монах радить шукати відряду в служінні Будді. У другій частині монах розповідає про іншу жінку в страшному фізичному стані, яка шукає притулку у вірі. Вона розповідає, що після втрати родини вона одружилася з мисливцем (чи рибалкою) і народила сина, була навіть щаслива, доки її врода не почала танути. Коли хлопчик помер, чоловік вигнав її, і тепер вона жебракує. Монах заспокоїв її, пообіцявши переродження в Чистій Землі Будди Аміда². До «Кокін шю» включено 17 її віршів, більше 60 увійшло до інших офіційних антологій, а також приватних зібрань.

Про життя Кісен хоші (喜撰法師; ?-?) майже нічого не відомо. Є думки, що він був нащадком імператора Камму (桓武天皇; 737-806, роки правління – 781-806). Відомо, що приблизно в роки Конін (810-824) він належав до школи Шінгон (яп. 真言) на горі Дайго (через це його іноді називають Дайго хоші), згодом – перебрався до хижки на горі Уджі, де й доживав віку [8, с. 69].

Арівара-но Наріхіра (在原業平; 825-880) – п'ятий син принца Або, сина імператора Хейдзей (平城天皇; 774-824, роки правління – 806-809), та принцеси Іто, доньки імператора Камму. Як і його молодший брат Арівара-но Юкіхіра (在原行平; 818-893), він був представлений імператору під прізвиськом Арівара й викреслений із реєстру імператорської родини (захід, до якого вдавалися, щоб імператорська родина не розросталася). У віці 52 років він дослужився до звання лейтенант-генерала правої охорони імператорського палацу. Таке повільне просування кар'єри Хісамацу пояснює тогочасною політичною ситуацією, зокрема протидією представників могутніх Фуджівара [8, с. 54]. 87 його віршів представлено в імператорських антологіях, 30 – в «Кокін шю», близько 10 увійшли до приватних антологій, існує також «Зібрання Наріхіра» («Наріхіра шю»).

Фун'я-но Ясукіде (文屋康秀; ?-885) був сином Фун'я-но Мунейокі (文屋宗于; ?-?), нащадком принца Нара (長皇子; ?-715), сина імператора Темму (天武天皇; 622-686, роки правління – 673-686). Мав незначні посади в провінціях Мікава і Ямато, а в 879 році був призначений на пост, який обіймав його батько – секретар у відомстві кравецьких справ *нуїдоно-но-суке* (яп. 縫殿助). Його ім'я внесено до списку учасників турніру в будинку принца Коресада, 5 його віршів увійшли до «Кокін шю». Відомим фактом у його житті стало запрошення Оно-но Комачі відвідати провінцію Мікава, коли він там служив [8, с. 60].

Отомо-но Куронуші або Шіґа-но Куронуші (大友黒主; ?-?) – можливо, нащадок принца Отомо, який став імператором Кобун (弘文天皇; 648-672, роки правління – 9 січня/25 серпня 672). Був експертом із китайської космології *омьоші* (яп. 陰陽氏). Складав вірші на урочистому банкеті з нагоди вступу на трон імператора на початку років Нінна (仁和年; 885-889), брав участь у Поетичному турнірі в будинку принца Коресада, а також під час прогулянки до храму Ішіяма разом із імператором Уда. Троє з цих віршів представлені в «Кокін шю», три увійшли до «Ґосен вака шю», а

² Детальніше див.: Bernard Faure. The Power of Denial: Buddhism, Purity, and Gender. Princeton University Press, 2003, С. 273-279

чотири – до інших зібрань. Після смерті був канонізований під ім'ям Куронуші-мьоджін (яп. 黒主明神) з Шіґа.

Отже, як видно зі збережених до наших днів відомостей про шість безсмертних поетів, окремі факти з їхнього життя, відомі з різних офіційних і приватних документів, переказів і художніх творів, в цілому, дають лише загальне уявлення про походження і соціальний статус, ступінь визнання на службі (посади і звання при дворі) та літературних заслуг (славу поетів), про репутацію, спосіб життя тощо, але жодною мірою не прояснюють і навіть не означають спільних критеріїв для відбору Йошімочі та Кі-но Цураюкі. Напевне, чи не єдиним єднальним моментом виступає період, у який вони жили і писали, тобто середина – друга половина XI ст. (дослідники навіть відзначають, що Оно-но Комачі листувалася щонайменше з трьома безсмертними поетами – Фун'я-но Ясукіде, Соджьо Хенджьо, Арівара-но Наріхіра та іншими [8, с. 83]). Це примушує шукати причини включення саме цих авторів до пантеону японської поезії в іншій площині. Напевне, Цураюкі приваблювала не стільки репутація, скільки вірші, які він навів у передмові японською мовою як зразкові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боронина И.А. Предисловие // Утаавасэ. Поэтические турниры в средневековой Японии (IX – XIII вв.) / Пер. с яп., предисл. И коммент. И.А.Борониной. СПб.: Гиперион, 1998, С. 5-24.
2. Бреславец Т.И. Очерки японской поэзии IX-XVII веков. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН. 1994. – 237 с.
3. Збірка старих і нових японських пісень («Кокін-вака-сю») (Переклад з яп., передмова та коментарі Бондаренка І.П.). – Київ: Факт. – 2006. – 1280 с.
4. Горегляд В.Н. Японская литература VIII–XVI вв. – СПб., 1997.
5. Девять ступеней вака: Японские поэты об искусстве поэзии. – М.: «Наука», 2006. – 428 с.
6. Долин А.А. В мире классической вака // Кокинвакасю : Собр. старых и новых песен Японии / Пер. со старояп. [предисл. и коммент.] А. Долина. – Санкт-Петербург : Гиперион, 2001, С. 8-41.
7. Мещеряков А.Н. Древняя Япония: культура и текст. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1991. – 224 с.
8. Biographical Dictionary of Japanese Literature. Ed. Sen'ichi Hisamatsu. Tokyo: Kodansha International Ltd. 1977. – 437 p.
9. Kokinshū: A Collection of Poems Ancient and Modern. by Laurel Rasplia Rodd; Mary Catherine Henkenius. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1984. – 442 p.
10. Kokin Wakashu: The First Imperial Anthology of Japanese Poetry: With “Tosa Nikki” and “Shinsen Waka”. Translated and annotated by Helen McCullough. Stanford University Press, 1985. – 388 p.
11. McCullough, Helen Craig. Brocade by Night: Kokin Wakashu and the Court Style in Japanese Classical Poetry. Stanford, Calif., Stanford University Press, 1985. – 591 p.
12. 紀貫之 古今和歌集仮名序 // 日本古典文学全集7、古今和歌集、東京、小学館、1971, С. 49-62.
13. 紀 淑望 古今和歌集真名序 // 日本古典文学全集7、古今和歌集、東京、小学館、1971, С. 413-420.
14. 日本古典文学全集7、古今和歌集、東京、小学館、1971.
15. 日本古典文学大辞典、第一卷、東京、岩波書店、1983. – 694 с.
16. 和歌文学大辞典 伊藤嘉夫著 東京、明治書院、1968. – 2038 с.

Ю. Осадча Феррейра, к.филол.н., н.с.,
Институт литературы им. Т.Шевченко, НАНУ, г. Киев

ГЛАВНЫЕ ГЕРОИ И ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА ПРЕДИСЛОВИЙ К «КОКИН ВАКА СЮ»: К ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ПЕРВОГО ПОЭТИЧЕСКОГО КАНОНА В ЯПОНИИ

В статье рассматривается история создания и главные участники процесса составления первой поэтической антологии японских песен вака – «Кокин вака сю». В центре внимания находится история исследований «Ко кин вака сю» и биографии четырех составителей, а также шести бессмертных поэтов Японии.

Ключевые слова: официальная поэтическая антология, японская поэзия, поэт, предисловие, поэтический турнир.

Y. Osadcha Ferreira, PhD, research fellow
Taras Shevchenko Institute of Literature, NASU, Kyiv

THE MAIN CHARACTERS AND ACTORS IN THE PREFACES TO “KOKIN WASA SHU”: TO THE HISTORY OF THE FIRST POETRY CANON IN JAPAN

In the article deals with the history of compilation and the main actors of editing of the first poetry collection of Japanese waka – “Kokin waka shu”. The main attention is focused on the history of study of «Kokin waka shu» and biographies of four editors and six immortal poets of Japan.

Keywords: official poetry collection, Japanese poetry, poet, preface, poetic competition.

УДК 821.521

Є. Прасол, канд. канд. филол. наук,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ОБРАЗ ЯПОНИЇ ЯК СВІТУ «ДІТЕЙ НАПРОКАТ»: ІМАГОЛОГІЧНИЙ ЕПАТАЖ

Статтю присвячено аналізу семантики та поетики репрезентації образу Японії в романах М. Шімада у порівнянні з художніми концепціями цього образу в творах сучасних письменників на Сході та Заході, що дозволив виявити декілька основних складників у парадигмі автоіміджу Японії, які оприявлюють низку актуальних проблем сьогоденного життя японця, пов'язаних із самоідентифікацією.

Ключові слова: Масахіко Шімада, образ Японії, репрезентація, автоімідж.

М. Шімада у своєму творі «Володар снів» створює нестереотипний і відверто епатажний образ світу з «дітьми напрокат». Для японського письменника ця метафора-концепція не тільки образ-провокація, але й засіб акцентуації втрати людяності в сучасному світі. У центрі сюжету – доля японського хлопця Масао. Позбавлений дому та сімейного тепла, викрадений батьком у матері в Японії та відвезений до

Америку і там покинутий, він був викинутий, немов непотрібна річ, яку підібрав для бізнесу «дітей напрокат» заповзятливий Катагірі. Повернувшись до Японії, Масао прекрасно адаптувався до мало в чому відмінного від прагматизму Заходу модифікованого світу Японії – втраченої новознайденної батьківщини, де живе його мати, яка прагне возз'єднання з сином, що так і не трапилось (хоч герої і зустрілися). І тут, у Японії, Масао стає «другом напрокат», продаючи такі потрібні теплі почуття (посмішки, дружбу, спілкування), комерційно заповнюючи сформований духовний вакуум у японському суспільстві.

Як стверджує Г. Чхартішвілі, Шімада ввів у вжиток два нові й не японські по духу визначення героя японської літератури кінця ХХ ст. – «антипатріот» і «сирота», у тлумаченні яких відбилася історія Японії [2]. «Антипатріот» – через критичне ставлення до своєї батьківщини (з багатьох причин – і поразки у Другій світовій, і через комплекс жертви, і усвідомлення «унікальності» японської нації). «Сирота» – тому що молодий герой Шімада – самотній відщепенець і епатажний дивак, який живе у власному дивакуватому світі й погано пристосований до звичайного життя. «Сироти» Шімада спочатку підкреслено інфантильні, потім дорослішають, але при цьому, усвідомлюючи своє місце в цьому світі, не можуть позбутися почуття сирітства, навіть навпаки, – воно значно посилюється. Щоправда, виникає божевільна мрія створити Братство Сиріт, оскільки відщепенців у сучасному світі, виявляється, досить багато. У повісті «Цар Армаділл» (1991) з'являється навіть дивовижний Спаситель усіх «сиріт», але, як завжди в Шімада, справа закінчується провалом, оскільки реальність ніколи не стане утопією. Зіставлення з образом «сирітства» у відомому романі англо-японського письменника К. Ішігуро «Коли ми були сиротами» виявляє нові смисли в цьому метаобразі сучасного життя. Якщо в Ішігуро сирітство як дорослий осиротілий світ втраченого щастя дитинства набуває наднаціональних смислів, то в Шімада це вічне «сирітство» «дітей напрокат» героїв роману «Володар снів» має точні національно-культурні маркери. Це пов'язано з руйнуванням традиційних цінностей японського світу. Головним орієнтиром у цьому плані є поняття сім'ї, сімейних зв'язків, дружби, духовності людини.

Таким чином, образ сирітства як концептуальної основи образу сучасної Японії – це образ незахищеності людини в світі, кризи людяності й пошуки рятівного душевного тепла та розуміння, що виводить конструювання японського національного характеру на загальнолюдський рівень.

Шімада в нотатці до «Володаря снів» розповідає історію появи центральної ідеї роману – «дітей напрокат». Автор стверджує, що це своєрідне автобіографічне зображення проблеми самоідентифікації. «Діти напрокат» – це епатажна метафора втрати японцями національно-культурної ідентичності й водночас пошуки нової ідентичності. Ще на початку ХХ ст. Н. Сосекі застерігав: «Поки ми із Заходом союзники, ми не можемо наполягати на японських правилах поведінки. Дехто з вас, напевно, зазначить, що немає чого товаришувати з іноземцями. Але, на жаль, реальність така, що ми змушені вступити в цей контакт. Та виступаючи в компанії особистості сильнішою, ми змушені придушувати себе, слідуємо звичкам і манерам іншого» [7]. Репрезентативним є угодіщення Японії «дитині на плечі у дорослого, який несе її у

невідомому напрямі» [7]. Схожа думка втілена і в романі Шімада, а зображені ним сучасні відносини між Заходом і Сходом являють собою союз дорослого-Заходу і японця-«дитини напрокат»: ця дитина пристосовувалася під свого прийомного батька подібно до того, як артист виконує свою роль. Проте Шімада конструює образ-контроверзу, демонструючи антигуманний, колонізаторський смисл таких відносин і висвітлює необхідність створювати нові зв'язки і встановлювати нові відносини між Сходом та Заходом, які б стали дружніми. Тут очевидним є діалог-полеміка автора з Е. Саїдом, який концептуалізував вічне протиставлення Сходу та Заходу.

В образі Мікайнайта, двійника (альтер-его) Масао, духа, що з'являється вві сні, можна простежити приховану полеміку з ідею національного духу Японії. Як і Сосекі, який називає японську ідентичність (*ямато-дамашії*), невловимим, хибним фантомом («Всі про нього говорять, але ніхто його не бачив. Всі про нього чули, але ніхто його не зустрічав. Може, дух Ямато однієї породи з тенгу» [6]), Шімада втілює «ідентичність» у примарі, містичному створінні.

Інші герої роману, Катагірі й професор Ямага, залишаються в полоні своїх ілюзій. В образі професора Ямага помітне іронічне переосмислення ідей Сосекі. Навіть назва лекції, яку читає Ямага, – «Теорія загибелі Японії», перегукується зі змістом лекції «Розвиток сучасної Японії» Н. Сосекі. Утім, Шімада вказує на те, що істинне розуміння речей передбачає наявність реального досвіду, а реальним може бути лише власний (за Шімада – тілесний) досвід. У такій інтерпретації та трансформації ідей Сосекі та переведенні концепції видатного роману «Кокоро» – «Серце» – в тілесний план полягає прийом постмодерністського епатажу-деконструкції.

Уводячи до тексту низку лекцій щодо розвитку Японії, Шімада інтертекстуально вписує ідеї Сосекі та вказує, що побоювання сенсея виправдалися. Столиця японської держави, Токіо, перетворюється на місто втраченої пам'яті: «Токіо – місто втраченої пам'яті. Токіо пливе понад хиткими пісками. Те, що було вчора, вже присипало піском, те, що було минулого місяця, повністю приховане від очей. Те, що сталося минулого року, – поховано на два метри, а те, що було п'ять років тому, не відкопати без бурової установки. Пам'ять про те, що було десять років тому, під вагою піску перетворилася на скам'янілість. Оповідач є, але він не тільки сліпий, але й німий» [8, с. 277]. Токіо в тексті Шімада не може сформувати про себе уявлення, ґрунтуючись лише на казках («Токіо перетворився для Кубітаке на місто Гаммельн, вулицями якого блукають щурологи з флейтами» [8, с. 290]), міфах (безхатченку з парку на прізвище Урашіма Таро, так званий «дух» міста) та забутої історії: «У Токіо немає нічого такого, що несло б у собі хоч якийсь натяк на історію» [8, с. 290]. Образ міста стає головним зосередженням амнезії, оскільки являє собою, за задумом автора, місто ілюзій, втраченої пам'яті, незмінної туги та втоми: «А в Токіо з власної волі доводиться на кретина перетворюватися. Від ступеня дурості залежить, наскільки успішно будеш ти продаватися» [8, с. 300]. Може, саме завдяки такому епатажно-негативному образу Токіо, поданому в парадоксальній крайності, герої Шімада мріють про його руйнування. Тецуо, рок-співак, проголошує: «Завтра я стану героєм. Бог квапить мене. Каже: “Скоріше зруйнуй Токіо”. І я зруйную його» [8, с. 303]. Кубітаке замислюється: «Цікаво, кому стане погано, якщо Токіо перетвориться на руїни?» [8,

с. 303]. У романі Шімада Токіо допомагає Масао залишатися «дитиною, яка грається», «дитиною напрокат» після його приїзду з Нью-Йорка: «Перший місяць Токіо виблискував для мене усіма фарбами – таким бачить світ хворий, що одужує. ... У незнайомому місці будь-хто перетворюється на дитину, яка грається» [8, с. 180].

Якщо у «Володарі снів» амнезія (як втрата власної в т.ч. культурно-національної ідентичності) стає одним із центральних образів, а герої роману «Жінка, яка пливе, чоловік, який тоне» навмисно намагаються забути своє минуле життя та почати «з чистої сторінки», то в «Каноні» герої вже пригадують минуле, проте далеке минуле перетворює історію на міф: «Одного прекрасного дня людина знаходить своїх предків, про яких вона і помислити не могла, і раптово усвідомлює, що знаходиться на передовій лінії історії. Але якщо повернутися на чотири покоління назад, історичні факти втрачають достовірність і поступово перетворюються на міф» [8, с. 190]. Так, ідеї Шімада змінилися не суттєво – герой «Володаря снів» Катагірі також міфологізував минуле, причому своє власне минуле, створюючи «Японію, якої не існує насправді». Саме з цією Японією зустрічаються спочатку Метью та Пінкретон Джуніор, живучи в Америці та пізнаючи Японію з книг та розповідей інших, – перед ними постає Японія, екзотизована та обтяжена різноманітними стереотипами. Проте, якщо Метью надає перевагу сучасності, вирішуючи не торкатися минулого, герої «Канону» живуть цим минулим, намагаючись саме там знайти витоки своєї ідентичності, – особистої та культурно-національної.

Центральна концепція твору «Володар снів» – «діти напрокат» – має симулякральну природу і застосована в романі як художній засіб із метою перевести таке абстрактне поняття як криза в самосвідомості японців післявоєнних років у план образно-конкретний. «Діти напрокат» являють собою символічний код не тільки кризи людяності взагалі, як стверджує Г. Чхартішвілі, але й більш конкретний план кризи японської національної ідентичності. Шімада створює образ Японії як певний симулякр японської дійсності з «дітьми напрокат» (сучасні японці-сироти, які вимушені продавати себе чи купувати собі «друзів»).

У романі сформовано й позитивний стереотип японців як нації, відомої своїм дбайливим ставленням до традицій. Проте сучасний Токіо, серце Японії, зображено як уражене паралічем місто втраченої історичної пам'яті – символ розриву з традиціями. Розрив зі своїм корінням і, як наслідок, втрачену пам'ять про себе як носія певної культури покладено в основу іншого стереотипу, складеного як автоімідж і тісно пов'язаного з образом одного із ключових персонажів роману. Катагірі – це колективний образ японців, які не змогли змиритися з поразкою у війні, і тому в період економічного зростання активно приміряли на себе маску американізації, оскільки їм здавалося, що це шлях до того, щоб ні в чому не поступатися Заходу. Катагірі каже, що він емігрував до Нью-Йорку, тому що його батьківщина померла, а її історія завершилася: «Не варто було вертатися до Японії. Я вважав: у країні, де історія завершилася, нічого не може залишитися» [8, с. 200]]. Він визначає себе в цьому світі як сироту. Свідоме сирітство японця звільняє його від відповідальності за дії своїх батьків, оскільки сирота – дитина кожного. Концепція сирітства має важливий

культурологічний смисл – «культурний сирота»¹ набуває стійкості стереотипу. Одержимий праведним гнівом і неприйняттям післявоєнної Японії Катагірі, звільнившись від патріотичних пут, стає «адептом релігії з найбільшою кількістю послідовників у світі» [8, с. 205]. І ім'я цієї «релігії», як він її визначає, – капіталізм. Таке вирішення дилеми героя: патріотизм або капіталізм як вибір особистої вигоди знімає гостроту проблеми національної самоідентифікації.

У романі «Жінка, яка пливе, чоловік, який тоне» створено «нову державу», покликану стерти всю національно-культурну пам'ять. А герої «Канону», навпаки, намагаються відновити власну пам'ять, щоб здобути втрачений зв'язок поколінь і культурну приналежність.

У «Пам'ятці про «Володаря снів» Шімада дає ключ до розуміння образу Катагірі: «в Нью-Йорку є магазин японських продуктів із такою назвою» [8, с. 399]. Культура Японії являє собою «розкручений» бренд, який добре продається. Катагірі – це діло, який може вам запропонувати все, починаючи від інформації і закінчуючи живою дитиною напрокат. Але попри всю поширеність японських культурних кодів, самі японці відчують помітну розгубленість щодо своєї самоідентифікації. Концепція культурного сироти Катагірі підходить для виживання в уніфікованому світі: «Для сироти батьки – поняття змінюване» [8, с. 102]. Принципи цієї філософії втілено в підопічних Катагірі – дітях, яких можна брати напрокат.

Персонажі Шімади позбавлені національно-культурної «гравітації»: вони легко подорожують, переміщуючись із місця на місце. Усі події, що відбуваються у їх житті, зазвичай сумні (сирітство Метью, втрата сина мадам Аміно) і навіть драматичні (стосунки Метью з Пенелопою, ставлення Катагірі до Японії, життя Кубітаке, у тому числі його три минулі «життя», історія дому Тайра, своєрідно переосмислена автором), проте у читача не виникає відчуття трагедії – настільки легка, по-постмодерністськи безпачосна, глузлива або навіть саркастична інтонація автора, віддалено схожа на анекдоти на тему чорного гумору. В Японії ж, де немає традиції анекдотів, манера Шімада отримала назву «серйозний фарс» [8, с. 240].

Мотив сирітства, розроблений іншим транскультурним письменником сучасності К. Ішігуро (роман “When we were orphans”), співвіднесений практично із кожним персонажем японського походження в романі «Володар снів». Так, головний герой Метью в дитинстві був розлучений зі своєю матір'ю і ріс в Америці під наглядом Катагірі. Останній завжди говорив, що з дітей, характер яких сформовано вихованням у справжніх батьків, складно зробити «дитину напрокат». Тобто людині, яка була вихована в певному культурному середовищі й має міцні зв'язки з ним, дуже важко пристосовуватися до іншого культурного простору.

У «Каноні» сиротами є всі нащадки мадам Батерфляй, повторюючи тему, яку автор започаткував одинадцять років раніше. Безпритульних героїв роману «Жінка, яка пливе, чоловік, який тоне» також уписано в задану автором концепцію.

¹ Термін, до якого імпліцитно апелює Шімада, з'явився в американській постколоніальній критиці і відомий, перш за все, за дослідженням М.С. Моблі (Marilyn Sanders Mobley) «Narrative Dilemma: Jadineas Cultural Orphanin Tar Baby» (1993) та за книгою Д.Л. Пазіцкі (Diana Loercher Pazicky) «Cultural Orphans in America» (1998).

У «Володарі снів» письменник зображує процеси усвідомлення Метью (на відміну від Катагірі) того, що завжди бути дитиною напрокат, яка змінює свою свідомість для того, щоб пристосуватися до нових батьків, призводить до кризи самоідентифікації. Переробивши концепції Катагірі щодо професійної «дитини напрокат», Метью¹ створює свою власну філософію професійного друга. Різниця цих двох понять очевидна: дитина напрокат вважає, що відмінностей між людьми не існує, що ті, з ким бажаєш зустрічатися, – насправді точна твоя копія. Друг же усвідомлює цю відмінність, і саме це розуміння робить людей друзями. Концепцію зв'язків між друзями Шімада протиставляє «демократії аборигенів» (土着民主主義, *доцьяку-мініюшюгі*). Цим словом автор визначає насильницьку уніфікацію, яка ігнорує культурні, релігійні і національні відмінності. У цій самій нотатці після роману Шімада зазначає, що думки виникають саме в результаті зіткнення культурних протилежностей [8, с. 155]. Так автор вибудовує два протилежні стереотипні бачення сучасного японця – культурний сирота (він же «дитина напрокат») та «друг напрокат».

Письменник зображує, яких змін набуває в романі й образ головної героїні Майко Рокуджо. Вона має неабиякі розум і зовнішність – ідеальна гейша. Але все це «здається напрокат» не за призначенням, а заради служіння тій самій новій релігії, в яку всім серцем повірив Катагірі, – наживі: Майко працює аналітиком цінних паперів. Як і всі інші «сироти», Майко також знаходить свій вихід із кризи самоідентифікації – вона вагітніє і відчуває справжнє жіноче щастя від можливості подарувати життя. «Незабаром Майко зрозуміла: в ній щось зростає. Уві сні вона подумала, що це соняшник» [8, с. 390]. З'являється поетичний образ соняшника як щастя материнства.

Фігура загадкового безпритульного Міяшіта Таро викликає певний інтерес у контексті конструювання образу сучасного японця та концепції Шімада «дітей напрокат». Метью здається, що Міяшіта Таро знаходиться в Токіо, але мешкає зовсім в іншому часовому просторі. Алюзія на казкового Урашіма Таро, яку легко вгадати в імені персонажа, здавалося б, являє собою свідчення історичної пам'яті Японії. Але Міяшіта, згідно з логікою та сюжетом казки, усього лише примара: світ ілюзій, у якому герой казки перебував непомітно для себе самого так довго, кінець кінцем зникає, і залишається лише реальність, де він – нікому незнайомий і не потрібний старий. Він є духом Токіо, міста, у якому «проста неухважність відразу призводить до амнезії» [8, с. 240].

Герой роману «Володар снів» Урашіма Таро – без певного місця проживання; він, за авторським задумом, є ще і йогою та нащадком роду Тайра, як і інший персонаж твору, письменник Кубі Такехіко. Тайра – ім'я представників середньовічного

¹ Концептуально вагоме ім'я головного героя, Масао, або його американське ім'я – Метью. Метью – це англійський варіант імені одного з учнів Христа. Але у своїй нотатці-дешифровці М.Шімада пише: «Я використовую його, не пов'язуючи з християнством. Здається, так звали водія самоскида. Він ще їв морозиво на заправці» [349]. Таке «пояснення» має на меті ще більше збити з пантелику читача, руйнуючи власноруч створений асоціативний ланцюжок щодо християнських ремінісценцій у тексті. Проте в цьому образі (а не тільки в його імені Масао/Метью/Матвій) проступає алюзія і на античного бога Морфея – володаря снів. Подібно до бога з пантеону давньогрецької міфології, Метью – за допомогою свого напівреального друга Мікай-найта – може мандрувати снами, своїми та чужими, чим він і займається.

японського клану, який воював за владу з іншим кланом – Мінамото, та в ході війни був повністю знищений, після чого представники клану (та їхні нащадки), яким вдалося вижити, змушені були ховатися все життя. У XIII ст. було створено воєнну епопею «Хейке-моногатарі» («Повість про дім Тайра»). Цьому клану відведено в романі значну роль, оскільки він стає неоднозначною метафорою становища японських емігрантів в Америці, які в післявоєнні роки, щоб вижити у «ворожій країні», змушені вести себе тихіше, ніж представники клану Тайра, доля яких – вічно втікати та ховатися від своїх ворогів, а також вчитися пристосовуватися до життя в будь-яких умовах, тобто бути тією самою «дитиною напрокат». Так реконтекстуалізуючи ситуацію, письменник розширює семантичне поле образу «дітей напрокат». Рід Тайра можна вважати й алюзією на переможених у Другій світовій війні японців, для яких подолання кризи ідентичності полягає у прийнятті своєї протосвідомості.

Для зображення таких складних соціальних змін і почуття відчуження, яке охопило майже всю націю, Шімада шукає символічний код, який би викликав певні емоції читача: «Звичайно, якщо на шестистах сторінках надати історію життя якогось японського письменника, то читачі дивуватимуться, тому я придумав схему з дітьми напрокат. Покинуті дітлахи завжди викликають сльози» [8, с. 399]. Дійсно, прокат дітей, неначе речей, цілком підходить для реалізації такої ідеї. Зауважимо, що обраний Шімада метод – не новий і його застосовував у японській літературі інший культовий письменник – Муракамі Рю в романі «Діти з камери схову» (1980), в якому зображено трагічні долі дітей-сиріт, покинутих матер'ю. Шімада та Муракамі Рю, порушуючи вкрай гострі проблеми, створюють сюжет, який продукує в читача когнітивний дисонанс: «Покинуті діточки» – це японці та японки, які намагаються знайти себе у світі нових економічних відносин і культурних зв'язків. Проте художник створює епатажний образ сучасної Японії, щоб алегорично загострити проблему життя в сучасному світі.

Ще один стереотипний образ Японії і японської ідентичності у творчості Шімада піддано художній деконструкції. Образ Японії і Сходу в цілому – жіночості та слабкості, що склався у культурологічному дискурсі (Рут Бенедикт), у романі Шімада проблематизовано в аспекті постфеміністичних теорій (Л. Ірігарей, Ю. Крістева, Х. Сікса, Дж. Батлер). Створено образ жінки як втілення сили. Письменник неодноразово вдається до образу сильної жінки, яка утримує в полоні слабого чоловіка. Так, у романі «Володар снів» – це мадам Аміно, яка «викупила» собі письменника Кубітаке: «Як письменник він тепер – повна бездарність. Тому я і купила його з усіма потрухами. І копірайт на його книги, і його тіло – все належить мені. Це одна з моїх розваг. Схоже на те, чим раніше займалися японські чоловіки, чи не так?» [8, с. 25]. У романі «Жінка, яка пливе, чоловік, який тоне» жінки також володіють тілами та розумом чоловіків. Головний герой Міцуру водночас перебуває у «чарівному» полоні своєї коханої – жінки, яка зображена автором більш життєздатною та сильною, ніж головні чоловічі образи. Таким чином, піддається деконструкції відомий стереотип щодо японських жінок, висловлений К. Ма: «багато хто на Заході, як і раніше, вважає японських жінок покірними служницями їхніх чоловіків» [5, с. 180].

Назва сьомої частини роману – «Пенелопа» – інтертекстуально відсилає до відомого сюжету давнини. Героїня Пенелопа є «сестрою» головного героя Метью та

ідеальною «дитиною напрокат», для якої чужими є такі почуття, як прихильність, відданість тощо. Метью та Пенелопа – найталановитіші діти притулку. Пенелопа старша за Метью на кілька років, за словами Катагірі, володаря притулку та названого батька дітей, «she was born to be a Rental Child» [8, с. 222]. Підрісши, Метью закохується в Пенелопу, проте освідчившись та дізнавшись про взаємність почуттів, молоді люди вирішують не одружуватися. Щоб не втратити зв'язок назавсім, вони домовляються бачитися раз на три роки. Тут простежується зв'язок із відомою в Японії легендою Танабата про Ткалю та Волопаса, які, розлучені долею, можуть лише раз на рік зустрітися на Пташиному мосту – Чумацькому Шляху. Тільки в романі закохані самі (а не доля) ставлять себе в такі умови і зустрічаються раз на три роки, щоб спостерігати, як змінюється кожен із них, причому вони зовсім не обмежують своє коло інтересів заради кохання і жодних обітниць вірності один одному не дають (на відміну від Пенелопи Гомера). Тонко інтертекстуально прописуючи міфологічні образи Волопаса та Ткалі, Шімада репрезентує «сучасну» концепцію «кохання без обмежень».

Деконструкції зазнає й алюзія, прихована в імені героїні. Пенелопа, цей європейський символ вірності, який шанували з античних часів, у романі виступає гарною та впевненою в собі жінкою, яка не бажає себе обмежувати ні в чому, у тому числі і в коханнях: «Фея і чаклунка, Венера і повія, старша сестра і коханка, сирота і мати, Жанна д'Арк і Кармен. Всі вони співіснували в Пенелопі в повній згоді. У ній поєднувалося безліч різних жінок. І не було в світі такого чоловіка, який міг би впоратися з усіма ... вона перетворилася на чаклунку, що грає зі світом, як їй заманеться» [8, с. 252]. Також певної спрямованості образу Пенелопи як фатальної жінки надає і її захоплення Танцем Семи Вуалей Саломеї. Відомий і легко пізнаваний код зазнає так званої десакралізації та деканонізації, і автор створює роман-маскарад, певну карнавалізацію – своєрідно сприйняту автором ідею М. Бахтіна [1, с. 365]. Заслужовує на увагу той факт, що Масао / Метью – японець, і його тягне при цьому на батьківщину, хоча він там і не будує міцних родинних чи патріотичних зв'язків, а Пенелопа – західна людина, і подорожує здебільшого Європою.

Так, романам Шімада притаманний сюжет із виразними постмодерністичними рисами – деканонізацією, десакралізацією відомих образів і стереотипів світової та японської культури. Концепція Японії та сучасного світу як «дитини напрокат» стає репрезентацією світогляду сучасних японців, культурних сиріт у світі, що змінюється швидко та невпинно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин, М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. — М. : Худож. лит, 1990. — 544 с.;
2. Чхартішвили, Г. Ш. Но нет востока и запад анет (о новом андрогине в мировой литературе) [Електронний ресурс] / Григорий Чхартішвили // Иностранная литература. — 1996. — № 9. — Режим доступа: http://magazines.russ.ru/inostran/1996/9/vostoc_z.html (дата звернення: 05.03.2016);
3. Чхартішвили, Г.Ш. Выносившая тяжесть лёгкости: японская проза в конце века / Г. Ш. Чхартішвили // Иностран. лит. — 1993. — №5. — С. 239 — 244;
4. Ishiguro, K. When we were orphans / Kazuo Ishiguro. — London: Faber and Faber, 2000. — 313 p.;

5. Ma, Karen. The moden Madam Butterfly. Fantasy and Reality in Japanese Cross-Cultural Relationships / Karen Ma. – Boston : Charles E. Tuttle Company, 1996. – 296 p.;
6. 夏目, 漱石. 吾輩は猫である [Электронний ресурс] / 漱石夏目. – Режим доступа: http://www.aozora.gr.jp/cards/000148/files/789_14547.html (дата звернення: 09.03.2016);
7. 夏目, 漱石. 現代日本の開化 [Электронний ресурс] / 漱石夏目. – Режим доступа: http://www.aozora.gr.jp/cards/000148/files/759_44901.html (дата звернення: 15.03.2016);
8. 島田, 雅彦. 夢使い. レンタルチャイルドの新二都物語 / 雅彦島田. – 講談社, 1989. – 431 p.;
9. 島田, 雅彦. 浮く女 沈む男 / 雅彦島田. – 朝日新聞社, 1999. – 389 p.;
10. 島田, 雅彦. 彗星の住人男 / 雅彦島田. – 新潮社, 2000. – 381 p.;
11. 島田, 雅彦. 美しい魂男 / 雅彦島田. – 新潮社, 2007. – 462 p.;
12. 島田, 雅彦. エトロフの恋男 / 雅彦島田. – 新潮社, 2003. – 205 p.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2016 р.

Е. Прасол, канд. филол. наук, доц.,
Днепропетровский национальный университет
имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск

ОБРАЗ ЯПОНИИ КАК МИРА «ДЕТЕЙ НАПРОКАТ»: ИМАГОЛОГИЧЕСКИЙ ЭПАТАЖ

В статье представлен анализ семантики и поэтики репрезентаций образа Японии в романах М. Симада в сопоставлении с художественными концепциями этого образа в произведениях современных писателей на Востоке и Западе. Такой подход позволил выявить несколько основных составляющих парадигмы автообраза Японии, которые обнаруживают ряд актуальных проблем современной жизни японца, связанных с проблемой самоидентификации.

Ключевые слова: Масахико Симада, образ Японии, репрезентация, автоимидж.

I. Prasil, PhD, senior teacher,
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk

THE IMAGE OF JAPAN AS A WORLD OF “RENTAL CHILDREN”: IMAGOLOGICAL EPATAGE

The paper deals with the analysis of semantics and poetics of representations of the image of Japan in M. Shimada's works compared to artistic concepts of representing the image in the works of contemporary eastern and western writers. This approach allowed us to identify several basic components of the paradigm of auto-image of Japan, which reveal a number of urgent problems of modern Japanese life related to the problem of identity.

Key words: Masahiko Shimada, the image of Japan, representation, auto-image.

ЗМІСТ

ЯПОНСЬКА ЛІНГВІСТИКА

<i>Л. Аністратенко</i>	
ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	3
<i>І. Батюк</i>	
ФУНКЦІЇ КАНСАЙСЬКОГО ДІАЛЕКТУ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ У ТВОРАХ ЮКІО МІШІМІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «ПЛЕСКІТ ХВИЛЬ» ТА «ЗОЛОТИЙ ХРАМ»)....	10
<i>Ю. Боярчук</i>	
КОНЦЕПТИ «СОРОМ» І «ВИНА» В ЯПОНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ	15
<i>Х. Еґава</i>	
ГЕНДЕРНІ ЕЛЕМЕНТИ В ЯПОНСЬКІЙ ОНОМАТОПЕІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ	21
<i>О. Забуранна</i>	
УЖИВАННЯ ТА МОВНІ ВАРІАЦІЇ РЕКВЕСТИВУ Vてもらっていい? ЗАЛЕЖНО ВІД СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ АДРЕСАТА.....	27
<i>О. Кобелянська</i>	
МАКРО- ТА МІКРОСТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯПОНСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ОНОМАТОПЕІЧНОЇ ЛЕКСИКИ.....	34
<i>Є. Козирєв</i>	
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ТЕОНІМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ	43
<i>О. Колесникова</i>	
МІСЦЕ СЛОВНИКА М. П. РЕЗАНОВА У ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯПОНСЬКИХ МОРЯКІВ	52
<i>Т. Комарницька</i>	
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ШЛЯХ» У ВІЙСЬКОВО- ФІЛОСОФСЬКОМУ ТРАКТАТІ «ХАґАКУРЕ» І ЙОГО РОЛЬ У ВИРАЖЕННІ ПРОСТОРОВОГО, ЧАСОВОГО Й ДУХОВНОГО КОДІВ ЯПОНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ	60
<i>К. Комісаров</i>	
ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСПОЗИЦІЇ СМИСЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ)	69

Н. Костевич

ЯПОНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТА ЙОДЖІДЖЮКУГО
НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОЧУТТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ..... 80

Ю. Малахова

МОРФОЛОГІЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІСЛЯСЛОВА У
ПЕРШОМУ ПІДРУЧНИКУ Ф. ПУЩЕНКА «ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ
КУРС ЯПОНСЬКОЇ МОВИ. ПІДРУЧНИК ДЛЯ ВЖИТКУ НА КУРСАХ
СХІДНИХ МОВ ВУНАС».....87

О. Мостова

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ У
ЯПОНСЬКІЙ БЛОГОСФЕРІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОДРОЖЕЙ ДО КРАЇН
СХІДНОЇ ЄВРОПИ).....92

О. Озерська

МОВЛЕННСВІ АКТИ ДЕКЛІНАТИВА У ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ
ЯПОНСЬКОЇ МОВИ..... 97

В. Пирогов

РОЛЬ ІСРОГЛІФІВ У ПЕРЕДАЧІ СМИСЛОВОГО
ТА ЕСТЕТИЧНОГО КОМПОНЕНТІВ ХАЙКУ: ПОРІВНЯЛЬНО-
ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... 105

Д. Ржевська

ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА ЯК МЕТОД ПЕРЕКЛАДУ
ЗВУКОСИМВОЛІЗМІВ У РОМАНІ Х. МУРАКАМІ
«ХРОНІКИ ЗАВОДНОГО ПТАХА» 112

В. Шевченко

ГЛЮТОНІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ ТА
ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ 117

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

А. Кобаяші

ウクライナ人日本語学習者の日本語オノマトペに対する音象徴認識
——語頭子音が阻害音の有声無声で対立するオノマトペの場合—— 123

Дж. Моріта, А. Кобаяші, О. Норенко

CAN-DOリストに基づいたカリキュラムデザインと評価
——第3回ウクライナ日本語キャンプを例として—— 128

Д. Ояма

グループワークにおいて発言の順番を待っている学習者のふりかえ
りの実際 ——日本語会話クラスの相互行為分析から—— 133

I. Riabovolenko

CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE ERRORS IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION.....	138
---	-----

ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Н. Баликова

РЕЛІГІЙНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ САМІТНИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	143
---	-----

Т. Біляніна

ОСОБЛИВОСТІ АВТОБІОГРАФІЗМУ В ТВОРЧОСТІ КЬОКО МОРІ.....	149
--	-----

О. Горошкевич

СИМВОЛІКА ФІТОНІМА すみれ ФІАЛКА В ЯПОНСЬКІЙ ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ	154
---	-----

Ю. Кузьменко

КРИЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЯПОНІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ТАНІДЗАКІ ДЖЮН'ІЧІРО «ЛЮБОВ БОВДУРА» І «СИПУЧИЙ ПІСОК»).....	163
---	-----

Ю. Осадча Феррейра

ГОЛОВНІ ГЕРОЇ ТА ДІЙОВІ ОСОБИ ПЕРЕДМОВ ДО «КОКІН ВАКА ШЮ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПЕРШОГО ПОЕТИЧНОГО КАНОНУ В ЯПОНІЇ	169
---	-----

Є. Прасол

ОБРАЗ ЯПОНІЇ ЯК СВІТУ «ДІТЕЙ НАПРОКАТ»: ІМАГОЛОГІЧНИЙ ЕПАТАЖ	179
---	-----

Наукове видання

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 58

Макет і комп'ютерне верстування: *О. Мумінова*

Підписано до друку 06.06.2016 р.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».

Обл.-вид. арк. 12,17. Ум.-друк. арк. 11,04. Наклад 300 прим. Зам. № 1563.

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-86; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua